

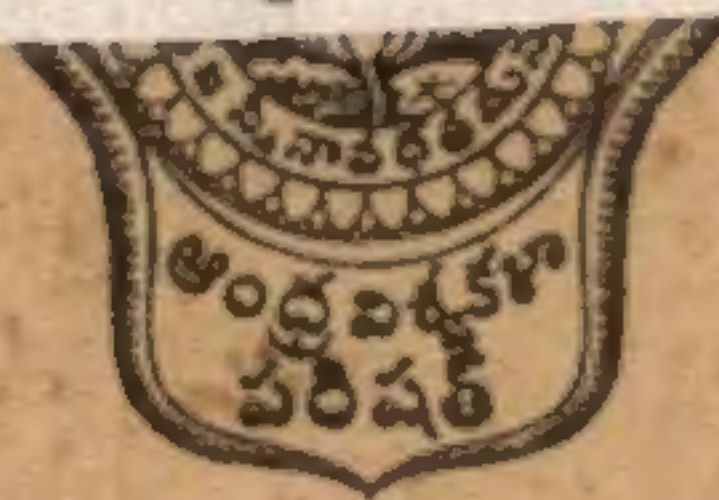
AA001C 249

తంజావూరు పతనము

YEAR OF
PUBLICATION

NAME of
AUTHOR/BOOK
LANGUAGE/
PAGES

Serial No.

1965

97

ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ ప్రెస్సు
వాల్తేరు

CI

AAD01C268
249

తంజావూరు పతనము

(చరిత్ర విషయమైన నెడలల పోటీలో 1952 సంవత్సరము రచనలలో
అహమ్మనము పొందిన గ్రంథము)

మల్లాది వసుంధర

ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తువారిచే బ్రకటితము

1965

వెల రు. 2-25

కొన్ని చరిత్ర విషయకములయిన నవలలను, శాత్రుగ్రంథము
లను, యాత్రాగ్రంథములను రచయితలు వ్రాయునట్లు ప్రోత్సహించి
యట్లు వ్రాయఁబడిన వానిలో నుత్తమమైనదానికి 1,000 రూపాయలు
బహుమానము నీయవలసిన దను విశ్వ కళా పరిషత్తువారి యాదేశము
ననుసరించి 1952 వ సంవత్సరములోని రచనలలో నుత్తమ మని
పరీక్షకులచే నంగీకరింపఁబడినది.

తంజావూరు పతనము

౧

శారదసంధ్య. సహ్యాజానదీనీరములు స్వచ్ఛములు స్వాదుతా పూర్ణములుగ నున్నవి. నదిలో నిరుకెలఁకుల నిసుక దిబ్బలువెట్టినది. మధ్యగఁ బ్రవాహమున్నది. ఒకానొక నాట్యకత్తియ బంగరుజరీ కాసెబిగించి నీలిపలిపపుఁ బైటవేసి నృత్యముఁజేయుటకు సింగరించు కొనుచున్నట్లున్నది. ఆకసమున నొకపంకఁ దెలిమొయి లొకండు దోచి సహ్యాజలోఁ బ్రతిబింబించినది. ఆ తెల్లఁదనము సహ్యాజమొగమున నద్దికొనిన పుప్పొడివలెఁ దోచినది. అస్తమయోన్ముఖ భానుబింబ సాంధ్యరాగకిరణచ్ఛటాపాః యామెమొగమునఁ గుంకుమరేఖల దిద్దుచున్నది. చిరుగాలి తరంగలతాకిడిచేనైన తరంగసంచలనము, తత్సంచలనవశమునఁ గించిదృయ సమన్వితములై తరంగములపైకిఁ దలల నెత్తి నిక్కినిక్కిచూచు మీనముల మిలమిల సొగసులు నాట్యాంత వేళావలస నర్తకీనేత్రచాలనముల ననుకరించుచున్నవి. కించిత్సంధ్యాకాల రక్తిమ యామె యరుణాధర తాంబూలరక్తిమవలెనున్నది. పాండువర్ణ మిశ్రితరాగ సంధ్యాశరన్నేమశకలములు వాయుధాతములగుచు సహ్యాజానదీ స్వచ్ఛవారిపూరమునఁ బ్రతిఫలించి చక్రభ్రమణవేళలఁ దాదములమీఁదికిఁ జీరాడుచు ముద్దువెట్టిన ట్లంటియు నంటని విధమున గాలికిరేగి చిందులువేయు పరికిణికుచ్చెలల యెఱుపుఁ దనముగను, నీలిపలిపపుఁబైట యరుణాంచలము వలెను భాసిల్లుచున్నవి. అంతరిక్షముననుండిన యొకానొక చిన్ని నీలిమబ్బు తునుక సహ్యాజదాల్చిన నీలిరాముక్కరవలె శోభిల్లినది. నదీతీరమున మెట్ల కిరువ్రక్కల ఘనోన్నత వృక్షములు రెండుగలవు. అవి రెండును పక్ష ఉపరిభాగముమీదుగ నిరువైపుల వ్రేలాడు రెండుజడలవలె భాసించి సహ్యాజ పాంచాలసుందరివలెఁ గులుకువోయినది.

సహ్యాజ నానుకొని యారామమొకఁ డున్నది. అది విశాలముగ నుండును. పెద్దిదాసు మహాభక్తిప్రపత్తులతో శ్రీ రాజగోపాలస్వామిని

ధ్యానించి నిచ్చలు నర్పించి సేవించు నిమిత్తము ఫలపత్ర సుమళోభితముగ
 దానిని రచించుకొనెను. అది తటిసీకటమున నరిమైలు దూరము వ్యాపించి
 యున్నది. తోటకుఁ జుట్టునుఁ గొచ్చరిచెట్ల బాటలు తీరియున్నవి. రెండవ
 వరుసఁ దోటకొకవంకఁ బనస, నారింజ, నిమ్మ, దబ్బలు. చేరొకపార్శ్వమున
 నేరేడు, మారేడు, పెరిగలు నున్నవి. నాల్గవ వరుస సంపంగి, పొగడ,
 పొన్న, నాగలింగము లున్నవి. తోటకు దక్షిణభాగమునఁ బటీరవృక్షములు,
 రసాలతరువులును గుంపులు గుంపులుగఁ బెరిగినవి. తూర్పుదెస నొకపెద్ద
 శాలివృక్షమున్నది. అది శాఖలు విస్తరించి పెనుభూతమువలె నుండును.
 ఈ పరుసల యంతర్భాగమున ద్రాక్షతీగలచే నల్లిబిల్లిగ నల్లుకొనఁబడి యొత్తుగ
 నెండచొరరానట్లున్న చిన్నపర్ణశాల గలదు. దానివాకిలి కిరువైపులఁ బారిజాత
 తరువులు. వెనుకభాగమున మందారము లున్నవి. పర్ణశాల కిరువైపుల
 మల్లె, జాజి, గోరంట, చేమంతి, మాలతి, మాధవి ప్రాకినవి. కుటీరమునకుఁ
 గొంతమూరమున వివిధ లతలు నల్లుకొని హృదయాభిరామముగనున్న యొక
 లతామంటపము. ఆ మంటపము చుట్టునుఁ బలురకముల తులసిమొక్కలు,
 మరువము మొదలైన సూసరహితామోదధరిత గుల్మములు గలవు. మంట
 పమున కెదురుగఁ జతుష్కోణముగ నిటికలతోఁ గట్టబడి నున్నముచేసి
 యుంచిన క్రీడాసరస్సునుఁ బోలిన యొక కేళకుళి గలదు. అది నిరంతరము
 సహ్యాజానీత సవనీరములతో నుందరముగ నుండును. సరస్వీరముమీఁదఁ
 జుట్టును మట్టిగోలములతో నుంచిన పూలమొక్కలు గలవు. సరస్సున నీటి
 మధ్యమున నొకదిమ్మపై రాజగోపాల నామాంకితుడైన బాలమురళీకృష్ణుని
 ముద్దులుమూటగట్టియిచ్చ చలువరాతి విగ్రహ మొకఁడుండెను. ఆ విగ్రహము
 వేణువుఁజేబూని యూడుచున్నట్లున్నది. కేళముల విరియఁబోసికొని శిరోగ్ర
 భాగమున సవచూడముగ నమర్చిన శిఖిపింఛముతో నొప్పులు గులుకుచున్నది.
 కంతమునఁ దులసి, పురుషము, మందారము, పారిజాతములుఁ గలిపి యల్లిన
 మాలికలు గలవు. పొగడదండ యొకటి పింఛమూలమున నమర్పఁ బడినది.
 దివసావసాన సందీప్తాస్తమయారుణ విభాకరణరతాతపకాంతు లా కృష్ణ
 స్వామికిఁ గర్పూర సీరాంజనము లెత్తినట్లున్నవి. సాయంసంధ్యారుణచ్ఛవి
 కేళకుళి యందలి నీటిమీఁదఁ బ్రసరించి పపనాహతమై ప్రాకులాడుచున్న

ట్లుండెను. అస్తావలాలింగనాసక్త లోకజాంధవ భవళాక్షాంకుమాలావినిస్రుత నాతిశీక్ష్ణతపచ్చటలు కృష్ణదేవుని చలుపవిగ్రహపుఁ దాదమునవ్రాలి క్రమక్రమ ముగ శిరోదేశ పర్యంతమేగి, వినువీధి విహరించు దేవకాంతలు కృష్ణుఁడు తమదరికి రాకపోయెనుగదా యను కోపముచే నీర్వాకషాయితములగు చూపులఁ దమరజ్జులరేఖలు దీర్చిన కనుతుదలనుండి చూచినట్లున్నది. పతనోన్ముఖ రవిదింబభవళాక్షాంకు కదుష్టభానుచ్చవి తోటయంతట సహస్రధా విచిత్రముగ వెలుగొందినది. పడమటి దిక్కుననున్న మొగలిపొదలపైఁ బ్రసరించి, పుప్పొళ్ళనద్దుకొని మొగలిరేకులతో సయ్యాట లాడినది.

శాల్యలి శకుంతముల కాకరము. వాని కలకలారవములు తోట యంతటఁ బ్రతిధ్వనించి పిల్లతెమ్మెరలలోఁ దేలిపోవుచున్నవి. నది కాపలి యొడ్డుననున్న శాశపుష్పములు విచ్చి పింజలు పింజలుగఁ గాలికెగసి మొగలి పొదలవజ్రకు వచ్చి వాని పుప్పొళ్ళఁ దోడుచేసికొని కృష్ణవిగ్రహముయొక్క పాదసీమఁబడి యర్చాద్రవ్యముల ననుకరించుచుండెను. పాటీర సుగంధమిళిత దక్షిణానిలాంకురములు యచేచ్ఛముగఁ దోటయం దంతటను విహరించు చుండెను.

పర్ణశాల ముంగిట ద్రాక్షతీగకుఁ బ్రోదిసేయుచు, ప్రకృతిరామణీయక దర్శనావిష్టమతి పెద్దిదాసు, పశ్చిమదిక్కాంతాసంగమోత్సాహి ద్యుమణికవోష్ట తరళాక్షుణ్ణ దీధితులఁగొంచి, కాంతాలోలు పత్వముచేఁ గదా యినుఁడునైతముఁ దసత్తైక్ష్యము విడనాడి శాంతత పహించి పతనోన్ముఖుఁ దగుచున్నాడను కొనినాడు. కాని పతనమునకుఁబూర్వ మెంతసుందరముగనున్నాడు! పతన ములోఁగూడ నొక సౌగంధమున్నదా! అంతయున్నతి కింత యవనతి కాబోలు!

ఈరెండ ముడుతలువడిన యాతని విశాలఫాలభాగమును ముద్దువెట్టినది. ఆతని మొగమున వార్ధక్యము పీఠముఁబెట్టి కూర్చుండినను, కన్నులలోఁ దారుణ్యమే భాసించును. ఆయన దెబ్బదియైదు సంవత్సరముల ముదుసలి యయ్యు శరీరచార్ద్యము గలవాడు. ప్రకృతి ముద్దుబిడ్డ కుద్దాలముఁ జేబూని, మొక్కలకుఁ గాలువలుదీర్చి, గనిమలపర్చి, మడపలుమార్చి; చిటివరా లేరివైచి, కలుమొక్కలఁ బెరికివైచి, పాదులేర్పరచి, విరిసూటి నారునాటి

యనుదినము ఘటయంత్రక మనోరథ స్వతంత్రుడై యారామముఁ బోషించు కొనును. ఆతనిపోషణలో శలాటువులకు నైతముఁ బక్వతప్రాపించును.

తోటకు దక్షిణభాగమున సహ్యాజానదికిఁబోవు మెట్లదారియున్నది. ఆ దారినుండియే నిత్యమును నీరుగొనివచ్చి తోటఁదడుపుట, కేశకుళి నింపుట. మెట్ల కిరుప్రక్కలఁ బున్నాగవృక్షము లున్నవి. కనుచూపు దూరమునఁ బల్లెకారుల పిల్లలు చిట్టితెప్పలమీఁద సహ్యాజపై సంచరించుచుఁ గొట్టుకేరింతలు వినిపించుచున్నవి. ప్రదోషమైనది. మసకమసకగఁ జీకటి తిలతండులన్యాయముగ వ్యాపింప మొదలు పెట్టినది. పెద్దిదాసుని యనిమేషదృష్టినుండి తప్పించుకొని పోయిన సూర్యబింబము వేషాంతరమున నతఁడేమిచేయు చున్నాడో చూచెదమని వచ్చినటులఁ జీకటిగానిచీకటి వచ్చినది. మందపవనము సహ్యాజానిమేధాజనకములైన నీరముల నానియు మందమందముగఁ దడబడుచుఁ జెట్టుచెట్టునకు డీకొని యాగుచు నన్నని దీనారావముఁ జేయుచు వచ్చినది. పెద్దిదాసేమో యోజించుచుఁ గృష్ణవిగ్రహము ముందుఁ గూర్చుండి యుండెను. ఆయనవెనుక నేదో కదలాడిన సవ్వడియైనది. ఆకస్మికముగ నాయన వామనేత్రము స్పందించినది. పెద్దిదా సదిరిపడినాడు. చుట్టును గలయఁజూచినాడు. మరల శాంతినందినాడు. చిరువెన్నెల శారదాభ్రశకలముల మాటునఁ దోబూచు లాడుచున్నది. పెద్దిదాసువెనుక నస్పష్టముగ నెవరో మసకమసకగఁ దాఱాడిన ట్లనిపించెను. పదియడుగుల దూరమునఁ గాళకవి వచ్చుచున్నట్లు కనిపించెను. తదియనాటి సందెవెన్నెల వనదేవత పెదవుల సందునుండి వెలువడిన కించిస్కందహాసమువలె నున్నది. ఆవెన్నెల కాళకవి దాల్చిన యుష్ణీషమునందలి యరుణాశ్మముఁవాకి యామణి సుద్దీపింపజేసి మరుక్షణమునఁ జిటిలిపోయినది. రాజగోపాలస్వామి విగ్రహముఁ గొగలించి జారిపోయినది. కాళకవి పెద్దిదాసునకు నమస్కరించినాడు. పెద్దిదాసు దానినందుకొని యాతనిఁ గొరవించినాడు. ఇరువురు నటనుండి కదలి మెట్లదారివెంబడి నదిలోనికిఁబోయిరి. నదికిఁ బోవలయునన్న నిసుకలోఁ గొంతచూరము నడుపవలయును. నదిలో రెండుకొంగ లాగియాగి నీటిలో ముక్కులఁ గ్రుచ్చుచున్నవి. దూరమున చిలువెన్నెలలు నదీతరంగములమీద నృత్యమాడి ధగధగలాడినవి.

ఇరువురుఁ గాలుసేతులు గడిగికొని నీరు పుక్కిలించి యుమిసి కొంత ద్రావి తిరిగి మెల్లైక్కఁ దొడఁగిరి. ఇంకను రెండుమెట్లున్న వనగఁ కాళకవి వెనుకకు రెండడుగులువైచి 'పాము పామని' యటచినాడు. పెద్దిదాసుని కీమాటలు వినిపించలేదు. పెద్దిదాసు పాదముల నంటియు నంటనట్లుగ నొక తెల్లని త్రాచుబాము జరజరఁబ్రాకి గందపుమాకు లున్నదెసకుఁ బోయినది. అది పోయినంతమేరకు సంపఁగితావులు చిమ్మనగ్రోవితోఁ జిమ్మినట్లయినది. కాళకవి పాముఁజూచినాడు. బాలమురళీకృష్ణ పాదారవింద బద్ధచేతస్కుఁడైన పెద్దిదాసు చూడలేదు. వెనుదిరుగలేదు. కాళకవి యనుగమించినాడు.

తదియచంద్రుఁ డస్తమించినాడు. చీకట్లు క్రమ్ముకొని వచ్చుచున్నవి. ముందునడచుచున్న పెద్దిదాసును జూడగనే కాళకవి కా లిప్తలో విచిత్రమగు నొకభావ మొదవినది. "ఈయన మానవాతీతుడా!" ఆతని దేహమంతయు నొక్కసారిగ జలదరించినది. ఆమానసిక ప్రవృత్తి కీదైహిక సంచలనము. పెద్దిదాసనినఁ గాళకవికి గౌరవము మెండు. కాని యీనాటి యీభావమాయనను గూర్చి కాళకవి యేనాడు ననుభవింపలేదు. ఎందులకో మరల నొకసారి చేయెత్తి నమస్కరించవలె ననుకొనినాడు. ఇరువురును గృష్ణవిగ్రహమున కెదురుగనున్న లతామంటపమున కేగి యటనున్న నాపరాతితిన్నెపైఁ గూర్చుండిరి. కాళకవి కా విగ్రహము జీవవంతము, తోట బృందావనము, సహ్యాజ కళిందజగను భాసించి పులకితుఁడైనాడు. ఆతని దృష్టియందుఁ బెద్దిదాసొక మహాతపశ్శాలి.

పెద్దిదాసునకు రాజాస్థానమున గౌరవము జరుగవలెనని, జరిగినఁ దా నానందింపవలెననియు నాయన యభిమతము. సభలో విజయరాఘవ నాయకులవారికిఁ బెద్దిదాసుగుఱింపియు, నాయనభక్తి పారవశ్యమును గుఱింపియుఁ జెప్పిన దీయనయే. కాళకవి విజయరాఘవ నాయకునికి బాల్య స్నేహితుడు. రాజసభలో నాస్థానకవి. ఈయన రఘునాథనాయకులవారి కాలమున బాలుడు. విజయరాఘవ నాయకులవారికిఁ గాళకవియందుఁ గవిత్వా పేక్షకన్న మిత్రత్వాపేక్షయేమెండు. అందువలన విజయరాఘవ నాయకులవారీ కార్యమున కీయననే నియోగించిరి. కాళకవి హృదయాంతరమునఁ బెద్దిదాసు

రాజనభకు వచ్చుటకు నిరాకరించునని తెలియును. కాని పెద్దిదాసునం దాయనకుఁగల గౌరవాతిశయ మాయన నెట్లేని రాజనభాగౌరవ సన్మానముల కంగీకరింపఁజేసి యాస్థానపండిత కపీంద్రునిగ నిలుపఁజెనని దృఢాభిప్రాయముఁ గలవానినిగఁ జేసినది.

పెద్దిదాసవదూతుడు. అవధీరితావ్వైతవాది. విశిష్టావ్వైత ప్రతిష్ఠాపనా బద్ధబుద్ధి. ముండితశిరస్కుఁ డనవచ్చును. జ్ఞానచిహ్నముగ గోష్పాదమంత జుట్టున్నది. విశాలపాలభాగమునఁ దీర్చిదిద్దిన తిరుమణి దిరుచూర్ణములు. ఆయన ముఖమున నాలుగైదుముడతలున్నవి. ఆయన దేహకాంతి మిగులఁ బండిన జామపండుచాయ. ఆయన ధరించినవి లేతనీర్కావిదుస్తులు. ఆయన నెన్నోసట నొకానొక తరళజ్యోతి రేఖామాత్రముగ స్థిరదృష్టిఁ బరిశీలించిన గోచరించును. ఆయన కుటీరములోనికేగి దివ్యైఁ దెచ్చినాడు. ఇరువురు నొకరికొక రెదురెదురుగ నుపవిష్టులైరి. పెద్దిదాసు పచ్చినపనియే మని కాళకవి నడిగినాడు.

కాళకవి : తమ దర్శనముఁజేసి చాలదినములై నది. అందుచే నేడిచ్చటికి వచ్చితిని. ఇచటి యితోట. యీదైవము, యమునా తీరమును జ్ఞప్తిఁ దెచ్చుచున్నవి. బృందావన మిటులే యుండి యుండెనేమో :

పెద్దిదాసు : దానికేమి, ఆ మన్నారుదేవుని కృపాకటాక్షమున్నచో జీవితమున నింకఁ గోరదగిన దేముండును? నాజీవితమును మన్నారుదేవుని పాదపూజయందుఁ గైంకర్య మొసర్చుకొనినాను. ఇన్నినాళ్ళు గడచనిన నాజీవిత మిఁకమీఁదటఁగూడ నిట్లేనడచినచో నాకెట్టిచింతయు నుండదు. ముప్పాఠిక భాగము గలించియే పోయినది.

కాళకవి : అదేమండీ ! దాసుగారూ ! మీరు మహాభక్తులు. రసజ్ఞులు. కవిశేఖరులు. ఇంత విరాగమైననెట్లు? ఎంతపండితులైనను రాజాదరణ మున్నచోఁ బసిడికిఁ దావియబ్బినట్లుండునుగదా ! మీరు లోకజ్ఞులు. మీకుఁ దెలియని విశేషంబు లుండునా? విజయరాఘవ నాయకులవారు మిమ్ముల దర్శించుట కుత్సుకులగుచున్నారు. మా కవిబృందమంతయు మీరాక కెదురు చూచుచున్నది. శ్రీమతి రంగాజమ్మగారు మీ ప్రతిభావిశేషములచే నాకృష్టయై మీదర్శనము నపేక్షించుచున్నది.

ఒక విసురుగాలితరగ చెమటపొదలగుండ నీలలు వేయుచు చూసికొని వచ్చి వారిని చపేటములఁ జరచిపోయినది. రంగాజమ్మ యనిసఁ పెద్దిదాసున కదొకవిధమైన భావము. ఆమె యభిలషితమును వినినంతనే, ఆయన నిరాదర సూచకమైన హాసమొనర్చెను.

కాళకవి : మీరు రేపటి సభకు వత్తురని యాశింతును. నాముఖమున విజయరాఘవ నాయకులవారు హిమ్ములను బ్రార్థించుచున్నారు.

ఆయననుండి యెట్టిసమాధానము వచ్చునో యని కాళకవి ప్రతీక్షించు చుండెను.

పెద్దిదాసు : మీరన్యథా భావింపకుడు. నాకు రాజసభా గౌరవములపై వాంఛలేదు. ఇట్లని తిరస్కారముగ నెంచకుడు. నా శ్రీ సదీతటారామమునందు సల్పు భగవదారాధనముదప్ప నా యీ భావమును చేతొక విధముగ భావించవలదని రాజుగారికి నా విన్నపము. నా జీవితమును యదుజంభస్వామి సేవయందే యంకిత మొనర్చునిండు.

కాళకవి : మీరటుల ననిసచో నేనేమి చేయఁగలను ? మీకు రాజసభలో జరుగు గౌరవమర్యాదలను గాంచ నాచున మువ్వెళ్లారుచున్నది. మీరు మాకెల్ల రకు నేతలైయుందురని గర్వింపుచుంటిని. నా చిరవాంఛితము సీనాడు మీకు వెలిబుచ్చితిని. నా యాశలన్నియు నడియాసలేనా ?

ఆతని కనులు ప్రార్థనాదీనములుగ నున్నవి.

పెద్దిదాసు : మీ రట్లనరాదు. రాజసభకు నేను రారాదు. క్షమింప వలయును. లోకికములైన తుచ్చసుఖములకై, గౌరవములకై బ్రాకులాడుట నాకు రుచించదు. కాశ్వత కైవల్య సంపాదనార్థమై యార్చావతారుడైన రాజ గోపాలు నుపాసించుచుండుటకన్న నితరమైన సుఖమింకేమి కలదు ? నామన స్సన్యము నొల్లకున్నది.

పెద్దిదాసు స్థిరబుద్ధి కాళకవి కవగతమైనది. ఇంక నెంతచెప్పినను కార్యము లేదని నిర్ణయించుకొనినాడు. ప్రొద్దు వోపుచున్నది. వెడలుట కనుజ్ఞ వేడినాడు. పెద్దిదాసాయనవెంటఁ దోట బహిర్భాగమువఱకు వచ్చి వెనుదిరిగి నాడు. కాళకవికిఁ బెద్దిదాసునందుఁగల గౌరవము భక్తిరూపముఁ బాల్చుచున్నది.

తోటయంతయు గాఢతమిరావృతము. కీచురాలనిస్వనము. శర్వరీయువతి కృష్ణాఖి సారికయై ధరించిన బంగరుజరీ బుటేదారు పనిచేసిన నీలివలిపపు మేలుముసుగు వలె, దోటలో నంధకారమున ఖద్యోతములు జిగజిగ లాడుచుండెను. ఆరామ మంతయు నానాసూనవితాన వాసనలచే, బరివ్యాప్తమైనది. పెద్దిదాసు కృష్ణ విగ్రహ సమక్షమున, బద్మాననస్థుడై ధ్యాననిమగ్నుడయ్యెను. తోటయంతయు నిశ్శబ్దము. దీపమొక్కటి మాత్రము మిలమిల లాడుచున్నది.

—

శుక్లచతుర్థి, నాడు రంగాజమ్మగారి యుషాపరిణయ ప్రబంధము విజయ రాఘవ నాయకులవారికి, గృతియొనర్చ నిశ్చయింపఁబడినది. విజయరాఘవ నాయకులవారు భానూదయా త్పూర్వము నిదుర మేల్కొంచి, యెదుటనున్న నిలుపుటద్దమున, దన ప్రతిబింబము నీక్షించి, కపిలధేనువులను, పయఃపూర్ణ కనకకుంభములను, బ్రాహ్మణ ద్వయమునుఁజూచి సంతృప్తాంతరంగుడై సుందరులైన రమణు లిర్వురు జలము లందీయ మజ్జనమాడి చలువలు ధరించెను. ఆ పిమ్మట మహాభక్తితో నాదిత్యహృదయ మంత్రరాజమును ముమ్మారు పఠించి మన్నారుదేవుని కోవెలచెంగట గురువునానతి శ్రీముద్ర ధరించి రాజ గోపాలస్వామిని ధ్యానించుచు ముత్తైపునరులతో నష్టాక్షరీ జపముఁ జేసెను. భాగవతము, రామచరితము కొంతతడ వాకర్ణించి నిత్యదానములు నిష్కగసర్పి బ్రాహ్మణులకుఁ జందనతాంబూలాదుల నొసంగెను.

కొలుపుకూటమునకుఁ బోవు వేళయైనది. పరిచారికలు సత్వరముగఁ దమ పనులు సలుపసాగిరి. ఒక చకితనేత్ర నిలుపుటద్దముఁ గొనివచ్చినది. మృణాళహస్త యొకర్తుక సంపఁగిసూనెఁ జేతులఁ బూసికొని విజయరాఘవుల వారి కేశములకు రాచినది. కిసలయాంగుళి యొకతె దంతపు దువ్వెనతోఁ జిక్కు దీయుచున్నది. మెఱుపుఁదీవెలఁ బోలిన యిర్వురు యువతులు కడానితట్టల నాభరణముల నటనుంచి యదృశ్యలైరి. అలంకరణ చాతుర్య నిష్ణాతయగు నొక నీలాలక విజయరాఘవప్రభువు నలంకరించఁచొడగినది. సంపఁగి సుమ ములతో రచించిన మాలిక శిరమునఁ జుట్టి సుప్పాణిముత్యముల కుల్లాయిఁ బెట్టినది. ఆయన కెదురుగ బొక్కసములవారు నిలిచియుండిరి. ముత్యపు

చౌకట్టులు ధరించి బంగారు చుంగులుగల పట్టుపీతాంబరములను, ముత్తయముల నెక్కువగఁ దాపిన బవిరిచెక్కడపుఁ బచ్చలపదకంబును, తళుకులీను వజ్రముల యుత్తరిగెను, వజ్రాల చేసరులను, కెంపులుదాపిన మెఱుపు కడియములను మణికట్టల నుంచెను. నాయకుఁడు నవరత్న ఖచితములైన బాహుపురులను నూత్న రత్నాంగుళీయములను దార్చెను. మురువైన సాహిత్యరాయ పెండా రముఁ జరణమునఁ దొడిగి కొలుపు శృంగారముఁ బూర్తి గావించి సభా భవనమునకుఁ బయలుదేరినాడు.

ప్రాతస్సంధ్యారుణిత దాలభాస్కర భానుద్యుతి హజారము శిఖరాగ్రముల నున్న కాంచన కలశములపై కెగఁబ్రాకి మెఱుఁగులు దిద్దుచున్నది. సభా ముఖ ద్వారము చిత్రచిత్రములైన చెక్కడములతో నలరారుచున్నది. కాశ్మీరదేశపు రత్నకంబళములు లోనఁ బరువఁబడి వానిపై వరుసగ సోపాలు, ఉన్నతాసనములు నమర్పఁబడినవి. సభాసదసము పట్టాభిరాముని భావచిత్రపుఁ బంగారు చెక్కడపుఁ జప్పరమునుగలిగి నీలిచాయల నీడలు దేరుచు నల్లచలువరాలతోఁ జాల విశాలముగ నిర్మింపఁబడి రెండవ పుష్పక విమానమన నొప్పియున్నది. కూటమునఁ బశ్చిమభాగమున విజయరాఘవ నాయకులవారి మణిమయ సువర్ణ సింహాసనమున్నది. సింహాసనమునకు దిగువభాగమున సప్తాపదపాద పీఠమొండమర్పఁబడియున్నది. సింహపీఠ కిరువంకల సమాన రూపములుగల మరి రెండు బాలాసనములున్నవి. వామభాగమున నాతిచూరముగ నొక సుందరమైన రజతాసనమున్నది. దానియందు రంగాజమ్మ యుపవిష్టయైనది. సింహాసనము నుండి మెట్లకుఁ గ్రిందిభాగమునఁ దక్షిణ పార్శ్వమున నైదు రజతాసనములున్నవి. అందు ప్రథమాసనముపై రాజగురువులైన శతక్రతు చతుర్వేది శ్రీనివాస తాతాచార్యులవారును, పట్టంపు కవియైన కామరుసు సోమయాజులు గారు రెండవవానిమీదను, తరువాత తారహారచిరత్న కంకణోదార తారాను రూప ముక్తాకలాప హృద్యతరబిరుద వాద్య నానావాహనాది సమ్మాన మాననీయ శాశ్వతైశ్వర్యధుర్యుం డగు కోనేటి దీక్షితకవి చంద్రుఁడును, పురుషోత్తమ దీక్షిత మహాకవియు, చతుర్విధ కవితా విశారద కాళకవిశేఖరుఁడును పరుసగ నధిపసించిరి. మంత్రిసామంత దండనాథులును నానాదేశములనుండి వచ్చిన

రాయబారులును, కరణములు, సంప్రతి కరణములును చామదిక్కునందుఁ గల యథోచిత స్థానములం దుపవిష్టులైరి.

సింహాసనమునకు ప్రాగ్భాగమున సర్వచంద్రాకృతిగ శశికాంతో పలము లతో నిర్మింపఁబడిన నాట్యరంగమున్నది. నాట్యరంగమునకు వెనుక తట్టున నున్న కుడ్యముపై మహేంద్రనథ, రంభోర్వశీ మేనకా ద్యప్పరో నృత్య భంగి మములును దైర్ఘ్యర్ణకములుగఁ జిత్రింపఁబడినవి. సింహాసనముమ్రోల శారదా ధ్వజము గలదు. అది శర్కరామశ్రిత స్వచ్ఛ వారిపూరముపలె మధురముగను, సాయంవికసిత నవమల్లికపలెఁ బరిమళధరితముగను, ప్రాతర్మందానిలముపలె శీతలముగను, శరద్రాకాకళాధరస్నిగ్ధ సుధాంశుమాలపలె నిరతిశయాహ్లాద కారి యునై సర్వలక్షణ సంపన్నమైనకవిత, యొక్క విజయరాఘవ నాయకుల వారికే గలదను తీవిని సూచించుచు వెలుగొందును. 'పద్యము సవనవోన్మేషమై వెలయవలెను. వాక్యవైభవు లలంకారానుసారులు గావలయును. శబ్దము పాణినీయ వ్యాకరణ ప్రామాణ్యమై యుండవలయును. కవితా సందర్భము కర్పూరముపలె సత్వరము గుణాళింపవలెను.' అని శారదాధ్వజమున వ్రాయఁ బడి యుండెను.

అంత శంఖభేరీకాహళ మృదంగవాద్య సమ్మిశ్రితధ్వని తరంగములు వీనుల విందొనర్చి, వేత్రహస్తాలు పైడిబెత్తముల జననమూహముల నదలింప, హయరూఢులై మన్నీలు వెంటనంటిరా భద్రగజాధిరూఢుడై, దాసజనంబు స్వర్ణమౌక్తిక చుత్రచామరముల సేవించుచుండ నవనీసురజ్యేష్ఠులు పేదోల్తా శీర్వాదముల సేసలుచల్ల మహీసురపురంధ్రీ గణమందస్మితపదనారవిందముల నుండి వెలువడు మంగళాశీస్సుల నందుకొని, కటాక్షవీక్షణమాత్రమునఁ బౌరజనంబులఁ బరామర్శించుచు విజయరాఘవనాయకులవారు కొలుపుకూటము నొద్దకువచ్చి భద్రగజము నవరోహించి యువతులిరువురు కై దండయొసగ విలాసగమనుడై సింహాసనము దరియుచుండెను. ఆయనవెంట యువరా జైన మన్నారుదాసును, చెంగమలదాసునుగూడనుండిరి. సభయంతయు నొక్క సారిగ లేచి నిలిచినది. వందిమాగధులు, "రాజగోపాల భజనానందసాంద్రా : రఘునాథనాయక రత్నాకరావతీర్థ సంపూర్ణ పూర్ణిమాచంద్రా : పాండ్యటండిరాది వైరిగజకంఠీరవ కిశోరా : కళావత్యంబివాకుమారా : చంద్రోషేంద్ర సురేంద్ర

నందనకందప్పకోటి సౌందర్యదుర్యా : జీర్ణకర్ణాటక సామ్రాజ్య సింహాసన స్థాపనాచార్యా : సమర సమయాచరిత సమస్తనిస్తుల తులాశురుషాది మహా దానాపదాన ప్రవర్తితకీర్తి ధౌరేయా : సంగరరంగగాంగేయా : ప్రతిదిన బహు సహస్ర బ్రాహ్మణాభీష్ట మృష్టాన్నదాన దీక్షాదురీజా : మానినీసూతన పల్పవాడా : విశ్వవిశ్వంభరాభరణ విచక్షణ దక్షిణ భజాదండా : శాశ్వతైశ్వర్యధౌరంధర్య మేరుకోదండా : దక్షిణసింహాసన పట్టాధ్రా : చతుర్విధకవితా నిర్వాహక సార్వభౌమా : విరుదాంగద విరాజమాన చరణాంధోజా : జనకచరణరాజీవ సేవావిధాయకా : విజయరాఘవనాయకా : పరాసుస్వామీ : పరాకు" అని తైవారములు సల్పిరి. రాజుగారు సింహాసన మలంకరించిరి. గాలాసనములపై మన్నారిదాన చెంగమల చానులు పూర్చించిరి.

రంగాజమ్మగారి 'ఉషాపరిణయము' కృతినమర్పణ జరుగవలసి యున్నది. మంగళవాద్యములు మ్రోసెను. రాజుగారి కనుసన్న నిరుపురు సుందరీమణు లమూల్యాంబరములు, వెలలేని భూషణములు, కస్తూరి, జవ్వారి, హరిచందనము, పునుగు మొదలైన సుగంధద్రవ్యములును, చేమంతి, కేతకి, మందారములును రంగాజమ్మగారికి సమర్పించిరి. రాజానుమతిని, సభికుల యామోదమునుఁబొంది రంగాజమ్మ తన యుషాపరిణయ ప్రబంధమునుండి, ఉషాస్వప్నము, శ్రీకృష్ణ బాణాసురయుద్ధము, ఉషానిరుద్ధుల వివాహఘట్టములుఁ దనకిన్నరీగళ మంజులధ్వనితోఁ బఠించి సభినంతను నాయారసములఁ దస్మయులనుగా నొనర్చినది. కవిసత్తము లామెనెంతగనో కొనియాడిరి. విజయ రాఘవనాయకులవారు సంతుష్టాంతరంగులై పండితామోదపూర్వకముగ 'శృంగారరస తరంగిత కవిత్వ మహానీయమతిస్సూర్తి' యను బిరుదము నొసంగిరి. రంగాజమ్మ వినయవినయిత మధురలజ్జావసతమస్తకయై బిరుద మును స్వీకరించి సభకు నమస్కరించినది. రాజుగారికిఁ బెద్దిదాసు విషయము తలఁపునకు వచ్చినది.

విజయ : కాళకవిశేఖరా : పెద్దిదాసుగారు నేటిసభకు పట్టరనుకొంటిమి. వచ్చినట్లులేదు :

కాళకవి : మహాప్రభూ : పెద్దిదాసుగా రీ లోకపుమానిసిపలెఁ గాను పించుటలేదు. ఆయనయొక మహాభక్తుఁడు. ఈ రాజమర్యాదలు కీర్తి ప్రతిష్ఠలు

నాయనదృష్టిలో గణనీయములుకావు. ఆయన తన్నుఁదాను పూర్తిగ రాజగోపాలుని సేవయం దర్పణ మొనర్చుకొనినాడు.

విజయ : ఎటులైన నామహాభాగు దర్శనముఁజేయ నామనమున్వి శ్లారుచున్నది. ఆయన నెట్లే నొకపర్యాయము మనయాస్థానయునకుఁ దీసికొని రావలయును.

కాళకవి : చిత్తముప్రభూ ! తమ యానతి నిర్వర్తింప యత్నింతును.

నాటి కార్యక్రమము ననుసరించి నాట్యరంభసూచక ఘంటారవము వినపచ్చినది. ఎల్లరదృష్టులు నాట్యరంగమువైపునకు మరలినవి. యపనిక యపసరింపఁబడినది. సాంబ్రాణి యగురుధూపములు సుడులుసుడులుగ వ్యాపించి చిరుమబ్బులవలెఁ దోచినవి. పసుపుఁ బచ్చని పట్టుచీరె ధరించి చెమ్మీచుక్కల నీలికళ్ళుకముఁ దొడిగి, కరములఁదాల్చిన రత్నకంకణములు ఘలంఘలారాపములు నల్పుచుండ గగనపరివ్యాప్త మనశ్యామకాదంబినీ విలసిత విద్యుల్లేఖవలె రూపవలీ వడూటి చాపదముల నభినయించినది. బహువిధ జంత్రవాద్యములయందుఁ బ్రవీణలైన యువతులు, వీణ, మురళి, రబాబు, తంబూర, చంగు, దండె, డక్కి, కిన్నర, ముఖవీణ, రావణహస్తము, స్వర మండలము, గట్టితాళము మొదలైన వాద్యముల వాయింపఁచొడఁగిరి.

ఆకుపచ్చచీరె గోచిపోసి మహారాష్ట్ర సుందరివలెఁ గట్టి, జడ చొక్కెముఁ జుట్టి, చేమంతిపూల నమర్చి, చంపకవల్లి శబ్దచూడామణి నృత్యమొనర్చినది. నల్లని యుప్పాడజరీచీరెను ఎరుకసావిడలెఁగట్టి, మెడలో నల్లపూసలఁదాల్చి, జుత్తు కొప్పుగ నమర్చి, మందారములఁజుట్టి, కోమలవల్లి కొరపంజినృత్య మొనర్చి, సభ్యుల హృదయములం దొకానొక విచిత్రసంచలన మొదవించినది. రంగాజమ్మముఖమున నానందరేఖలు తొంగిచూచుచున్నవి. ప్రేక్షకులలో నీ నాట్యనందము రూపుమాయకముండే బంగారుపూలు కుట్టిన తెలిపట్టుచీరఁ గుచ్చెలులు కుచ్చెలులుగ విచిత్రముగఁ గట్టి వక్షోమండలభాగమున జరీస్తనవల్ల లముఁ బిగించి, జుట్టువిరియఁబోసికొని, రవ్వముక్కర తక్కులీనఁ గాలి యందెలు ఘల్లనఁ జిరుగాలిఁ దూగాడు శారదాభ్రశకలమువలె శశిరేఖ దేశీనృత్యమొనర్చి సదస్యుల దిగ్రాంతులనుగా నొనర్చినది. ఎట్టుపట్టుగాగరా

ధరించి, వక్షస్థలోపరిభాగమున మెలయు చెమ్మిపద్మములుగల నల్లనిముఖమర్
రవికపై రత్నహారములఁదాల్చి, జఘనభాగ పరీవ్యాప్తకేశరాశి నిరుపాయలుగ
నల్లి రెండువైపుల వైచుకొని రూపొందిన రత్నపాంచాలికవలె రత్నగిరి
దురుపదముల నభినయించినది. చిత్రచిత్రవసన భారిణులై, ఆయాన్యత్యో
చితాలంకారముల హవణించుకొని భాగీరథీ, లోకనాయకీ, మూర్తిమతులు
కులుకులు మీరు మారుసెలగోలలు, పల్కెడుపూదీవెలు, సొలపులుగన్న
వెన్నెలసోగల వలెఁ గ్రమముగఁ జేరణి, నవపదములు, జక్కిణి మొదలగు
నృత్య భంగిమములఁ బ్రదర్శించిరి. యవనికాపాతమైనది.

మరలఁ దెర యవసరింపఁబడినది. నాట్యకత్తియలందఱు నానాముఖ
ములనుండి యొక్కసారిగఁ దూసుకొనివచ్చు మరుబాణములవలె నద్భుత
రసోద్దీపనముగ గుమిగూడి క్షేత్రయ్యగారిమువ్వగోపాల పదముఁ బాడుచు
హాల్లీసకమొనర్చిరి. సభ్యులహృదయములు మధురభక్తి ప్రపూర్ణములైనవి.
సహృదయుల నయనయుగ్మములనుండి యానంద జాష్పరణములు తొంగిచూచి
నవి. నాట్యకత్తియలకు రాజుగా రుచితబహుమానములు స్వహస్తముతోఁ
బ్రసాదించిరి. నాటిసభ ముగిసినది.

౩

దాక్షిణాత్యశిల్పము పల్లవులనాటికన్న చోళులనాటికి, చోళులనాటికన్న
విజయనగర రాజులనాటికి సంతకంత కభివృద్ధిఁ జెందుచు వచ్చినది. తంజా
వూరు మధురల శిల్పమును దాక్షిణాత్య శిల్ప చరిత్రలో విజయనగర శిల్పము
నుండి విడఁదీయరు. మధుర తంజావూరుల శిల్పము విజయనగర శిల్పముకన్న
నెక్కువ యభివృద్ధిఁ జెందినదని చెప్పవచ్చును. ఇందిరా మందిరమున
దాక్షిణాత్య శిల్ప సౌధాగ్యమంతయు మూర్తీభవించి యున్నది. మణిమయ
విరాజితము ; చంద్రకాంతపు సంతనపుఁ బనులుగలది. పగడాల కంబములు,
మగరాల మదనచేతులు, దంతపుఁజేరుళ్ల మలచిన చీనపళ్ళులు, కెంపురాళ్లతోఁ
జెక్కిన బోదియలు, పచ్చరాతిపలకల పైకప్పు, ఇంద్రనీలముల లోవరి, చలువ
రాలచే నిర్మింపఁబడిన కుడ్యములు, ద్వారబంధములకు వ్రేలాడఁదీసిన కట్టాణి
ముత్యపుఁ జికిలికుచ్చులు, వైడూర్యపు ద్వారబంధములు, మగరాల సంతనపు

మనత తలుపులును గరిగి శోభిల్లుచున్నది. కుడ్యములందు నాయకరాజుల విజయగాథలు చెక్కఁబడియున్నవి.

ఈ మందిరమునంటకొని సరిగ సమానరూప శిల్పముగల పేటొక మందిరమున్నది. అది రాజగోపాలాందిక అంతఃపురము. అంతఃపురమునుండి యిందిరామందిరమునకు ద్వారములున్నవి. అంతఃపురము నానుకొని నిమ్మట మొకడున్నది. అది వివిధ ప్రసూనలతా వితానములచే సలరాడుచున్నది. ప్రాగ్భాగమునఁ జెప్పవలసిన నాయకులవారు త్రవ్వించిన శ్రీదాసరస్సు గలదు. (చెప్పవలసిన నాయకులవారు విజయరాఘవ నాయకులవారికిఁ బ్రపితమహాలు.) దానియొద్దన రమణీయమగు విరజాజి మంటప మున్నది. ఆ మంటప మనిన రాణిగారి కత్యంతమైన ప్రీతి. తనగడచిన పదునేను వసంతముల ప్రణయజీవన లతామంటపము. నేడు స్మృతిచిహ్నముగ నున్నది. శ్రీదాసరస్సున నాడుంచిన జలయంత్రములవలనఁ బైకెగయు నీటి తుంపురులు విరజాజులఁ బన్నీట నభిషేకించుచున్నట్లుండెడివి. నేఁడవి సూనరహిత లతావితానముపై జాలువారు కన్నీటి జల్లులవలె నున్నవి. ప్రాతః సూర్యమందస్మిత రాగరోములు నీటి తుంపురులమీఁద, జాజిజౌంపముమీఁదఁ బ్రసరించి మిలమిలలాడినవి. ఒకనాఁడా మిలమిలలు తమ యనురాగ రసరంజిత దృక్ప్రసారములు. నేడవి తన విరహోచులితాపమానవిదీర్ఘహృదయమున సన్నని చిరుకటారిఁ దూర్చిలాగఁ జిమ్మిన రక్తాస్పారములు. ఒకనాఁడా నిమ్మటము తన సుమనోహర మనోగత వాంఛా పరిపూర్ణ స్వరూపము. నేడు తన్నుఁజూచి భేదపడు వికృతస్వరూపము.

ప్రతిదినము నుషస్సంధ్యలం దా మంటపమున విశ్రమించుట రాణికిఁ బరిపాటి. ఆమె కా మంటపము బాధా హేతుపయ్యును బాధా నివారకమును నదియ. కపర్దిని రాణిగారికిఁ బ్రేమపాత్రయగు పరిచారిక. ఆమె సర్వ సమయము లందును రాణి సంతిపెట్టుకొనియే యుండును. ఆమెకు రాణిగారనినఁ బ్రాణము. రాజమందిరమునందలి యెట్టి దుర్భేద్య రహస్యములనైన సులువుగ గ్రహించగల సూక్ష్మబుద్ధి యామె. కాని పదునేనేండ్రుండట నొకనా డర్థరాత్రమునఁ దమ నగరముఁ బ్రవేశించిన యొక యౌవనవతి రహస్యముమాత్ర ముమెకు దురవ గాహముగ నుండెను. ఆమెరక రాణికి సూర్యేందుసంగమ మైనది. రాణికి

విజయరాఘవ నాయకుని దర్శనము భోజనముపద్దఁదప్ప దుర్లభమైనది. పదునే నేండ్లనుండి రాణి యనుభవించు మనోవేదనను కపర్దిని గ్రహించుచున్నది.

ఇటీవల సభలో రంగాజమ్మకు జరిగిన గౌరవమును గనులారఁగాంచినది. సహించలేకపోయినది. రాణిగారికిఁ జెప్పినది. ఆమె చెప్పిన మాటలు రాణి హృదయమునకు మండుచున్న యగ్ని చాజ్యము వోసినట్లాయెను. ఆమె, ఆనాఁ డొక్కతయ విరజాణి మంటపముననున్న చంద్రకాంత శిలావిత్పత్తికపైఁ గుడిచేయి ఫాలధాగమున నుంచుకొని మోచేయిఁ గుడితొడమీఁద నానించి గూరుచున్నది. ఆమె సౌందర్యపతి కాదన్నచో నపుడు. సౌందర్యరాశియా యన్న కాదు. ఆమె మొగమునఁ ద్రావృట్నంధ్యాకాలావిల గాఢ కాలాంబుదములఁ బోలిన రేఖలు చిక్కులు చిక్కులుగ నల్లుకొనినట్లున్నవి. ఆమె మనమున కపర్దిని చెప్పిన మాటలు ప్రతిధ్వనించుచున్నవి. తన ప్రతిస్పర్థికి సన్మానమా ! పదునేను సంవత్సరములు తన సౌభాగ్య మంతయుఁ దస్కరించిన తస్కరిణికి రాజసభాగౌరవమా ! ఆమెకు దుఃఖము కుత్తుకబంట్టియైనది. కన్నీరు జలజల రాలినది. ఆమెయెదుట బాలఘాసముఁ గొరుకుచున్న లేడిపిల్ల చెంగున గంతిడి నది. రాణి పరిచారిక వచ్చుచుండెనని త్వరగఁ గన్నీకొత్తికొనినది. వెనుదిరిగి చూచుసరికిఁ గపర్దిని.

కపర్దిని : నే డిట్లోంటరిగ వచ్చితిరేమి ?

రాణి : నా కేమియుఁ దోచుటలేదు. అందుచేఁ గొంచెము ముందుగనే వచ్చితిని.

కపర్దిని : తమ దర్శనముకొఱకు నెల్లు సోమయాజులుగారు వచ్చినారు.

రాణి : అయినచోఁ ద్వరగఁ బోవుదము పద.

కపర్దిని : మహారాణీ ! తమ ముఖ మీనాఁ కింత వాడియున్నదేమి ?

రాణి : కపర్దినీ ! నీకుఁ దెలియని కారణమేమున్నది ? నా జీవితమింత యసుఖమగునని కలనైన నూహించలేదు.

కపర్దిని : అదేమి, మహారాణీ ! కష్టములు కలకాలముఁ గాపురము చేయునా ? మహారాజునకు మీమీఁదఁ గొండంత గౌరవమున్నది. యువరాజు వంటి కుమారుఁడు మీకుండఁ జింతింపవలసిన దేమున్నది ?

రాణి : నీవు తెలివిదప్పి మాటలాడుచున్నావా ? లేకఁ బరిహాసమా ?

కపర్దిని : తమ్ము పరిహాసము చేయునంతటిదాసనా ?

రాణి : కాకున్ను శ్రీ భర్తనుండి వాంఛించునది గౌరవ మొకటియేనా ? భార్య భర్తనుండి ప్రేమను, ఆదరమును, ఉపలాలనమును వాంఛించును. అంతియేగాని మధురమైన ప్రేమను విడనాడి నీరసమైన గౌరవమును నెవ రర్థింతురు ? ప్రేమరహితమైన గౌరవ మెందులకు ?

కపర్దిని : ఉమింపుడు. మహారాణీ ! నాకు దెలియ కట్లంటిని. మన్నార్లు దేవునిదయవలన మహారాజులకుఁ గొలదికాలములోనైన నామె మీఁది మరులు మరలకపోవు.

రాణి : అట్టి యదృష్ట మెన్నటికోగదా !

ఇరువురు నంతఃపురాంతర్భాగమునుండి యిందిరా మందిరమునకుఁ బోయిరి. రాణి యచ్చటనున్న పరిచారికచే సోమయాజులకు రజతాసనముఁ బెట్టించినది. కపర్దిని ఫలరసములఁ దెచ్చినది. రాణి యొక పలుచని కావిరంగు వెండిజలతారు తెరమాటునఁ గూర్చున్నది.

రాణి : గురుపాదులకు నమస్కారము.

సోమ : మహారాణిగారి కాశీర్వాదములు. కుశలమేకద ?

రాణి : కుశలమున కేమిలెందు.....

సోమ : మాటాడుటకు సంశయించుచున్నట్లున్నా రెందువలననో ! నేఁడు మీమాటలలో దైన్యము గోచరించుచున్నది. నాకు వినరాని రహస్య మేమైన నున్నదా ? మీకనిష్టకరమైన విషయమేమైన నుండినఁ జెప్పుటకు వెనుదీయుచున్నారా ? నేను మీనాయనగారికి విశ్వాసపాత్రుఁడను. నాకు మీతల్లిగారి చిన్నతనమునుండియు మీకుటుంబముతోఁ బరిచయము. పుణ్య దంపతు లిరువురునుఁ బైలోకమునుండి నన్ను దయాదృష్టులఁ జూచుచునే యున్నారు. వారియెడలఁ గృతజ్ఞత దెల్పుకొనుటకుగాను నేను మీనిమిత్తము ప్రాణములనొడ్డియైన మీ మనఃశ్లేశమును నివారింప యత్నింతును. చిన్న తనమున మీతల్లిగారే స్వయముగ నేస్వల్పసందేహమొదవినను నన్నుఁ

బిలువనంపి యడిగి సమాధానమునుబొంది తృప్తిజెందెడువారు. మీ మా ణాంధవ్యము లీనాటివిగావని వేఱచెప్పవలయునా ?

రాణి మాటాడలేదు. సోమయాజులు తిరిగి చెప్పఁదొడగెను. “మీ మనస్సునందలి బాధను వెలువరింపుడు. నాయోపినంతకు నివారింప యత్నింతును.”

రాణి కనుగొలఁకులనుండి ఛారగాఁ గన్నీళ్ళు చెక్కిళ్ళమీఁదుగ జారు చుండెను. ఆమె దుఃఖోద్వేగము నాపుకొని యనినది.

రాణి : నాకు మీవద్ద దాఁచఁదగినరహస్యము లేమియున్నవి ? మీరు గాక పుట్టినింటి బంధుగులుగఁ జెప్పుకొనఁదగినవారు నాకిక నెవ్వరు ? అయినను నాకెట్టిలోటునులేదు. ఇక్కడ నన్నియునున్నవి. ఏమియు లేవు. అన్నిసుఖము లుండియు.....

ఆమె కంఠము రుద్దమైనది. మాట పెగిలివచ్చుటలేదు.

సోమ : ఎన్నఁదులేనిదైన్య మెకడిదీనాఁడు వచ్చినది ? చాల చిత్రముగ నున్నది. అసలు మీ యాంతర్యముననున్న విషయముఁ జెప్పుడు.

రాణి : మహారాజుగారి ప్రవర్తన.....

సోమ : మహారాజుగారి ప్రవర్తనయేమి ? సంశయింపకుడు.

రాణి : మహారాజుగారు నానాటికి.....కాదు రంగాజమ్మ మీకుఁ దెలియునా ?

సోమ : రంగాజమ్మ యెవరు ?

రాణి : మహారాజుగారి యాస్థాన కవయిత్రియట. ఇటీవల సభలో నామెకు గౌరవము జరిగినదట.

సోమ : ఓహో ! మీ రద్దైర్యముఁ జెందకుఁడు.

రాణిమనమున నొక యానందకిరణము తొంగిచూచి మాయమైనది. సోమయాజుల మనమునఁ గ్రొత్తగ్రొత్త యాలోచనలు బయలుదేరినవి.

సోమ : మహారాణి ! నెలవా ?

రాణి : మంచిది, సమస్కారము.

ఎల్లు సోమయాజులు వేదాధ్యయన సంపన్నుడు. వృద్ధుడనియే చెప్పవచ్చును. జరాజీర్ణదేహయష్టి. నైష్ఠికుఁడును శీలవంతుఁడును. రాజగోపాలాంబిక తల్లిగారివెంట నీయన నరణపుఁ బండితునిగఁ బంపిరి. ఈయన తన సహజ సద్గుణములతో రాణి తండ్రిగారి యాదరమును చూరగొనినాడు. రాజగోపాలాంబిక తల్లిదండ్రుల కొక్కతియ బిడ్డ. తల్లి చిఱుతప్రాయముననే మరణించినది. తల్లిలేని పిల్లకు సోమయాజులు ప్రేమతో చనువునుబట్టి విద్యాబుద్ధులు గరపినాడు. ఆమెకుఁ దండ్రివద్దకన్న సోమయాజులుగారి వద్దనే చనవు మెండు. రాణి చిన్నతనమున నీయనను తాతయని పిలిచెడిది. విజయరాఘవనాయకునితో సుద్వాహము జరుగునప్పు డాయన యానందమునకు మేరలేకుండెను. విజయరాఘవులవా రన్నివిధములఁ దగిన పరుఁడని సంతసించినాఁడు. రాజగోపాలాంబిక నత్తింటికిఁ బంపునపుడు, ఆమె కీయన యెడలఁగల చనువును నీయనకామెయెడలఁగల వాత్సల్యమునుబట్టి రాజుగారియననే యరణపుఁ బండితునిగ నామెవెంటఁ బంపిరి. ఈయనకుఁ దన శీలము, రాణిగారివలని గౌరవము, వార్ధక్యముఁదోడై కోణేవాకిలికడనుండు గుటిగొల్లలునైత మంతఃపుర ప్రవేశమున కాయన నడ్డుపెట్టకుండఁ జేసెను. కాలగతిని రాణిగారి తండ్రి యుద్ధమున వీరస్వర్గ మలంకరించిరి. తలిదండ్రులు లేని రాణిపై వాత్సల్యము పొంగివచ్చినదాయనకు. ఆమె కెట్టి మనఃశ్లేష మొదవినను సోమయాజులు సహింపలేదు. ఆమెను కన్నాకువలెఁ గాచుచుండును. రాణిగారి కష్టములను జెప్పికొనుట కీయన తరువాత కపర్దిని యొకతెయున్నది. కపర్దినికూడ నరణముగ రాణిగారి వెంటవచ్చిన చెలికత్తెయే.

రాణిగారిమీఁది యాక్రొత్తపిడుగుపాటు సోమయాజులును కలఁచి వేసినది. ఆయన మనస్సంతయుఁ జీకఱైనది. కపర్దినికి వర్తమాన మంపినాఁడు. కపర్దినికి సోమయాజులుగారనిన మిగుల భక్తి. సాయంకాలమునకుఁ గపర్దిని వచ్చినది. నమస్కరించినది. ఆయన యాశీర్వాదించి కూర్చుండు మనెను. ఆమె కూర్చుండెను.

సోమ : కపర్దినీ : ఆయన రంగజమ్మయన నెవరో నీకుఁ దెలియునా?

కవర్దిని : మన మహారాజుగారి యాస్థాన కవయిత్రియట.

సోమ : ఆమెను నీ పెన్నడైనఁ జూచితివా ?

కవర్దిని : ఆఁ, ఒకటిరెండుమారులు చూచితిని.

సోమ : చూచుట కెట్లుండును ?

కవర్దిని : మహాసౌందర్యవతి. ఆమె సౌందర్య మీలోకపు సంబంధ మైనది కాదనిపించును స్వామీ :

సోమ : పయస్సెంత యుండునో యూహించి చెప్పఁగలవా ?

కవర్దిని : సుమారు ముప్పదియైదు సంవత్సరము లుండవచ్చును.

సోమ : అయినచో నామె యీపురవాసినియేనా ?

కవర్దిని : కాదుస్వామీ ! పదునేనేండ్లకుఁబూర్వ మొకనాఁ డర్థరాత్ర మున నీమెను మహారాజుగారి పురమునకుఁ దెచ్చిరని జనశ్రుతి.

సోమ : పదునైదు వత్సరము లైనదన్నమాట !

ఆయన హృదయమునఁ గరుణాజనకమైన యొక భావవీచిక యుదికి విలీనమైపోయెను.

సోమ : రాజుగా రంతఃపురముకువచ్చి యెంతకాలమైనది ?

కవర్దిని : స్వామీ !.....

వివరింపరాని యవమానచ్ఛాయ లామెముఖమండలమునఁ బ్రకటితము లయ్యెను. ఆమె పెదవులు కదలియుఁ గదలుటలేదు.

సోమ : తెలిసినది. రాణిగారితోఁ జింతింపకుడని తెలుపుము.

కవర్దిని సోమయాజులుగారికి నమస్కరించి సెలవు తీసికొని వెడలి పోయినది. సోమయాజులు సాంధ్యకృత్యములఁ దీర్చికొనినాఁడు. ఇంటిలో సందెదీపము వెలిగించిరి. గృహప్రాంగణముననున్న యొకబల్లపైఁ గృష్ణా జినముఁ బరచికొని నా దేహదశి యగుటచే నుపవాసదిన మగుటవలన బడలికచే నందు శయనించి యాయన యాలోచింప మొదలిడినాఁడు. 'ఈమె మంత్రకత్తెయూ ?'

ఆకసము నిర్మేళముగ నున్నది. నక్షత్రములు ప్రకాశించుచున్నవి. “రాణి కెట్టియిక్కట్టు సంప్రాప్తమైనది : దీనిని వారించుటెట్లు ? అసలీ రంగాజమ్మ యెవరు ? ఏ ప్రాంతమో యేమో : రాజుగారి కీమెతోఁ బరిచయ మెట్లయినది ? పరిచయమాత్రముననే యాయనతోఁ గలిసివచ్చిన నీమెకుల డేమైయుండవచ్చును ? లేక కింకులయా ? కాదు, మహారాజుగారి ప్రేమ యొక కింకులయం దాబద్ధము వాఁగలదా ? సుందరి : హీనజాతియం దింత యపూర్వ సౌందర్యము నమోఘమైన మేధావిభవమును సాధ్యములా ? వారాంగన యేమో : కావచ్చును. రాజుగారి కిట్టిచర్య తగదని చెప్పవచ్చునా ? అసంభవము. ఆయన యేమనుకొనును ? మిక్కిలి చన వనిపించునేమో : అసలు ప్రస్తావించు టెట్లు ? రాజుగారికి మహారాణిపైఁగూడ నాగ్రహము కలుగవచ్చును. అయిన నేమిచేయవలెను ? రంగాజమ్మనే యడుగుచో : ఆమె హృదయ మెట్టిదో : నామాట నామె గౌరవించవలెనని యేమున్నది ? ఇంక నితరమార్గము లేమైన నున్నవా ?”

ఆయనకేమియుఁ బాలువోపుటలేదు. ఎటులో రంగాజమ్మవద్దకే పోవల యును. ఆమెయొద్దనే కార్యసిద్ధి యొనగూడవలెను. ‘నాన్యః పంథా విద్యతే’. హఠాః మున మూడవజాము దెలియఁజేయు గంట కొట్టఁబడినది. ఆకసమునఁ గాలమేళము చంద్రు నాక్రమించినది. సోమయాజులకుఁ గునుకు పట్టినది.

౪

చంద్రగిరిలో నొకనాఁ డిద్దరుపురుషు లొక గృహారామమునందలి చలువ రాతి లిన్నెలపై నుపవిష్టులై సంభాషించుచుండిరి. అందొకవ్యక్తి మంచిరూపసి, ఆజానుబాహువు, విశాలఫలము, పొడుగైన ముక్కు, వెడదయైన యురము, ఆకర్ణాంతనేత్రములుఁ గలిగియుండెను. ఏబదియేండ్ల వయస్సనిపించును. మానిసి దబ్బపండు దాయ. గుబురైన మీసము. అంత బక్కపలచనకాని, స్థూలముకాని దేహము. కన్నులందు తేజస్సు తరుముకొని వచ్చుచున్నట్లున్నది. షెడలో యజ్ఞోపవీతమున్నది. ఎదుటొమ్మమీఁద పచ్చలపతకమున్న ముత్యాల హార ముండెను. దక్షిణ హస్తమునకు బంగారు కడియము. జరీపట్టు ధోవతి

ధరించెను. అట్టిదే యొక యుత్తరీయమును వలెవాటుగా వేసుకొనెను. మానిసి యుద్ధతుడు. చూచునంతనే యాతఁడొక మహామేధావియని తోచును.

రెండవవ్యక్తి చామనచాయవాడు. అంత పొడగరికాడు. పొట్టియుఁ గాఁడు. వాలకమును, వేషధారణమునుబట్టి యగ్రకులజు డనియే తోచును. ఆతని కన్నులు నిశితములై హృదయగర్భితమైన రహస్యములను సైతము వెలువరింపఁ జాలినంత తీక్షణములై యుండెను. స్వార్థపరుఁ డనిపించును. స్వకార్య నిర్వహణమునకు నిరోధపేర్పడునదనుచోఁ దన స్నేహితునైనను బంధువునైనను మోసగించుటకు వెనుదీయని చునస్తత్వము. మహాసమర్థుడు. రాజతంత్రమును సమగ్రముగా నెఱిగినవాఁడు.

రామరాజు : ఏమందురు ? కళాప్రియుఁడనియా ?

వెంకన్న : అవును. కేవలము కళాప్రియుఁడనియే కాదు విలాసిని జనా పాంగ వీక్షణబద్ధచేతస్కుఁడు.

రామరాజు : అయినచో మనయొత్తు పారినదన్నమాట.

వెంకన్న : అదేమంత సులువుగ నెంచుచున్నారు ? ఏమైన నుపాయము గోచరించినదా ?

రామరాజు : మధుర తిరుమల నాయకుడును, చెంతిక్కష్టప్ప నాయకు డును, మన విజయనగరమునకుఁ గప్పముఁ జెల్లింపక యెదురు తిరుగుచున్నారు గదా ! విజయరాఘవనాయకుఁడును వారితో చేతులు గలుపుచున్నాఁడట. వారు మువ్వరేకమై నిలిచిన మనకు విజయము కష్టసాధ్యము. వారిలోనుండి యే యొక్కరినేనిఁ జీలదీయఁగల్గితమేని కొంతనయము. ఈమధ్యఁ దిరుమల నాయకుఁడు చెంజి, తంజావూరు నాయకులతో మంతనములఁ జరిపి మన కర్ణాటాధీశ్వరునిపై దండెత్తు నుపాయముల యోజించుచుండిరని మనచారుల వలనఁ దెలియవచ్చినది. ఇప్పుడు వారినిఁ జీలఁదీయుటకుఁ బథకము స్ఫురించు చున్నది. మధుర, చెంజినాయకులలో భేదభావము ఘటించుట పొనఁగదు.

వెంకన్న : ఎందువలనఁ జొనఁగదు ?

రామరాజు : అదియే చెప్పఁబోవుచున్నాను. పాండ్య తుండీరపతులు కేవలము మనకు విరుద్ధముగ నడచుటకే నిశ్చయించుకొనినట్లు కనఁబడు

చన్నారు. కాని విజయరాఘవనాయకుడు మాత్రము మన ప్రభుత్వగారిపట్ల సుహృద్భావము నెఱపుచునే వచ్చుచున్నాడు. అదియుఁగాక మధుర, తంజావూరు నాయకులకుఁ బూర్వమునుండియు భావభేదములును, గృహకల్లోలములునుఁ బొడచూపి యున్నవి. ఎట్లేని విజయరాఘవనాయకునే విడఁదీయవలెను.

వెంకన్న : అవెట్లు సాధ్యమగును ?

రామరాజు : చంద్రరేఖయం దాశలు కల్పించుట ద్వారమున. ఇందు మీ యభిప్రాయమేమి ?

వెంకన్న : చంద్రరేఖ యనిన జ్ఞప్తికి వచ్చినది. ఆయనకు వివిధ నాట్యములందును, నాట్యకత్తెలనినను నాసక్తి మిక్కుటము.

రామరాజు : అందువలననే చంద్రరేఖ పరిచయ ప్రస్తావముద్వారా యీ విషయము గడుపవలయును.

వెంకన్న : బాగున్నది. చంద్రరేఖ విషయ మాయనకుఁ దెలియుటెట్లు ?

రామరాజు : అదియే నేను మీనుండి యపేక్షించునది. అట్టికార్యము మీరువినా యనన్యసాధ్య మని నా యాహు.

వెంకన్న : మీ యాజ్ఞ, నాచే నైనంతవఱకు యత్నించెదను.

రామరాజు : మీనుండి యీమాత్రము సాయము నాకుఁ జాలును. మీరు నేడే బయలుదేరి తంజనగరమునకుఁ బోవలయును. ఉపాయమున రాజసభా ప్రవేశముఁ గలిగించుకొని నమయ మరసి చంద్రరేఖపై రాజునకు మరులు గొలువ యత్నింపవలయును.

వెంకన్న : అట్లే యొనర్తును. శ్రీరంగనాయకులవారికిఁ సాహాయ్య మొనర్చుటకన్న నదృష్టము మరియుండునా ?

రామరాజు : మీరీకార్యమును వీలైనంత త్వరలో నొనర్పవలయును.

వెంకన్న : తమ యాజ్ఞ శిరోధార్యముగ భావింతును. సెలవా ?

రామరాజు : వెళ్లిరండు. దైవము మీకుఁ దోడ్పడుఁగాక !

తాడిగోళ్ళ రామరాజు శ్రీ రంగరాయలవారి దండనాథుఁడు. రణనీతి విశారదుఁడు. చూటనీతిజ్ఞుఁడు. శ్రీ రంగరాయలవారి సామ్రాజ్య సాష్టవ

మంతయు నీయన మేధావిభవముపైనే యాధారపడియున్నది. చతుర్విధోపాయములను చక్కగా నెఱిగిన యాయన యూహకు, సామమునఁ దాండ్యతుండీర నాయకులను సాధించుట దుర్లభ మనిపించెను. దానమువలన నంతకంటెనుఁ బొసఁగదు. మఱుర, చెంజినాయకులయందు భేదోపాయమునకుఁ దాడలేదు. విజయనగర సామ్రాజ్యమున కిఁక విజయరాఘవనాయకుఁ డెల్లవిధములఁ బట్టు గొమ్మగ పర్తించుచుండెడివాఁడు. మఱుర నాయకులకును తంజావూరు నాయకులకును మనస్పర్శలును, విరోధ భావములును పూర్వమునుండియుఁ గలవు. నేడవి సాకుగ విజయరాఘవనాయకుల కళాప్రియత్వము, సౌందర్యలోలు పత్వము నవలంబములుగ భేదోపాయమున నాయనను పీలఁదీయుటకు దారులు తీయుటయే సుగమమని యెంచినాఁడు.

నియోగి వెంకన్న యుక్తిశాలి. ఎత్తులకుఁ బైయెత్తులు పేయుటలో చాణక్యయోగంధరాయణులకుఁ దీసిపోని చేయి. అతఁడు తలఁచిన సాధింపఁ జాలని కార్యమే లేదు. కాని స్వార్థపరుఁడు. అతనికిఁ గ్రోధము కలిగినచోఁ ద్రాచుపాము పగఁబట్టినట్లే. ఇట్టివాఁడని యెఱిగియుండుటవలననే రామరాజీ కార్యనిర్వహణమునకు వెంకన్నను నియోగించినాఁడు. వెంకన్నకుఁ గూడ నెందులకో తంజావూరు రాజాస్థానమున నాశ్రయము సంపాదించవలె ననిపించినది. తానచ్చట నేడేని గొప్ప పదవిని సంపాదించ పఱెనని యాశ వొడమినది. ఈ యదను కూడ నతని యూహలకుఁ దోహద మనుకొనినాఁడు. కార్యోన్ముఖుఁ డగుటకుఁ ద్వరపడినాఁడు. నాడే తంజావూరునకు బ్రయాణము గట్టెను.

.....

అది శుభరృన్నామ సంవత్సర శ్రావణ శుద్ధ త్రయోదశి. నాటికి శ్రీ విజయరాఘవ నాయకులవారు సంహాసన మధిష్ఠించి ముప్పది సంవత్సరములైనది. ఆ దినమున తంజావూరునందలి ప్రతి గృహమునను పండుగయే. పురమున నేదెసఁ జూచినను నానంద దేవీలాస్యమే గోచరించుచుండెను. నాటి యుదయమున చిన్నిచిన్ని మేఘములవాటునఁ దరణిలింబము దోబూచు లాడుచున్నది. మొగసాలలో మ్రోగు ప్రాతఃకాల భేరినినాదములు మేఘధ్వనులని బ్రమసి పెంపుడు నెమళ్లు పురులువిప్పి నృత్యమాదసాగెను. విజయరాఘవ

నాయకుడు సూర్యోదయమునకుఁ బూర్వమేరేచి కనకకలశాదుల నీక్షించి, అష్టాక్షరి జపించి, గురునానతి శ్రీముద్ర ధరించి, కపిలగోపునకు గ్రాసమందిచ్చి, రామచరిత పతనశ్రవణ మొనర్చి, కవిపుంగవులతో సంభాషించుచుండెను.

ఊరేగింపునకు సమయము డగ్గలుచున్నది. మావటీండ్లు కాలమేఘము, నీలకంఠము, రామబాణము, రాజసింహము, రణవిజయుడు, ముద్దుమురారి, మొరసరగండడు, బురుడనీలాద్రి, పవమానిరరాపు, హనుమ, గరుడాద్రి, విష్ణుచక్రము, హాలాది గజరాజములను ముస్తీదుచేసి రీసికొనివచ్చిరి. భద్రగజంబైన యైరావతమును వానిముందట నిల్పిరి. భద్రగజము దంతములకుఁ బచ్చలు, గుజరాతిజాతి కెంపుల బివిరిచెక్కిన కొమ్ముకట్లును, నీలాలను, వజ్రములనుఁ దాపిన తలమాళిగ, ముత్తైపుసరుల చెవుల జల్లులు, పుష్యరాగములఁ దాపిన ఫాలాదిగంటలు, మరకత వైడూర్య మాణిక్య కాంతుల వెదజల్లు నుర్రువాలత్రములును, హారుమంజిముత్యాల యొరిజలు, వైడూర్యపు మెడగొలుసులు, కెంపురాళ్ళ రావిరేకలు, రవలు రత్నములుఁ గలిపి పొదిగిన యందెలును, నునుపట్టుజూలుపైఁ గుట్టిన సరిగబొమ్మలు, ముత్యాల భవంతివలె ముద్దులుగుల్కు సూరెపుటంపుకురుచగడ్డిగము నమర్చిరి.

విజయరాఘవ నాయకుడు సమీపమున నున్న దొరలచేదండఁ దీసికొని “చటుల వాగ్వైఖరి నముఖ” యని కటికవారలు బల్కుచుండ, బంగారు సరుదు చప్పరమున నిలిచి భద్రగజమునెక్కి బయలుదేరెను. ప్రభువు వెనుక చిన్న యేనుఁగులమీఁద మంత్రులు, సామంతులు, దండనాథులును; హయారూఢులై సంప్రతికరణములు, అసమువారు, బొక్కసములవారు, మజాలశీలు మొదలైనవారును వెంటరాఁ దమటములు, పసిడివాహులు, డవిజెలు, భేరులు, థక్కలు, చిరుతమద్దియలు, నాగసరములు, నరగజములు, ధవళశంఖములు మొదలగు వాద్యమోషములు మిన్నుముట్టఁ గోలాహలముగ సూరేగింపు సాగినది. రాజవీధులన్నియుఁ జుట్టువచ్చుపైనది. బ్రాహ్మణులొసంగు వేదోక్తాశీర్వాదములను, రాజులొసంగు కానుకలను, పైశ్యులు సమర్పించు బహువిధా మూల్యాభరణంబులను, శూద్రులుసల్పు వందన సత్కారములను, భోగస్థ్రీలర్పించు కర్పూర నీరాజనములను, గౌరవానుగ్రహ వాత్సల్య కృపాకటాక్ష

వీక్షణముల స్వీకరించుచు సభాభవనముఁ జేరిరి. వందిమాగధులు కైవారములు సర్పిరి.

సభారంభమైనది. పరరాణుపలు, బటువుపాగలు, పైఠిణీ హంగులు, బంగారు గంటపుటొరలు మొదలుగాఁగల యుపాయనములఁ జదివింపించిరి. దినసరులు చదువఁబడినవి. కరణీకు లాయవ్యయంబులు, మణియపులెక్కలు, మనువర్తి లెక్కలు వినిపించిరి. కోనేటి దీక్షితచంద్రుఁ డష్టాపదాన మొనర్చెను. రంగాజమ్మ కొన్ని సమస్యలను పూరించినది. కాళకవి ప్రభృతులు తమతమ రచించిన నదీన ప్రబంధములను, రసబంధుర కావ్యములను రాజుగారికిఁ గృతి సమర్పణ లొనర్చిరి. విజయరాఘవనాయక ప్రభువువారందఱికి యధోచిత సత్కారములఁ గావించిరి. ఆ సభ చాలింపఁబడినది.

సాయంకాలమున నాట్యమందిరమున నృత్యము జరుగవలసి యుండెను. సభయంతయుఁ బండితులు, కవులు, గాయకులు, రసికాగ్రేసరులతో నిండి కలకల లాడుచుండెను. రాజుగారి కనుసన్న నృత్యము లారంభింపఁబడినవి. వివిధ వాద్యములు మ్రోయింప మొదలిడిరి. నాట్య కత్తియల కాలిగజ్జెలు ఘల్లని సభా స్తారుల దృష్టులను రంగభూమి వైపునకు మరలించెను. రూపవతి, శశిరేఖ, భాగీరథి, మొదలగువారు వార్పిచి, గుజ్జరి, విల్వేడు, దండలాస్యము, కందుక క్రీడ, యల్లిక, సామ్రాజ్యము, జిందు, నాట్యకదంబము మొదలైన నానానేక నృత్య నైపుణులను వెలయించిరి. ప్రేక్షకుల హృదయము లానందభరితము లైనవి. రాజగురువులైన శ్రీనివాస తాతాచార్యులవారు నాట్యకత్తియల నృత్యాభినయములను పలువిధములఁ బ్రశంసించిరి. సహృదయుల పొగడ్తలకు మేరయే లేదు.

పండిత శ్రేణిపజ్జనే యాసీనుడైన నియోగి వెంకన్న తన్నుఁ బరిచయ మొనర్చుకొన నిదియ యదనని తలఁచి యాసనమునుండి లేచి నిలిచి రాజు గారికి వినయపూర్వకముగ నమస్కరించి 'మహాప్రభూ! నాదొక విన్నపము.' అనినాడు. ప్రభు వంగీకారసూచకముగ శిరఃకంపన మొనర్చినాఁడు.

వెంకన్న : మహాప్రభూ! ఇచ్చటి నేటి యీ నృత్యము లత్యంత రమణీయములుగ నున్నవి. నాట్యకత్తియ లందరుఁ బ్రవీణలే యగుదురు :

సందియములేదు. అన్యధా భావింపకుందురేని విశేషమొక్కటి మనవిచేసి కొందును. ప్రభువులవంటి కళాభిజ్ఞులు, రసికావతంసుల సంస్థానమునఁ జంద్రరేఖ యుండియున్నచో సీనాటిసభ సాజున్మహేంద్రనభతోఁ దులతూగెడి దనుటలో సతిశయోక్తిలేదు.

చంద్రరేఖ యెవరాయని రంగాజమ్మ మనమునందు కళవళ పడినది. ఆస్థానకవులును, పండిత ప్రవరులును నీక్రొత్తవ్యక్తి యెవరు? చంద్రరేఖ యేమియని వెలవెలఁ బోవుచు నొకరిమొగ మొకరు చూచుకొనఁబొడగిరి.

కోటలో జాముగంట కొట్టఁబడినది. నాటికి సభ చాలింపఁబడినది. చంద్రరేఖ యను నామమే రాజుహృదయమున సుబకలు వెట్టించినది. ప్రభువు వారాదినమున నాక్రొత్తవ్యక్తినిఁ దమ సువారమున నుంచవలయునని కాళకవికిఁ జెప్పినారు. కాళకవి వెంకన్నను గలిసికొని రాజాజ్ఞను తెలియఁజేసినాఁడు. వెంకన్న తనయుక్తి ఫలోన్ముఖమైనటుల నెంచుకొని తృప్తిజెంది వెలికితెమియు నగుపించనీయక రాజాజ్ఞ శిరోధార్యమనియెను.

భోజనానంతరము వెంకన్న రాజుముదల లక్ష్మీనదనమునకు వచ్చి చేరెను. విజయరాఘవనాయకుఁ డంతకుఁ బూర్వమే యచటికి చేరించేసి యుండెను.

వెంకన్న : మహాప్రభువులకు సమస్కారము.

విజయరాఘవనాయకుడు మాటాడలేదు.

వెంకన్న : మహారాజులకు నావంటివానిపలనఁ గాదగిన కార్యమేమో దెలియ వచ్చునా?

విజయ : మీ దేదేశము?

వెంకన్న : పెనుగొండ ప్రభూ :

భయాందోళన లాయనహృదయమున నొక్కసారిగ నలముకొనినవి. యత్నపూర్వకముగ వానినణచుకొనఁ జాలినాఁడు.

విజయ : చంద్రరేఖ యెవరు?

వెంకన్న : ఆమెయొక నాట్యకత్తియ.

విజయ : నీవంతగల్గఁజూపించిన యామెయందలి ప్రత్యేకతయేమి ?

వెంకన్న : ఏమనిచెప్పుదును ప్రభూ ! ఆమెరూపమున రతీదేవి కెన యగును. పేరణి భరతనాట్యములం దామె యంచెప్పేసిన చేయి. అట్టి ధుజనైక మోహిని, నాట్యకళాధురంధర యే యాస్థానముననున్న నాయాస్థానమున కలంకారము.

విజయ : ఆ చంద్రరేఖ యిప్పు డేయాస్థానమున నున్నది ?

వెంకన్న : చంద్రగిరి యందు శ్రీరంగరాయలవారి యాస్థానమున.

విజయ : వారియాస్థానముననున్న మనకెట్లు సాధ్యమగును ?

వెంకన్న : ప్రభువులు సంకల్పసిద్ధులు. తాముకోరవలెనేగాని మార్గమే యుండదా ?

విజయరాఘవనాయకుని కీ నియోగివెంకన్న నడవడియెట్టిదో యాహ కండుటలేదు. “అతఁడు గూఢచారియా ? కాదేమో !” యనుకొనినాఁడు.

విజయ : మార్గ మేమున్నది ?

వెంకన్న : మార్గమునకేఁగి మహాప్రభూ ! రాయలవారు తమకు మిత్రులేకదా !

విజయ : అయిననేమగును ?

వెంకన్న : తమ్ముఁబోలిన మిత్రులు చంద్రరేఖను వాచించిన నిరాక రింతురని తోచదు.

శ్రీరంగరాయలమీఁది తమతిరుగుబాటునుగూర్చి వెంకన్నకుఁ జెప్ప నగునా, తగదాయనువిచికిత్స విజయరాఘవనాయకుని మనస్సు నందుఁబొడ నూపినది. వెంకన్నను ఊణకాలము స్థిరదృష్టిఁ బరికించినాఁడు. వెంకన్న కన్నులు మేధానైశిత్యముఁ జిమ్ముచున్నవి. ఆయన ముఖముఁజూడగనే విజయ రాఘవనాయకుని కాతఁ డెంతటిదుర్బటకార్యమునైన నవలీలగ సాధింపఁ గలఁడని తోచినది. శ్రీరంగరాయలపైఁ దమతిరుగుబాటునుగూర్చి యాయనకుఁ జెప్పవచ్చునని నిశ్చయించినాఁడు. ఏది యెట్లయినను చంద్రరేఖను దెచ్చుటయం

దతనిసాహాయ్య మెంతేనిఁ బ్రయోజనకారి కాఁగలదని యనిపించిన దాయనకు. చంద్రరేఖ యనివార్యముగఁ దనకుఁ గావలయును.

వెంకన్న : మహాప్రభువులేమో యాలోచించుచున్నారు.

విజయ : ఏమియునులేదు. మధుర, చెంజినాయకులతో నొడంబడిక మాకొక దున్నది.

వెంకన్న : అదియెట్టిదో యెఱుఁగ నగునా ?

విజయ : మధుర, చెంజినాయకులు శ్రీరంగరాయలవారికిఁ గప్పముఁ గట్ట నిరాకరించి స్వతంత్రులగుటకు నిర్ణయించుకొనిరి. ఇందులకు శ్రీరంగ రాయలవా రామోదింపరేని తిరుగుదాటు సేయుదురట.

వెంకన్న : అట్లనుటలోఁ బ్రభువుల భావమేమో తెలిసికొనవచ్చునా ?

విజయ : దెలియవలసిన దేమున్నది ? స్వాతంత్ర్యమునం దిచ్చ ప్రతిజీవికిని నుండును. ఒక ప్రభువునకు మరొక ప్రభువు కప్పముగట్టుట యననేమి ? కావున, మేము మువ్వరమును కప్పముఁ గట్టకుండుటకే నిశ్చయించుకొనినారము. ఇట్లులగుచో శ్రీ రంగరాయలవారికి మేము శత్రువర్గము లోనివారమే యగుదుముకదా ! చంద్రరేఖఁ దెచ్చుట సాధ్యమగు తెట్లు ?

వెంకన్న : ప్రభువులు సాహస మనుకొనక మన్నింతురేని నాదొక మనవి.

విజయ : ఏమది ?

వెంకన్న : మధురనాయకులకు మీ నాయనగారికిని నంతఃకలహములు కలవుకదా ! వారు మీ కెప్పుడును శత్రుకోటిలోనివారే యగుదురు. వారీనఁడు బలమైన శత్రువును నిర్జించుటకుగా మిమ్ములను దమతోఁ జేర్చుకొనుచున్నారేమో గాని సరియైన యదనునఁ దిరిగి మీకు ద్రోహముఁ దల పెట్టరని నమ్మక మేమి ? మధురనాయకులకును చెంజినాయకులకును నెడతెగని మైత్రి. అటు లగుట వారిరువురునుఁ జేరి మిమ్ములఁ బరాస్త మొనరింప యత్నింపరా ? శ్రీ రంగరాయలవారి రాజ్యస్థాపనయందుఁ దామొనర్చిన సాహాయ్యము రాయల వారి కెన్నఁడును విస్మరింప రానిది. తమయందు వారి కత్యంతగౌరవ

మున్నది. అదియుఁ గాక యీనాటివఱకుఁ దా ముభయులును సుహృద్భావముతోనే మెలఁగుచుంటిరిగదా ! ఇప్పు డీ తిరుమలవాటను లేవదీసి మిమ్ములను గూడగట్టుకొన యత్నించుట మధురనాయకులకు తంత్రమనకఁ జెల్లదు. తిరుమలనాయకుఁ డెటులేని దమసాహాయ్యముతో శ్రీ రంగరాయలవారి నెదిరించి యాపిమ్మట మిమ్ములఁ గూడ వంచించుటకుఁ జేయుచున్న దుస్తంత్రము పఠఁ దోచుచున్నది.

విజయరాఘవనాయకుని మనమునఁ దన యక్కఱగారి మరణము కన్నులకుఁ గట్టినట్లు స్ఫురించినది. మధురనాయకుఁడైన తిరుమలశౌరికి రఘునాథనాయకులవారి కుమార్తె యగు సచ్యత రఘునాథమ్మనిచ్చి వివాహముఁ జేసిరి. తిరుమలశౌరి తంజావూరుకోట యందమునకు మురిసి యదేపొంకమున మధురలో దాని కుడ్డియౌ కోటను గట్టించెను. తమకోట దాగుగ నున్నదా ? తంజావూరు కోటయా ? యని తిరుమలశౌరి పట్టమహిషియగు సచ్యతరఘునాథమ్మ నడిగిరట. అందుల కామె పరిహాసముగ “మధురకోట చాల యందమైనదేగాని మాతండ్రిగారి కోటముందు మాత్రము కొంచెము శిల్పచాతుర్యమున కొఱవడు” నన్నదట. అందుల కాయన యాగ్రహపరపకుఁడై యామెను పొడిచి చంపెను. విజయరాఘవనాయకుని మనమున నాక్షణమున నీభాషము తటిల్లతపఠె డూసుకొని వచ్చినది. ఆయనకుఁ గ్రోధము పట్టరాని దయ్యెను. మధురనాయకుల కుట్రలోఁ దాను చేరుదునని వాగ్దాన మొనర్చినందులకు మిగుల చింతించినాఁడు. వారి నెఱుఁగైన సాధించి తీరవలయునని సంకల్పించు కొనినాఁడు. ప్రతీకారేచ్ఛ యాయనలోఁ బ్రబలమైనది. తా నీనాఁడు మధురనాయకులకు సాయమొనర్చుచో పెంకన్న చెప్పినటులఁ బామునకుఁ బాలుపోసి పెంచినట్లే యగును. అదిగాక శ్రీ రంగరాయలవారు తనపట్ల సుముఖులేగదా ! కప్పముఁ జెల్లించినమాత్రమున వచ్చిన దొనఁగేమి ? ధనాగారిమున ధనము కొఱవడిన నావిషయము శ్రీ రంగరాయలవారితో సంప్రదించినఁ దీరిపోఁగలదు. ఈయన చాల యుక్తిపరునిపఠెఁ గనుపించుచున్నాఁడు. జాగ్రత్తగఁ గనిపెట్టి యుండవలయును. ఈయన సాహాయ్యము తప్పని సరియగునని తోచుచున్నది. ఈ యాహులన్నియు నొకదాని వెంట నొకటిగఁ దన మనమున నుచ్చవించినవి.

వెంకన్న హృదయమున యాందోళన బయలుదేరినది. తా నతివ్రసంగముఁ జేసినాఁడేమో ! ప్రభు వెట్లుగాఁ దలఁచెనో ! తనస్థితి యేమగునో !

విజయ : నీ పేరేమి ?

వెంకన్న : నాపేరు వెంకన్న మహాప్రభూ ! మీరాజధానిలోనున్న పెద్దిదాసు నాకు చుట్టము.

విజయ : మీరు బ్రాహ్మణులా ?

వెంకన్న : కాదు. మేము నియోగులము.

విజయ : (నవ్వి) కాని పెద్దిదాసుగారు బ్రాహ్మణులే. సరేగాని వెంకన్నా ! శ్రీ రంగరాయలవారి కిప్పుడు సాయమైనర్పవలెననిన నుపాయ మేమి ? ఇన్నినాళ్ళనుండియు మధుర, చెంజినాయకులతోడఁ గలసినట్లుండి యీనాఁ దాకస్మితముగ శ్రీ రంగరాయలవారి పక్షమునఁ జేరుటనిన వారి కెట్లుండును ? వారిరువురునుఁజేరి సంప్రదించుకొని తొలుతనే మనరాజ్యముపై దండెత్తి వచ్చెదరేమో !

వెంకన్న : అపును ప్రభూ ! మన మట్లు చేయరాదు. మనము మొదటనే వ్యతిరేకులముగఁ గనిపించిన వారట్లు దండెత్తి రాగలరనుటలో నాశ్చర్య మేముండును ?

విజయ : అయినచో నిప్పుడిక కర్తవ్యము ?

వెంకన్న : రణనీతి విశారదులగు తమకు నేను చెప్పవలయునదేమి ప్రభూ ! వారితోఁ గలసిమెలసి శ్రీ రంగరాయలవారిమీఁది దండు వెడలి యచట వారిరువురుతో సంప్రతించి సాధ్యమైనంతవరకు యుద్ధమనునది లేకుండఁ జేయుట. వారందులకు సమ్మతింపకుండుచో యుద్ధమున వారిపక్షముననే తోరాడుచున్నట్లు నటించుచు నదనునఁ దార్క్యభంగమునర్చి శ్రీ రంగరాయల వారి వైన్యములో మీ వైన్యమును గలిపిచేయుటయే. ఇంతకన్న సుగమమైన మార్గము గోచరించదు.

విజయ : దాగున్నది. నా కీ పద్ధతియే నచ్చినది. అట్లే చేయుదము, కాని చంద్రరేఖ తుదకు మాకు లభించునా ?

వెంకన్న : ఎంతమాట ప్రభూ ! చంద్రరేఖను దెచ్చి తమ స్వాధీన మొనర్చు భారము నామీద నుంచఁడు. ఆమెకును మీపైని, మీ యాస్థానము నందును గౌరవము మెండు.

విజయ : నీవు చంద్రరేఖను మాకు సమర్పింపఁజాలుదువేని నీకు మా యాస్థానమున రాయసము పదవి నొసఁగెదము. నీవు మా యాస్థానమున నుండఁ దగినవాఁడవు.

వెంకన్న : ప్రభువుల దయయున్నచో నాకు లేనిదేమున్నది.

ప్రొద్దుపోయినది. రాజాజ్ఞపొంది వెంకన్న తనబసకుఁ బోయెను. ప్రభువు శయనమందిరమునకేగి పర్యంకమునఁ బరుండి యాలోచింప మొదలిడెను. 'ముక్కుమొగ మెఱుఁగని యొక బ్రాహ్మణునితోఁ దానిన్ని విషయములఁ జర్చించుట రాజనీతి విరుద్ధమగునా ? ఆయన కేవల మొక బ్రాహ్మణమాత్రుఁడు కాఁడు ? ఆయన కనులలో కూటనీతిజ్ఞత ప్రతీయమానమగుచున్నది. ఆయన మధుర, చెంజి, తంజావూరు, విజయనగర ప్రభువుల రాజ్యాంగమంతయుఁ దెలిసినవానివలె నున్నాఁడు. ఆయన ప్రవర్తన యెట్టిదో తెలియరాదు. తాను కేవలము చంద్రరేఖమీఁది వ్యామోహమునఁబడి యాయనతో రాజ్యాంగ రహస్యములఁ జర్చించుట పొటపాటగునేమో ! ఆయన స్థిరబుద్ధి గలవానివలె నున్నాడు. మధురనాయకులు తనకు బద్ధపైరులని తెలిసియు వారితో నొడంబడికఁ జేసుకొనుట తనకే విచిత్ర మనిపించినది. వెంకన్న చెప్పినటుల వారు తొలుత శ్రీ రంగరాయల నోడించి తదుపరి తన రాజ్యముమీఁదికిఁగూడ వచ్చునంతటి దుష్టులే. తన శ్రేయోభిలాషి కానిచో నీ విషయములన్నియు వెంకన్న యేల చెప్పును ? ఈతఁ డనుమానాస్పదుఁడు కాఁడు. చంద్రరేఖ యెట్లుండును ? ఆమె నిజముగ నంతసౌందర్యరాశియా ? ఆమె తన సంస్థానమునందలి నాట్య కత్తె లందఱియందును రాణివలె నుండును కాఁబోలు ! భాగీరథి పేరణి నృత్యము చేయును. కాని చంద్రరేఖ యా నృత్యమునఁ బ్రవీణయట. ఇంతవఱ కీ యాస్థానమున భరతనాట్యపుఁ బద్ధతి సమగ్రదశ నందినదిలేదు. తద్భరతనాట్యశాఖా కళాధురంధరుని రూఢి కామె పట్టుఁగొప్పుయట ! ఆహా ! ఆమె వచ్చిన పిమ్మట సభావైభవ మెట్లుండునోగదా ! మధుర చెంజినాయకులు తానుచెప్పు సరస్వోక్తుల

నాలించి శ్రీ రంగరాయలవారితో సంది కొప్పుకొందురా ? ఒప్పుకొననిచో యుక్తితోఁ దాను చీలిపోవును. ఎటులైనను జంద్రరేఖ తన యాస్థానమున నుండవలెను’.

తూర్పున నుషారాగములు తోచుచున్నవి. పశ్చిమదిశయందుఁ జంద్రరేఖ రాగరంజితమగుచున్నది.

అదియొక విశాలమగు మంటపము. దానియందు వర్ణనీయమగు శిల్పము లేకపోయినను శిల్పనైపుణి లేకపోలేదు. శుభ్రముగ నున్నది. మంటపమున నొక రత్నకంబళము పరువఁబడి యున్నది. అచటనున్న యొక యాసనముపై తాడి గోళ్ళ రామరాజు వెంకన్న రాకనుగూర్చి యోజించుచుండెను. ‘వెంకన్న యింత దనుక రాకుండుటకు హేతువేమి ? ఆతని పథకము సక్రమముగ నిర్వహింపఁ బడినదో లేదో : రాజసభాప్రవేశమే సాధ్యము కాలేదేమో : ఆతని గూఢచారిగ భావించి బంధించిరేమో !’ పరిపరి విధముల రామరాజు తలపోయుచుండు నంతలో ద్వారదేశమున నడుగుల సవ్వడి విననైనది. రామరాజు తలయెత్తి చూచెను. వెంకన్న కనుపించినాఁడు. రామరాజుగారి యానందమునకు మేర లేకపోయినది. వెంకన్న ముఖవైఖరియే తమ కార్యసానుకూలత సూచించు చున్నది.

వెంకన్న : నమస్కారములు.

రామరాజు : నమస్కారములు. కూర్చుండుడు. నేను మీ రాకను గూర్చియే యోజించుచుంటిని. మీరును వచ్చినారు. వెళ్ళినకార్య మేమైనది ?

వెంకన్న : కార్యార్థము పోవుటయు కార్యము నిర్వహింపఁబడ కుండుటయునా ?

రామరాజు : అగుచో విజయరాఘవనాయకులవారు మన పక్షమునకుఁ దిరుగుట కెట్లంగీకరించినారు ?

వెంకన్న : చంద్రరేఖనుగూర్చి నేను సభలోఁ బ్రస్తావించితిని. అది యాయన మనమున హత్తుకొనినది. నన్నుఁ బిలిపించి చంద్రరేఖ యునికిని గూర్చియు నామె సౌందర్య నాట్య చాతుర్యములఁ గూర్చియుఁ బ్రచ్చించిరి.

ఆమె తన కెట్లోడగూడునని యడిగిరి. నేను చంద్రరేఖ యునికి మన యాస్థాన మందనియు, ఆమె కావలయునేని మధుర, చెంజి నాయకులవీడి శ్రీ రంగరాయల వారికి సాహాయ్య మొనర్చవలసి యుండుననియుఁ జెప్పితిని.

రామరాజు : మీరు చెప్పినంతనే సరియనినారా ? మధుర, చెంజి నాయకులనుండి విడివడుట కేరీతి సమ్మతింపఁ జేసితిరి ?

వెంకన్న : మధురనాయకులకును తంజావూరునాయకులకునుగల గృహ కల్లోలములను బైటికిఁ ద్రవ్వి, యెన్నటికైన మధురాధిపుడు తంజాపురికిఁ బ్రక్కలోని బల్లెమువంటివాఁడగునుగాని మిత్రుఁడు కాఁజాలఁడు ; అట్టివానితో నొడంబడిక యేమని నుడివితిని ? గృహకల్లోలమును గురించి స్ఫురణకుఁ దెచ్చినంతనే విజయరాఘవనాయకుడు మధుర తిరుమలనాయకునిపై మండి పడెను. తరువాతఁ జంద్రరేఖమీఁది వ్యామోహము, కళాప్రియత్వము, మధుర నాయకునిమీఁది కక్ష యన్నియుఁజేరి వారినుండి చీలిపోవుట కంగీకరించినారు.

రామరాజు : వారినుండి చీలువిధాన మెట్లు నిర్ణయింపఁబడినది ?

వెంకన్న : తక్కిన యిరువురితోడను విజయరాఘవనాయకుఁడు సంప్ర తించి యేదో యొక విధముగ యుద్ధవిరమణమునకు వారి నొప్పింప యత్నింతు ననియుఁ బొసగనిచో నడియుద్ధమునఁ బార్శ్వభంగ మొనర్చి తాము మన సైన్యమునఁ జేరునట్లును నిర్ణయించినారు.

రామరాజు : మీ మేధావిశేషము మెచ్చఁదగినది. ఈ పద్ధతి బాగుగనే యున్నది. కాని పెద్దలు కీడెంచిగదా మేలెంచుమనిరి ! ఒకవేళ విజయరాఘవ నాయకులు మనతోఁ గలిసిరానిచోఁ దంజావూరు నెట్లు పట్టుకొననగునో యరసి వచ్చితిరా ?

వెంకన్న : ఆ పనిచేయకుండ నెట్లు తిరిగివత్తును ?

రామరాజు : అచటి కోటయందలి విశేషములనుఁ జెప్పఁగలరా ?

వెంకన్న : దానికేమి ? ప్రహరిలోపలిభాగమున మున్ముందుగ శిఖరాగ్ర ములయందు స్వర్ణకలశములతోనొప్పు హజారము. తరువాత ఘనమైన గజ ఘటలు కలిగి పెనులాగడపుఁ బెద్దభవంతియు నున్నవి. హజారమునకుఁ గొంచెము దూరమునఁ దక్షిణపార్శ్వమునఁ బరాణిబవంతి సజ్జయు, సంప్రతి

కరణములు సమాలోచనములు సల్పి వ్రాయుచుండెడి విశాలమగు శాలయు నున్నవి. సంప్రతికరణముల శాలకు తరువాత శ్రీరామభద్రశాల గలదు. దీనిని దాటి చనినఁ గోజెవాకిలి. ఈ కోజెవాకిలికడఁ గుటిగొల్ల లెల్లవేళలను వెదురు గట్టలు పుచ్చుకొని యనిమేషదృష్టిఁ గావలియుందురు. కోజెవాకిలి దాటగనే సామంతరాజులకు వసతియైన లక్ష్మీవిలాసభవన మున్నది. దాని సమీపమునఁ జలువరాతితోఁ జెక్కిన సింగములుగల ద్వారము. ద్వారముదాటి లోనికేగినఁ బున్నాగ వృక్షచ్ఛాయయం దఛ్యత రంగకూటము, నాకపురీవిలాసగేహము, లాగుల చప్పరము, గరడికూటము, నవరత్నమయమైన నాటకశాల, మదనగోప విలాసమందిరము. శ్రీరామసౌధరాజములు నున్నవి. శ్రీరామసౌధము దాటి చనిన సువర్ణద్వారములుగల విజయభవనరాజ మున్నది. అచ్చటనున్న వేదికపై నెల్లవేళలయందును గంచుకివర్గము కావలియుండును. విజయభవనరాజ స్వర్ణ కవాటఘటిత మార్గము నధిగమించిన మందిరములలోనెల్లఁ బ్రశస్తమైన యిందిరామందిర మున్నది. కోట దక్షిణభాగమునఁ గొంత శిథిలమైనట్లు కను పించును. ఆ వైపున నుండియైన ముట్టడివలన ననతిప్రయాసముతోఁ గోట లోనికిఁ బ్రవేశింపవచ్చును. ఇంతకుఁ బ్రతికూలము సంభవించినగద ! విజయ రాఘవనాయకునికి శ్రీరంగరాయలవా రనిన గౌరవము మెండుగ నున్నట్లు దోచుచున్నది.

రామరాజు : విగ్రహము సంభవించిననే. అనుకొనినట్లు జరుగుచో నంతకన్నఁ గోరఁదగినదేలేదు. విపరీతము పరిణమించిన నుపాయ మేమిగల దని భావించి యడిగితిని.

వెంకన్న : అటులే. భోజనసమయ మతిక్రమించుచున్నది. మరలఁ గలిసికొందునా ?

రామరాజు : అటులనే కానిండు.

వెంకన్న వెడలిపోయెను. వెంకన్న దూరాలోచనకు రామరాజు సంతోషించెను. “ఆయనతో జాగ్రత్తగ మెలఁగవలయును. ఆయనకుఁ దమ కోట గుట్టుమట్టులన్నియుఁ దెలియును. ఆయన మిక్కిలి స్వార్థపరుఁడు. ఎట్టి కష్ట మాయనకుఁ గలిగించినను నాయన యెదిరిపక్షమునఁ జేరి తమ గుట్టుమట్టులఁ

దెలిపి తమ్మే వారిచే నిర్జింపఁ జేయఁగల్గిన సాహసికుఁడుకూడ. కాని బింకముల మారి. పొగడ్తల కుబ్బిపోవు రకము. ప్రశంసించుచుండినంతకాలమాతనినుండి తమకెట్టి హానియుఁ గలుగఁజాలదు. ఆయనవలన నెఱవేర్చుకొనఁదగిన కార్యము లనేకము లుండును" అనుకొనినాఁడు.

నాఁడు చక్రవర్తి సైన్యములు మధుర చెంజి తంజాపుర సైన్యములు యుద్ధమునకు సన్నద్ధములైనవి. చక్రవర్తియైన శ్రీరంగరాయల సైన్యములు దండెత్తివచ్చినవి. ఉభయసైన్యములు కావేరీనదీతీరమునందు సమకూడినవి. తిరుమలనాయకుని గుఱారమున ముగ్గురు నాయకరాజులును సమావేశమై ముందు నడవవలసిన యుద్ధవిషయముఁగూర్చి యాలోచనలు జరుపుచుండిరి. మమరనాయకునిపై విజయరాఘవ నాయకునికిఁ గోపమంతరమున రగుల్కొని పోవుచున్నది. కాని యణచిపెట్టుకొనినాఁడు.

తిరుమల : విజయరాఘవనాయకులేమియు మాటాడకున్నారు ;

విజయ : ఏమి మాటాడవలయును ? వారి సైన్యములు తీర్చియున్నవి. మన సైన్యము లెదురుతీర్చియున్నవి.

చెంజి : అయిన నిప్పుడు కర్తవ్యమేమి ?

విజయ : అసలు యుద్ధము జరుగకముందు జరుగవలసిన కార్య మొక టున్నదని మా యభిప్రాయము.

తిరుమల : అది యెట్టిది ?

చెంజి : మన నిర్ణయమునకు వ్యతిరేకమైనదియా ?

విజయ : తొందరపడకుడు. మీ యాలోచనకు ధంగకరమగు విషయము కాదు. మనకు శ్రీరంగరాయలకు కప్పముఁగట్టు టనిష్టము. మనము స్వతంత్రులము గానెంచితిమి.

తిరుమల : అవును, అయిన ?

విజయ : ఈ విషయము మనము వారికిఁ గట్టిగఁ దెలియఁజేయలేదు. వారు కప్ప మడిగినపుడెల్ల మన మెలయించితిమిగాని 'మే మీయము, మేము స్వతంత్రులముగా నుందు'మని నిశ్చయముగాఁ జెప్పలేదు.

తిరుమల : మనమట్లు తెలియపఱచినను ఫలితమిదియే.

విజయ : మనము తెలియజేసిన బాగుగ నుండునని తోచుచున్నది. ఒకవేళ వా రంగీకరింపవచ్చును. అగుచో నీ యుద్ధమువలన ననవసరముగ నిరుకక్షలయం దొదవు జననాశము, ప్రజాఘోషయుఁ దప్పునుగదా ! వా రంగీకరింపరేని యుద్ధము సిద్ధము. నా యభిప్రాయమున నొకపర్యాయము వారికి మన స్వాతంత్ర్యేచ్ఛను విశదమొనర్చి దానిఫలితమునుబట్టి కర్తవ్యమును నిర్వర్తించుట లాభదాయకముగఁ గనుపట్టును.

చెంజి : ఆ పద్ధతియు బాగుగనేయున్నది. మన యాశయమును వారికిఁ దెల్పి వారు దానినిఁ ద్రోసిపుచ్చినపుడే యుద్ధము కావచ్చునని నా యభిప్రాయము గూడ. తిరుమలనాయకుల యూహ యెట్టిదో ?

తిరుమల : ఈ యిరువురి కంగీకృతమైన మార్గమును మేముమాత్ర మేల కాదనవలయును ? శ్రీరంగరాయలవారు దీనికి సమ్మతించురని తోచదు.

విజయ : తెలియఁబఱచుట వీరలక్షణము.

తిరుమల : ఏమని సందేశ మంపవలయును ?

విజయ : ఏమనియా ? మీరును, మేమును నొకే తెలుఁగువారము. అందఱమును కలసిమెలసి యుండవలయును. అందఱకు సమానస్వాతంత్ర్య ముండవలయును. ఒకరికొకరు కప్పముఁ జెల్లించుటయేమి ? అందరము సుహృద్భావముతో మెలఁగవలెను. కప్పముఁ గట్టుటయనఁగనే యొకరి యాధిక్యమును నొకరి యల్పత్వము ; ఒకరి యున్నతి, వేతొకరి యవనతియు భాసించి కలహములకు దారిఁదీయును. అదియుఁగాక స్వాతంత్ర్యాభిలాష ప్రతిజీవికిని స్వతస్సిద్ధముగ నుండు లక్షణము. అట్టియభిలాష నణచివేయుచో నెట్టి కల్లోలములకు దారిదీయునో యోచించుకొనుడు. మిత్రభావమున నెట్టి దుర్బుట కార్యములనైన సులువుగ సాధించుకొనవచ్చును. అప్పుడందఱికిని నానందము. సేవ్యసేవకభావము హృదయమునఁ గలకఁ బుట్టించును. మనము నల్వరమును స్వతంత్రాధీశులవలె మెలంగుచు స్నేహము నభివృద్ధిఁ గావించు కొందము. మనదేశమును సురక్షితముగఁ గాపాడికొందము. మీ యభిమత మట్లు కాదేని మిమ్ములఁ బ్రతిఘటించుట మా కనివార్యమగును. మనలో

మనము కలహించుకొనుటఁ గాంచినఁ బరరాజులకు మన తెలుఁగుసీమపై దండెత్తివచ్చుట సులభమగును. కావున సర్వవిధముల యోజించి మీ రొసఁగు నిర్ణయమున కెదురుచూచుచున్నా'మని తెలియఁజేయుదము.

తిరుమల : బాగున్నది. ఈ రాయబార మెవరికృతమున నెఱపఁదగును ?

చెంజి : శ్రీరంగరాయల రాజ్యస్థాపననాఁడు విజయరాఘవనాయకుల వారు చాల సాయపడినారు. రఘునాథనాయకులవారును, వేంకటపతినాయకుల వారును బ్రాణమిత్తులు. ఈ సంబంధములఁ బురస్కరించుకొని విజయరాఘవ నాయకులవారే యీ రాయబారమును నిర్వహింప సమర్థులు. శ్రీరంగ రాయలవారికి వీరియందు లక్ష్యమున్నది. కావున నీ కార్యనిర్వహణమునకు విజయరాఘవనాయకులవారు పూనుకొనినచో నిర్విఘ్నముగఁ గొనసాగఁగలదు.

తిరుమల : విజయరాఘవనాయకులవారి యుద్దేశ'మేమియో ?

విజయ : మన నిర్ణయము ననుసరించి మీ యిరువురి యభిప్రాయములును నేనేల స్వీకరింపకుందును ? ఆ పనిని నేనే నిర్వహించెదను.

తిరుమల : ఈ కార్యము నేడే ముగియవలయును.

చెంజి : అవును. మీరు నేడే శ్రీరంగరాయలవారిని కలిసికొనవలెను.

తిరుమల : అటులనే చేయుదము.

ఎవరిగుడారములకు వారు పోయిరి.

నాటి సాయంకాలము శ్రీరంగరాయలు సభతీర్చిరి. శ్రీరంగరాయలవారు మణిమయ సువర్ణపీఠి నలంకరించిరి. సింహాసనమునకు దిగువభాగముననున్న యాసనములఁ దాడిగోళ్ళ రామరాజును, ఆయనప్రక్క నియోగివేంకన్నయు నాసీనులైరి. కవులు, గాయకులు, పండితులు, కరణములు, దళకర్తలు, దండనాథులు మొదలగువారందఱు యథోచితాసనములఁ బరివేష్టించియుండిరి. తగినంత పరివారముతో విజయరాఘవనాయకుడు సభకు విచ్చేసెను. శ్రీరంగ రాయలవారికి నమస్కరించెను. రాయలు సింహాసనముడిగ్గి యాతని గౌరవించి తనకు దక్షిణభాగమున నొక స్వర్ణపీఠముమీఁద గూర్చుండఁజేసెను. విజయ రాఘవనాయకుని రాకకుఁ గారణమేమో రామరాజునకును, వేంకన్నకును దురవగాహముగనున్నది.

శ్రీరంగ : విజయరాఘవనాయకుల రాకకుఁ గారణ మేమైయుండును ?

విజయ : ప్రభూ ! మధుర చెంజినాయకులు స్వతంత్రులుగ నుండుటకు వాంఛించుచున్నారు.

శ్రీరంగ : ఇదియేమి ? మాసామంతుల యూహలివియా ? సామంతులు స్వతంత్రులగుట యననేమి ?

విజయ : చక్రవర్తికిఁ గప్పముఁ జెల్లించుట వారి కనిష్టమని తోచుచున్నది.

శ్రీరంగ : అరిగాపులు కప్పముఁగట్టకున్న నర్థమేమి ?

విజయ : వారికి వ్యయ మమితముగ నగుచున్నదట. దేశరక్షణకు ఖర్చులు పెరిగిపోవుచున్నవట. అందుచే నింతంత గప్పములఁ జెల్లించుట యసాధ్యమట.

శ్రీరంగ : అటులైన సామంతచిహ్నముగ నేకొలఁదియైనను దెచ్చి ప్రతివర్షమునను మాయొనర్చు నుత్సవములయందుఁ జాల్గొననైన వలయును గద ? ఇది యీనాటి విధానముగాదు. పూర్వమునుండియు వచ్చుచున్న యాచారము.

విజయ : అది సజమే. కాని ప్రభూ ! వారు ప్రతినంవత్సరమును రాజ్యమును వదలి రావలయుననిన నచటి రాజ్యవ్యవస్థ సక్రమముగ నడువదు. అందువలన రాజాలరఁట.

శ్రీరంగ : సాకులువెట్టి స్వతంత్రులగుటకు యత్నించు వీరినూరక విడిచిపెట్టరాదు. వారు సామంతులైనప్పుడు సామంతులవలెనే నడుచుకొన వలయును. కాని యీ యాగడమేమి ? కప్పమెట్లు చెల్లింపకుండెదరో చూచెదము.

విజయ : అటులైన, మధుర చెంజినాయకులకును, మీకును యుద్ధము సిద్ధము.

శ్రీ రంగరాయల హృదయము నీ మాటలు కలఁచివైచినవి. రామరాజు దెసఁ దనదృష్టిఁ బ్రసరించెను. ఆతనిమోమున నిశ్చలత యున్నది. ఆతని కన్నుల మందహాసము చిందుచున్నది. శ్రీ రంగరాయలు తృప్తిఁజెందినాఁడు.

శ్రీరంగ : యుద్ధ మింక ననివార్యముగదా ! విజయరాఘవనాయకా !
సీవిక వారి పక్షమువానివలెఁ గనుపించుచున్నావు.

విజయ : చక్రవర్తీ ! ఎంతమాట ! నేను సర్వదా మీకు విధేయుఁడనే.
ఆ మాట పేరుగఁ జెప్పవలయునా ?

వెంకన్న హృదయమున నొక యానందతరంగ ముబికినది.

శ్రీరంగ : విజయరాఘవనాయకా ! అయినచో సైన్యమును విజయ
నగరసైన్యముతోఁ గలిపెదరా ?

విజయ : మహా ప్రభువుల యాజ్ఞ. అటులనే చేయుదును.

కవితా గోష్ఠులకు, నృత్యగాన విలాసములకు సమయముగామింక
జక్రవర్తి సభ చాలించెను.

మరునాడు తెల్లవారుసరికి నేల యీనినట్లు నాలుగైదుమైళ్ళ యెడముగ
నుభయ సైన్యములుఁ దారసిల్లినవి. శ్రీరంగరాయలవారి గజ తురగపదాతి
దళములు వరుసగ నిలబెట్టఁబడినవి. వీనికి సూటిగ నెదిరి పక్షమునఁ దిరుమల
నాయకుని గజపదాతి దళములు నిలువఁబడినవి. శ్రీరంగరాయల యశ్వదళ
మునకు సూటిగ దక్షిణ పార్శ్వమున విజయరాఘవ నాయకుల యశ్వసైన్య
మున్నది. గజదళమున కెదురుగ వామభాగమునఁ జెంజినాయకుల పదాతిదళ
మున్నది. మధుర చెంజినాయకుల యశ్వసైన్యము ప్రధాన సైన్యమునకు
దూరమున నిలిపిరి. చెంజినాయకుని దళములు వామభాగమునను, మధుర
నాయకునిదళములు దక్షిణభాగమునను గలవు. ప్రథమమున శ్రీరంగరాయలవారి
పదాతిదళ మెదురుగనున్న తిరుమలనాయకుని పదాతిదళముఁ దాకినది. గజ
దళము చెంజికృష్ణప్ప నాయకుని పదాతిదళమును సమీపించినది. రాయలవారి
యశ్వదళ మొకటి విజయరాఘవ నాయకుల యశ్వదళమును డీకొనినది. రెండు
దళములు 'నొకచానితో నొకటి కలిసిపోయినవి. అంతట నా రెండు సైన్య
వాహినులును జేరి సరాసరి తిరుమలనాయకుని యశ్వసైన్యమును వెనుకకుఁ
దరిమినవి. రాయల గజదళముతోఁ బోరుచున్న చెంజినాయకుని పదాతిసైన్యము
బలము క్షీణించినది. దానికిఁదోడుగ విజయరాఘవుని గజదళము వచ్చినటుల
వచ్చి యా పదాతిబలమునే పరిమార్చుఁ దొడగినది. తిరుమలనాయకుని యశ్వ

దళములఁ దరిమి వేసినది. విజయరాఘవుని యాశ్వికసైన్యము వెనుకపాటుగ వచ్చి తిరుమలనాయకుని పదాతిబలముతోఁ బోరానర్చుచున్న రంగరాయలవారి పదాతి బలమునకు బలముఁ జేహార్చినది. వీరిరువురి బలములుఁ గలసి తిరుమలనాయకుని పదాతి దళములఁ దెగటార్చినవి. మధురనాయకుని సైన్యము యొక్క దురవస్థ చూడగనే శ్రీ రంగరాయల గజదళముతో యుద్ధమొనర్చుచున్న చెంజినాయకుని పదాతిదళము దైర్యముఁ గోల్పోయి తిరోగమింపసాగెను. మధుర చెంజినాయకులకు విజయరాఘవ నాయకుఁ దొనర్చినమోసము కన్నులకుఁ గట్టినట్లయినది. ఆయన యాచరించిన విద్రోహమునకు మండిపడిరి. తా మన్నివిధములఁ జిక్కునఁ బడిరి. నలువైపుల శత్రువులు చుట్టుముట్టిరి. తాము మధ్యఁ జిక్కుకొనిపోయిరి. తమ యశ్వపదాతి బలములు చాలవజకు ధ్వంసమైనవి. తాము చేయునచేమియునులేదు. శేషసైన్య సమీకరణమొనర్చి తుదిదాకఁ దెగించి పోరాడుటయే. అదియే నిశ్చయమొనర్చుకొనినారు. సంకులసమరమైనది. శ్రీ రంగరాయల గజబలమును, విజయరాఘవనాయకుల యాశ్వికసైన్యమును వైరిబలములతోఁ దీవ్రముగఁ బోరినవి. క్రమముగ మధుర చెంజినాయకుల యాశలు సన్నగిలఁ జొచ్చినవి. విజయరాఘవనాయకుఁడు తమకు మాటయిచ్చి యింత ఘోరమున కొడఁబడెనా? ఈక్రోధము వారి నింకను రణోన్మాదుల నొనర్చినది. పోరుఘోరమైనది. తుదకు మధుర చెంజినాయకులు శ్రీ రంగరాయల సైన్యధాటిని నిలువరించలేకను, ఆకస్మికముగ విజయరాఘవనాయకుఁ దొనర్చిన విద్రోహచర్యవలనను పరాజితులైరి. సంగరరంగమున నెటుచూచినను బీనుగపెంటలు, నలుకఁబడి విరిగిన దేహములుగల గజములు, అశ్వములు, నెత్తురులమడుగులు, బీభత్సముగ, జుగుప్సాకరముగనున్నది.

మధుర చెంజినాయకులు సమాధాన పడకఁ దప్పినదికాదు. ఇరువురును శ్రీ రంగరాయలవారికిఁ దిరిగి కప్పములఁ గట్టుటకును, యుద్ధము వలననైన నష్టపరిహారమును జెల్లించుటకును నంగీకరించి యవశిష్ట సైన్యములతో మధుర చెంజినాయకు లెవరిదారిని వారు బట్టిరి. వారి వెనువెంటఁ గప్పములఁ దీసికొని వచ్చుటకుగాను భటులను బంపిరి. శ్రీ రంగరాయలవారు తమ కీ యుద్ధమునందత్యంత కౌశలమును మేధాసంపత్తిని వినియోగించి విజయమునకుఁ గారకులైన

రామరాజుగారిని బహువిధముల నుతించి యమూల్యములగు బహుమతులను బీరుదములను బ్రసాదించిరి. విజయరాఘవ నాయకుల వారిని మధురచెంజి నాయకులనుండి చీలఁదీయుటయందు తన మేధా విభవము నంతయు వినియోగించి కార్యసాఫల్యముఁ గావించిన నియోగి వెంకన్నను మిగుల మెచ్చుకొని యుచితరీతిని సత్కరించిరి. విజయరాఘవులవారి కేమి యొసఁగినను తీరని ఋణమున్నది. ఆయనను గౌరవించు తెట్లు ?

శ్రీరంగ : , విజయరాఘవనాయకా ! మీ సాహాయ్యము మరువరానిది. మీరు మాకిట్టి సాహాయ్యముఁ బొనర్చుట కిది రెండవ పర్యాయము. మీకెట్టి ప్రత్యుపకృతిఁ జేయవలయునో బోధపడకున్నది. మీకు వలయుదానినిఁ గోరుకొనుఁడు.

విజయ : చక్రవర్తుల కృపయున్నచో మాకంతియ చాలును. అయినను తాము కోరుకొను మనినారు గనుక

శ్రీరంగ : చెప్పుటకు సందేహించుచున్నారు :

విజయ : ప్రభువులతో నేకాంతముగ

శ్రీరంగరాయలు కనుసన్న నటనున్న పరిజన మంతయు వెడలి పోయినది.

శ్రీరంగ : మీకోరికను వెలిబుచ్చుఁడు.

విజయ : మాయాస్థానమున నష్టవిధములగు నాట్యములును, వానియందుఁ బ్రవీణలైన నాట్యకత్తియలుఁ గలరు. ఇంకను బలురకముల నాట్యములున్నవి. కాని భరతమున మాత్ర మంత ప్రసిద్ధినందినవారు లేరు. ప్రభువుల సంస్థానమునఁ జంద్రరేఖయను నామె భరతమునందుఁ జతుర యని చెప్పుకొందురు. ఆమెను దాము మా యాస్థానమునకు బహుకరింప వలనుపడునా ?

శ్రీరంగరాయలవారి మొగమునఁ జిఱునవ్వంకురించినది.

శ్రీరంగ : ఇంతమాత్రపుఁ గోరికయేనా ? ఆమెను పంపుటకు మా కెట్టి యభ్యంతరమునులేదు. ఆమెను తప్పక మీకొసఁగెదము.

విజయ : అంతకుమించి నాకుఁ గావలసినదిలేదు.

విజయరాఘవనాయకులవారి హృదయమున నానందము వెల్లువలై ప్రవహించినది. తనకుఁ జంద్రరేఖను బంపుదు మన్న శ్రీరంగరాయలవారికిఁ దాను జీవితాంతము కృతజ్ఞుడుగా నుండెద ననుకొనినాఁడు. నాడంతయుఁ జంద్రరేఖమీది మధుర భావములతోఁ గడపెను.

౬

నాడు సభాసదన మంతయుఁ గ్రిక్కిరిసి యున్నది. విజయనగర సంస్థానమునుండి వచ్చిన క్రొత్తనాట్యకత్తియ యగు చంద్రరేఖ నృత్యమొనర్చును. ఆదేశఁ దంజాపురియందలి సభ్యజను లందరును సభా భవనమునుండి రనిన నతిశయోక్తిలేదు. విజయరాఘవ నాయకులవా రింకను సభకు విచ్చేయలేదు. సభయందు నాడు జరుగఁబోవు నృత్యముఁ గూర్చియు, నాట్యమును గూర్చియు, నాట్యకత్తియను గూర్చియు వివిధ ప్రసంగములు జరుగుచుండెను.

ఒకరు : చంద్రరేఖ భరతనాట్యమునఁ మిన్నయట. ఎంత ప్రవీణురాలైనను మన యాస్థానమునందలి నాట్యకత్తియ లందఱును మించుశక్తి యీమె కున్నదా ?

కాళకవి : శక్తియున్నదా యను ప్రశ్నచేమి ? మన యాస్థానమునందలి వారే యందఱకన్న సమర్థురాండ్రని నీవు చెప్పుట మాత్ర మేమంత బాగుగ నున్నది !

పురుషోత్తమ దీక్షితులు : అసలు చంద్రరేఖయం దేవిధమైన ప్రత్యేకత, వైశిష్ట్యము లేనిచో విజయరాఘవనాయకులవా రామెనేల స్వీకరింతురు ?

కోనేటి దీక్షితులు : రాజుగారు దీనుకొని వచ్చుటకును నృత్యమునకును సంబంధమేమి ?

కాళకవి : మహారాజులు భరతశాస్త్ర పారంగతులు. అట్టి వారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రయైన యామెఁగూర్చి యిచ్చకు వచ్చినట్లు మాట్లాడ రాదు.

కోనేటి దీక్షితులు : నేను మహారాజుగారి నేమియు ననలేదు. ఆమె భరత నాట్యము నేర్చుకొనినది. ఒక గురువు నేర్పినాఁడు. ఆయన నేర్పినటులఁ

జేయును. దీనిలో విశేషమేమున్నది ? అది నేర్చుకొనిన మన యాస్థానపు నాట్యకత్తియలు మాత్రమామెకుఁ దీసిపోవువారగుదురా ?

పురుషో : అటులకాదు. గురువు చెప్పును శిష్యుఁడభ్యసించును. ఒక నొక శాస్త్రమున్నది. అది కొందఱి కలవడినటుల మరికొందఱి కలవడదు. సంగీతమున్నది. కొందఱి గాత్రమున నది విచిత్రముగ నొడుగును. మఱి కొందఱికిని సంగీతమునకును సగమెఱుక. అటులే నృత్యమును. గురువునొద్ద నందఱును నొకేరీతి నభ్యసించెదరు. కాని యా నృత్యము కొందఱి కలవడి నట్లు మరికొందఱు కలవడదు. అందుచే మన మెవరినిఁ దృణీకరింపరాదు. గురువువద్ద నేర్చుకొనునది విద్య. ఆ విద్యనే యామె మనకుఁ బ్రదర్శించును. విశేషమేమి యనరాదు. ఒక్కొక్క ప్రకృతి కొక్కొక్క విద్య సులువుగ స్వాధీనమగును. అది వారిలో ననితరముగఁ గనుపట్టును. అటులే యామె భరతనాట్యమునఁ బ్రశస్తి నొందినది కావలయును.

మహారాజుగారు వచ్చుచున్నటుల భేరీకాహళ మృదంగ ధ్వజములు వినవచ్చినవి. సభయంతయు వారిరాక కెదురుచూడఁ దొడఁగిరి. విజయ రాఘవ నాయకులు యువతులు కైదండ యొసగ, వందిమాగధులు కైవారములు సలుపఁ దనకుమారు లిరువురుఁ వెంటరా నేతెంచెను. సభయం దెల్లరు నొక లిప్తకాల మాసనములనుండి లేచి నిలువఁబడిరి. మరల నందఱుఁ దమతమ యాసనములయం దుపవిష్టులైరి. విజయరాఘవ నాయకులకు దక్షిణ పార్శ్వమున నున్న హేమపీఠిని మన్నారు దాసును, వామ పార్శ్వమున నున్న సువర్ణాసనమున చెంగమలదాసును నాసీనులైరి. నాట్యరంగమున యవనిక వేయఁబడియున్నది. సభయంతయు నాట్యరంభ మెప్పుడాయని నిరీక్షించు చున్నది. నాట్యసూచక ఘంటారావము వినవచ్చినది. యవనిక యపసరింపఁ బడినది. తోడనే సభాసదుల కన్నులు జిగజిగ మనునటుల మణిదీపములు మెఱసినవి. వివిధ వాద్యములు నారంభమైనవి. సభయందంతటను బరీమళములు గుఱాళించినవి. ఇంతలో రంగమున నపర రతీదేవివలెఁ జంద్రరేఖ కనిపించినది. ఆమె కాలి గజ్జెలు ఘలఘల లాడినవి. ఆమె యొక గులాబి రంగుచీరఁ గుచ్చెలులు కుచ్చెలులుగఁ వెనుకకు విరిచి గోచిపోసి కట్టినది.

దాని బంగారు జరీయంచు పాదములనుండి యూరుభాగమువఱకు నర్థచంద్రా కృతులుగఁ గట్టబడినది. పైని నీలిరంగు ముఖమలుకాసె బిగించినది. వక్షో మండలమున బంగారు జరీస్తనవల్కలమును గట్టినది. కేశములను రెండు పాయలుగ నల్లి వానిని రెండు చొక్కెములుగ రెండువైపులఁ జుట్టినది. శిరమున హిరణ్మయ కిరీటమున్నది. ఆమె ముంగామురారి, రత్నకంకణములు, ఉంగరములు, ముత్యాల మురుపులు, ముత్యాలకంటె, ముంగర, నందిదండలు, గంటల మొలనూలు, ఒడ్డాణము, పచ్చతాపలకల పాదపల్లవము, అందియలు, గిలుకుమట్టెలు, కిరీటీ, వజ్రాలసరులు ధరించినది. ఆమె కిరుపార్శ్వముల మెఱుపుదీగెలవలెనున్న యిరువురు యువతులు బంగారుపావడలు ధరించి విచిత్రాభరణములఁదాల్చి నిలుచుండిరి. వారిరువురిమధ్యనున్న చంద్రరేఖ మణిమయదీపముల తళతళలు ప్రసరించి విద్యుల్లేఖలచేఁ గొలువఁబడుచున్న చంద్రరేఖవలెఁ దోచినది. ఆమె యట్లుగానంబడి సభకు నమస్కరించినది. రంగమునఁ దీపములకాంతి యిండుకంత తగ్గింపఁబడినది. చంద్రరేఖ పాడుచు నభినయింప నారంభించినది.

(అసావేరి — త్రిపుట)

ఎందుకు పగచేసెనో కమలజుఁ డికనైన లెస్సవ్రాయడో
అందుకందుకు చెలు అమరికతో నున్నారు
చందమామ యీ రేయి చల్లనుండడే దైవమా ॥ఎం॥

పగవారితోఁజేరెనో సామిమనసు
బాళిలేనట్లాయెనో చిగురుదోడిరా వినవెచిననాటి నాపైని
తగుమే లెల్ల దిగఁజేసెనో దైవమా ॥ఎం॥

ఇట్లు పాడుచు నభినయించునంతవఱకును సభాసదులెల్లరి దృష్టులనిచేషముగ నామెదెస నాబద్ధమైయుండెను. ఆమె యభినయమున నొక్కొక్కసారి పవనాహత వల్లరివలెఁ గంపించును. ఒక్కొక్కసారి నిద్రాలసవలె నభినయించును. ఎవరినో ప్రతీక్షించుచున్నటులఁ జూచును. ఆశనిరాశగాఁ గనుల నీరువెట్టుకొనును. ఆమె యభినయించినంతపర్యంతము నామె శరీరాంచలరేఖలు, అవయవ విన్యాసము, నేత్ర నిమీలనోన్మీలనములు, భ్రుకుటీవిలసనములు

చిత్రచిత్రములుగ భాసించి జగన్మోహనముగనున్నది. ఆమె హస్తములన్నియుఁ బట్టగలదు. ప్రతి సహృదయ హృదయమునను, ఆమె భరతశాస్త్రమంతయు రూపముఁగొని తనయెదుట సాక్షాత్కరించునటుల ననుభూతమైనది. తెర వేయఁ బడినది. సభలోఁ జర్చలు బయలుదేరినవి.

కాళకవి : ఆమె యభినయ మేనాయకను సూచించుచున్నది ?

కోనేటి : విప్రలబ్ధవలె నున్నది.

పురుషోత్తమ : కాదు. విరహోత్కంఠితవలె నున్నది.

కామరుసు : ప్రభువులెట్లు భావించినాఁ ?

విజయ : విప్రలబ్ధకును విరహోత్కంఠితకును మధ్యనున్నది.

శ్రీనివాసతాతా : అవును. ఆమె యభినయమటులనే యున్నది.

తిరిగి యవనిక యపసరింపఁబడినది. చంద్రరేఖ వేషము మార్చినది. కేశముల విరియఁబోసికొనినది. ఎఱ్ఱని పట్టుపావడ ధరించినది. అంచలములు బంగరురంగుగలిగి మణిదీపికలముందు విచిత్రముగ మెఱయుచున్నవి. బంగరుపూలు కుట్టిన వలిపపుఁ బైఁటవైచినది. ముత్యములుకుట్టి సుందరముగ నున్న నల్లని ముఖమలు కంచుకముఁ దొడిగినది. పరిమితముగ భూషణములు దాల్చినది. శిరస్సున దక్షిణపార్శ్వమున బంగరుచంద్రవంక యుంచినది. రత్నముల పాపటబొట్టుఁ వీర్చినది. రంగమున సాలంకృతములైన మూడు ఘటము లుంచఁబడినవి. ఇరువురు యువతులు నిరువైపులను, చంద్రరేఖ మధ్యగను పేరణిన్యత్యము సల్పిరి. ప్రేక్షకులారామె పేరణి దర్శించి దిగ్భ్రాంతు లైరి. ప్రతిదినమును, భాగీరథి పేరణిన్యత్యము సల్పును. ఆ నృత్యమునకు నీ నృత్యమునకు నెంత తారతమ్యము : ఈమె నృత్యము, నాట్యము, అభినయము దివ్యములుకాని వేరుగావు. నాట్యాంతమున నామె సోయగముతో సభానమస్కార మొనర్చి వినీతభావ భంగిమమున నిలిచినది.

విజయరాఘవనాయకులవా రొక బంగరుపశ్చేరమున ముత్యములు, రత్నహారములు, బహుమూల్యాంబరములు, వివిధభూషణములు నునిచి యామె కందఁజేసి బహూకరించిరి. ఆమె వానిని సవినయముగ స్వీకరించి యా పశ్చే

రమునఁ గొన్ని ముత్యము లుంచుకొని యందియలు ఘల్లుఘల్లునుచు మధురముగ మ్రోయఁ గంకణములు శ్రుతికింపుగ యుణయుణ ధ్వనులనీన విలాసముగ నడచివచ్చి ప్రభువువారి పాదములఁ గొన్ని ముత్యములఁ జల్లినది. ఆ ముత్యములు విజయరాఘవనాయకులవారి పాదములఁబడి తమ కా భాగ్య మబ్బి నందులకు గర్వింపుచున్నటుల ధవళచ్ఛాయల వెలిగ్రక్కుచు హేమపీఠమునఁ జారినవి. గండపెండారపు నీలమణులకాంతి వానిమీఁదఁ బ్రసరించి యవి యానీలములవలెనాయెను. విజయరాఘవనాయకుని మందహాస సుందర సీతాపాంగచ్ఛటలు చంద్రరేఖశరీరమునంతయుఁ గిలికింతలువెట్టి జారిపోయినవి. ఆమె నిలువెల్ల మధురలజ్జాపరిశకలితమూర్తియై విలాసముగ విజయరాఘవ నాయకులవారిని గడగంటఁజూచి మందహాస మొనర్చినది. రాజుకన్నులు జ్వలములైనవి. రంగాజమ్మ మనస్సున నేదో కలుక్కుమనినది. వెలి కేమియుఁ దెలియరాకుండఁ గూర్చుండెను. చంద్రరేఖ రంగాజమ్మనుఁజూచి యామె నిరుపమానాద్భుత సౌందర్యమునకు దిగ్భ్రాంతి నొందినది. విజయ రాఘవనాయకులు పేరొక పశ్చేరమున నిండుగ చంద్రరేఖ కిచ్చినటువంటి యాభరణములు, అంబరములు రంగాజమ్మకు నిప్పించెను. రంగాజమ్మ వానిని స్వీకరించి నమస్కరించినది. ఆమెకనులలో నొక నీలిసీత కానిపించి మాయ మైనది. అది యెవరును గమనించరానిది. చంద్రరేఖ కామె తీచిని జూడగనే యాశ్చర్య మొదలినది.

విజయ : కాళకవిశేఖరా ! పెద్దివాసుగా రీమాడైన రాలేదు ! కారణ మేమి ?

కోనేటి : ప్రభువులు మధుర చెంజినాయకుల రణమున నిర్జించి శ్రీరంగ రాయలవారిచేఁ బ్రశంసలందుకొని వచ్చినవిషయ మాయనకు తెలిసి యుండదేమో !

కాళకవి : ప్రభువుల విజయమున కాయన యెంతయో సంతసించినారు.

కోనేటి : అంత సంతసించిన యాయన రాజసభ కెందులకు రాగూడదు ?

పురుషో : తెలిసియు రాకుండుటలో నాయనకు రాజసభయనినఁ దిరస్కార భావ మున్నటు లున్నది. ఎంత భక్తులైనను రాజావమానము చాలదోషము.

కాళకవి : ఆయనకు రాజాస్థానమనినఁ దిరస్కారబుద్ధి యేమాత్రమును లేదు. రాజుగారనిన గౌరవముకూడ చాలనున్నది.

కోనేటి : మీ మాటలన్నియుఁ జాల నద్భుతములుగ నున్నవి. అంత గౌరవము కలవాడైన రాజుగారు వర్తమాన మంపినను రాకుండుటలో సర్థ మేమైననున్నదా ? ఆయన నిరతము ధ్యానించు రాజగోపాలదేవునకును, రాజు గారికిని భేదమేమున్నది ? ఆయన యర్చావతారము. 'నావిష్ణుః పృథివీపతిః' అను నార్ష వాక్కు ననుసరించి ప్రభువులు పంశావతారమే.

విజయ : దీక్షితచంద్రు లట్లనరాదు. గోపాలదేవునకును మాకును నభేదవ్యవసాయముఁజేయకుఁడు. ఆదేవుని యంశలేమైన మాలో నుండవచ్చును. అసలు పెద్దిదాసుగారిని బోలిన భక్తులు సభకు వచ్చిన నానందింత మనుకొను చున్న మన సభకు వారు రాకపోవుట కేదేని బలమైన కారణ ముండవలయును.

పురుషో : ఆ కారణము కాళకవివర్యునచే తెలియవలెను.

విజయ : కాళకవీంద్రా : మీ యభిప్రాయ మింకేమైన నున్నదా ?

కాళకవి : మహాప్రభూ : ఆయన మీ కవితాగోష్ఠులకుఁ గాక తక్కిన సమయముల రాఁగలరనుటలో సందియములేదు.

విజయ : కవితాగోష్ఠులున్నచో నెందులకు రానిచ్చగింపరు ?

కాళకవి : ఆయనకు శృంగారాదులు సరిపడవు. ఆయన యెల్లదేశ లందును భక్తియుతములగు కీర్తనలు వ్రాయును. భక్తి ప్రధానములగు గ్రంథములఁ జదువుచుండును.

కోనేటి : వారి సిద్ధాంతము ననుసరించి భగవంతుడే పురుషుఁడు. భక్తులందరు స్త్రీలుగదా : వారికి శృంగారము దూరముకాదు.

కాళకవి : వారి యభిప్రాయ మట్టిది.

విజయ : మార్గశిర పౌర్ణమినాడు మన సభకు క్షేత్రయ్యగారు వత్తురు. ఆయన మహాభక్తుడు. అనాటికైన మీరు పెద్దిదాసుగారిని సభకుఁ దప్పక తీసుకొనిరావలెను. నాటిసభకు వచ్చుటకు మా యాజ్ఞయని తెలుపుదు.

కోనేటి : నవరసములలో శృంగారమునకుఁ బూర్వకపు లగ్రస్థానము నిచ్చిరి. అట్టి శృంగారము మన యాస్థానమున నత్యంతముగఁ బోషింపఁ బడుచున్నది. ఆ శృంగారమును నిరసించుట పెద్దిదాసుగారికిఁ దగనిపని.

కాళకవి : ఆ మాట మీరు ననఁగూడదు. రాజుగారి భావమునకు భిన్న మగు భావమే యుండరా దనుట యేమంత బాగుండును? ప్రభువులు గొప్ప వారు. కాని వారును మానవమాత్రులే. ప్రతిజీవికిని రకరకముల మనో భావము లుండును. భావభేద మున్నంత మాత్రమున రాజుగారియం దాయనకు గౌరవమే లేదనుట సముచితముగాదు.

ఆ ప్రసంగ మప్పటి కాపిడేయఁబడినది. రాజుగారి యజ్ఞానుసారము రంగాజమ్మ తన మన్నారుదాస విలాసమునుండి కొంత భాగముఁ జదివి సభాస్థారుల మనముల మధుర మధుర భావములను గ్రుమ్మరించినది. తరువాతఁ గాళకవిలేచి తన రాజగోపాల విలాసమునందలి రసవత్తర ఘట్టము లను కొన్నిటిని వినిపించినాఁడు. చివరకు విజయరాఘవ నాయకులవారి ధీరత్వమును సూచించుచు

సీ॥ చేరి కొల్చినఁ గల్గు తారహారాచళు

అనుమాట నిజమె పాండ్యక్షితండ్ర :

కని కొల్చినను గల్గు కనకకోటీరంబు

అనుమాట నిజమె మద్రాధినాథ :

భక్తికొల్చినఁ గల్గు బాహుకేయూరంబు

అనుమాట నిజమె కౌంగావనీశ :

నమ్మి కొల్చినఁ గల్గు నవరత్న కమ్ములు

ననుమాట నిజమె యాంధ్రాధినాథ :

అనుచు మును మంత్రు అనుమాట అనువదింతు

రనుదినంబును సింజిత వ్యాజమునను

విజయ రాఘవ మేదిసీవిభుని యంధ్రు

గండపెండెపు బొమ్మలై యుండు దొరలు.

అని చదివెను.

సభ యంతయు జయజయ ధ్వనములతోఁ బిక్కటిల్లినది. సభ ముగిసినది. చంద్రరేఖ సరాసరి తనకు విజయరాఘవుల వారిచే నొసఁగఁబడిన భవనమునకు వెడలినది.

అది రెండంతరువుల మేడ. లోన విశాలములగు గదులున్నవి. గదిలో నేలమీఁదఁ బాలగచ్చు చేయఁబడియున్నది. ద్వారబంధములఁ జిత్రచిత్రములగు లతలు, పువ్వులు చెక్కఁబడినవి. మేడ నానుకొని ప్రహరిలోపల నొకచిన్న పూఁదోట యున్నది. దానియందుఁ బలురకముల పూలమొక్క లున్నవి. చంద్రరేఖ భవనమునకుఁ బోయినది ; కాని యామె మనమున రంగాజమ్మ మూర్తియే గన్నట్టుచున్నది. ఆమె యెంత సౌందర్యవతి ! మాసవ దుర్లభ మైన దా సౌందర్యము. ఆమె కనులలో నెంత తీవి కనుపించుచున్నది ! ఆమె యేదియైన మాటాడినచో నాజ్ఞవలె నుండును. ఆమె యెవరో ; ఆమె కంఠస్వర మెంత మధురమైనది. సభనంతయు చురుర భావవీచికలం చొప్పుదోగించినదే ! ఆమెకవితాగాన మొనర్చునప్పుడు స్వర్గసీమలకుఁ గొంపోవుచున్నట్లున్నది. అట్టి సౌందర్యము, గాన మధురము, కవితావిభవము నొకచోఁ గూడియుండుట దుర్లభము. అవియన్నియు నీమెలో మూర్తీభవించియున్నవి.

ఈమెకును రాజునకును సంబంధమేమైనఁ గలదా ? ఆమె మనము నందు రంగాజమ్మను గూర్చిన భావన వినా యితర భావము లిముడుటలేదు. దాసి వచ్చినది. “అమ్మా ! భోజనము సిద్ధమైనది. స్నానమునకు నీరు తోడి సిద్ధముఁ జేసితిని, వత్తురా ?” యనినది.

చంద్రరేఖ : అట్లేకాని, రంగాజమ్మ యెవరే ?

దాసి : రంగాజమ్మగారా ? ఆమె యొక సుప్రసిద్ధమైన కవయిత్రి.

చంద్రరేఖ : ఆమెతో మీ రాజుగారి కేమైన

దాసి : అయ్యో ! ఆమె నిచటికి రాజుగారు స్వయముగఁ దీసికొని వచ్చిరి.

చంద్రరేఖ : ఆమె యసలీ పురవాసిని కాదన్నమాట.

దాసి : కాదు. ఆమెను ప్రభువువారు పదునైదు సంవత్సరముల క్రిందటఁ దీసికొని వచ్చిరి.

చంద్రరేఖ : పదునైదు సంవత్సరముల క్రిందటనా :

దాసి : ఈమె వచ్చినప్పటి నుండియుఁ బ్రభువులు రాణిగారి సంపర్కమే వదలినారని చెప్పుకొందురు.

చంద్రరేఖ : అటులనా : సరి. అయినచో రాజుగారు నన్నిచటి కేల దెచ్చినారో నీకుఁ దెలియునా ?

దాసి : మీరీ సంస్థానమునఁ గొజవడియున్న నాట్యపద్ధతియందు నిపుణులట.

చంద్రరేఖ : రంగాజమ్మను మొదటఁ బ్రేమించియే ప్రభువులు తీసుకొని వచ్చినారన్నమాట.

దాసి : అవును. వచ్చిన కొలఁదికాలమునకే యామె కొన్ని గ్రంథములు వ్రాసి ప్రభువులకుఁ గృతినిచ్చినది. క్రమముగ నాస్థాన కవయిత్రియై ఖ్యాతిఁ గాంచినది.

చంద్రరేఖ : ఉహు. రాణిగారిపై విముఖతకుఁ గారణము రంగాజమ్మ ప్రోద్బలమా ?

దాసి : అటులనుకొనరాదు. పాప మామె రాణిగారిపై ననుగ్రహ ముంచు దని శతవిధములఁ జెప్పునట. ఆమెవలనఁ దప్పేమియు లేదు.

చంద్రరేఖ : ప్రభువు.....

దాసి : అవును. ప్రభువులు మొదటినుండియు నింతియే. కాని రంగాజమ్మగారు వచ్చిన పిమ్మట మాత్ర మట్టి ప్రవర్తన కానుపించుటలేదు.

చంద్రరేఖ : అటులనా : రంగాజమ్మ.....

దాసి : ఏమియో చెప్పఁబోవుచు నాపిపేసినారు.

చంద్రరేఖ : ఆఁ ఏమియును లేదు.

వారిరువురును స్నానపుగదికిఁ బోయిరి. రంగాజమ్మ వచ్చిన పిమ్మట విజయరాఘవనాయకులవా రిట్లుండిరనుటతో సందియము లేదు. అకస్మాత్తుగా చంద్రరేఖ మనమున నేదో ప్రతిహాలభావము తోచినది. రాజునకు నామీద మరులులేవుకదా ! ఇట్లనుకొనుటలో నామె నియవెల్ల వణకినది. దాసి యదేమని

యడిగినది. చంద్రరేఖ సమాధానము చెప్పలేదు. నాడు కృష్ణదశమి. రోహిణి నక్షత్రమును వీడిన చంద్రుడు. అనూరాధను వీడు చంద్రుడు. చిత్రానక్షత్ర సంయోగలగ్న మానసుడగుచున్నాడు. కృష్ణదశమినాటి చంద్రుడే యాశ్చర్యము : అస్తమించుచుండియుఁ బ్రాగ్భికావలంబియై యున్నాడు.

౭

పెద్దిదాసు తన యారామమునఁ బూలమొక్కలకుఁ బ్రోది సేయు చున్నాడు. ప్రాతర్మందానిలములు గట్టులనొరసి ప్రవహించు సహ్యాజమీదఁ దారాడుచువచ్చి తోటయందంతటను వ్యాపించుచున్నవి. వికసితకుసుమములతోఁ దోట సుందరముగనున్నది. బాలభానుని మసృణారూణ కిరణజాల మా ప్రసవములపైఁ బ్రసరించి విచిత్రముగ వెలుగొందినది. పెద్దిదాసు నదికిఁ బోయి స్నానమొనర్చి ధ్యానమొనర్చుకొను నిమిత్తము కృష్ణవిగ్రహము కడకుఁ బోయి యచటి స్థలమును శుభ్రపరచుకొనఁ దొడఁగినాడు. ఇంతలో రాయసము వెంకన్న యచటికి వచ్చెను.

వెంకన్న : నమస్కారములు.

పెద్దిదాసు మొదట వెంకన్నను గుర్తింపఁజాలక పోయెను. ఊరక చూచుచు నిలబడినాడు.

వెంకన్న : నన్ను మఱచిపోయితిరా ? వెంకన్నను.

పెద్దిదాసు : ఓహో ! నీచా ? ఎప్పుడు రాక ? పెనుగొండ విశేషము లేమి ?

వెంకన్న : విశేషము లేమున్నది. ఎల్లరుఁ గుశలముగనే యున్నారు. నే నిచటికివచ్చి సుమారొక నెలయైనది.

పెద్దిదాసు : నెలదినములైనదా ? అసాధ్యుడవే ! యుద్ధమునకు బూర్వమే వచ్చితివన్నమాట.

వెంకన్న : అవును యుద్ధమునకుముందే వచ్చితిని.

పెద్దిదాసు : అయిన నీ కిక్కడఁ గాదగిన కార్యము లేమైనఁగలవా?.... లేక....?

వెంకన్న : అవును. కావలసినయవసరము లుండియే వచ్చితిని.

పెద్దిదాసు : ఆ యవసరములు నేను తెలిసికొనఁ దగినవేనా ?

వెంకన్న : దానికేమి ? విజయరాఘవనాయకులవారి యాస్థానమున నేదేని పదవి సంపాదించవలెనని వచ్చితిని.

పెద్దిదాసు : వచ్చినందుకు కార్యసాఫల్యమైనదా ?

వెంకన్న : మహారాజులు నా కనుగ్రహమున రాయసముపదవిఁ బ్రసాదించినారు.

పెద్దిదాసు : బాగున్నది. నీ వదృష్టవంతుఁడవే.

వెంకన్న : మీరు నన్నదృష్టవంతుఁడ వనుచున్నారు. ఎన్నిమారులు సమాచారమందినను మీరు మాత్రము రాజసభకుఁ బోకున్నారట. ఎందువలన ?

పెద్దిదాసు : నాకు రాజసభాగౌరవాదులపై వాంఛలేదు. ఈ యారామము, పూలు, శ్రీకృష్ణదేవుఁడు ఇంతకన్నఁ గావలయున దే ముండును ? ఈ తోటఁ బోషించుకొనుచు నీ సుమములతోఁ కృష్ణదేవు నర్పించుకొనుచు నా జీవితమును పరమానందముగఁ గడుపుకొందును.

వెంకన్న : మీ మాటఁ గాదనను. కాని ప్రభువులు తామై మీ కెన్ని మారులో యాహ్వానములఁ బంపినారట. మీరొకపర్యాయమేని రాజసందర్శన మొనర్పకున్నారు. వారేమనుకొందురు ?

పెద్దిదాసు : ఏమనుకొందురు ? ఏమైన ననుకొనుటకును, అనుకొన కుండుటకును నాకు రాజుగారియందు గౌరవము లేకుండినఁగద.

రాయసము వెంకన్న మారాడలేదు. గుఱ్ఱపుడెక్కల ధ్వని వినవచ్చినది. వెంకన్న యారామ ప్రవేశమార్గమువైపునకుఁ జూచుచున్నాఁడు. ఒక జాత్యశ్వమునుండి దిగి, యువరాజు మన్నారుదాసు తోటలోనికిఁ బ్రవేశించి పెద్దిదాసునకు నమస్కరించినాఁడు. రాయసము వెంకన్న మన్నారుదాసును మిగుల గౌరవించినాఁడు. పెద్దిదాసేమియు ననలేదు. ఊరకఁ గూర్చుండి యుండెను. వెంకన్న మన్నారుదాసును దనప్రక్కనున్న నాపరాతిపై నాసీనునిఁ జేసెను. వెంకన్నకుఁ పెద్దిదాసు తత్వ మేమియు బోధపడుటలేదు. “యువరా

జంతటివాఁడు వచ్చిన మర్యాదఁజేయఁదేమి ? ఈయన దొక విచిత్ర ప్రకృతి వలె నున్నది. యువరాజునకుఁ బెద్దిదాసుమీఁదఁ గోపమురాదేమి ? ఆశ్చర్యముగ నున్న” దనుకొనినాఁడు.

వెంకన్న : పెద్దిదాసుగారూ : యువరాజుగారు వచ్చి సమస్కరించిన మీ చేయు మర్యాద లివియేనా ? ఇంత నిర్లక్ష్యభావ మేమి ?

పెద్దిదాసు : మన్నారుకు నేను మర్యాద చేయకపోయినను గోపము రాదు.

మన్నారు : వెంకన్నగారూ : పెద్దిదాసుగారు నాకు గౌరవముఁ జేసిననే గోపము వచ్చును. వారు పెద్దలు. నాకు గురుతుల్యులు.

పెద్దిదాసు : మన్నారెప్పుడును నిచటికి వచ్చిపోవుచునే యుండును. నేనెప్పుడు నింటే. మన్నారు కెన్నఁదును గోపమురాలేదు.

వెంకన్న : వారు కినియకుండు టటుంచుడు. మనస్థానము నెఱిగి మనము నడచుకొనవలదా ? మన్నారా :

మన్నారు : వెంకన్నగారూ : పెద్దిదాసుగారు మహాభక్తులు. వారనిన నాకు భక్తిగలదు. మీరట్లనరాదు.

వెంకన్న కొలది సేపటివఱకు మాటాడలేదు. తరువాత పెద్దిదాసు నుద్దేశించి యనినాఁడు :

వెంకన్న : నిన్నటిసభకు మీరు రానందులకుఁ బ్రభువులకుఁ గోపము కూడ కల్గినదాయనునట్లు మాటాడినారు.

పెద్దిదాసు : నిన్నటి సభయని నొక్క పల్కుచున్నావు, విశేషమేమైన నున్నదా ?

మన్నారు : నేను చెప్పెదను, వినుడు. మా నాయనగారు కర్ణాటాధీశ్వరులకు సాయమొనరించి, మధుర చెంజినాయకుల మాయోపాయమున నోడించి యా కర్ణాటాధీశ్వరుని సంస్థానమునందుండిన చంద్రరేఖయను నొక నర్తకినిఁ దీసికొనివచ్చిరి.

పెద్దిదాసు : చంద్రరేఖ కంత ప్రాధాన్యమిచ్చుట కామెయందున్న ప్రత్యేకత యేమి ?

మన్నారు : ఆమె భరతనాట్యమునందుఁ బ్రవీణయట ; అదియుఁగాక మహారాజులవారికోర్కెఁ గాదనుట కెవ్వరు సాహసించుదురు ?

మాటాడుచున్నంత సేపును మన్నారు దాసుని వదనమున నొక విధమైన నీరసభావమే కనిపించినది. ఆయన కీ చంద్రరేఖరాక యనిష్టమని యవగత మగుచున్నది. రాయసమున కాభావ విదమిత్రమని తేలలేదు.

వెంకన్న : యువరాజా! మీరు మాటాడువైఖరి చమత్కారముగనున్నది.

మన్నారు : ఇందుఁ జమత్కార మేమున్నది ? నిజమంతియ. లేకున్న మా నాయనగారి వయస్సేమి ? ఆయన ప్రవర్తనయేమి ?

వెంకన్న : యువరాజులు తొందరపడుచున్నారేమో ; రాజుగారు పరమ భక్తులు, రణధీరులు, దానశీలురు. వారినిట్లు నీరసముగ మాటలాడుటఁ జూడ చిత్రముగనున్నది. చర్వాకాలమున నొకప్పుడు ప్రభువులు వంటచెఱు కభావమై తమ భవనము నొకదానినిఁ బడగొట్టించి యా కలపతో వంటఁ జేయించి బ్రాహ్మణ సహస్రమునకు భోజనము పెట్టించి, తరువాతఁ దాము భుజించిరట. పెద్దిదాసుగారూ : ఈ వృత్తాంతము తమకుఁగూడఁ దెలియుననుకొందును.

పెద్దిదాసు : తెలియకపోవుచేమి ? ప్రభువుల దానశీలత కర్ణున కెన యగును.

మన్నారు : అసలాగాథయేమి ?

పెద్దిదాసు : మీ నాయనగారికి ప్రతి దినమును సహస్ర బ్రాహ్మణుల కుదయమున జాముతిరుగకమున్నే సంతర్పణఁజేయు దీక్షయున్నది. అది మీకునుఁ దెలియును. ఆ సంవత్సరమున వర్షములు బహుళమై జలప్రళయము వలె మాసములకొలదిఁ దెరిపి యాయకుండెను. ఒక యింటిమనిషి వేతొక 'యింటి కరుగుటచే దుర్లభమయ్యెను. అప్పటి కింకను మీరు జన్మించియుండ లేదు. బయటినుండి వంటచెఱకుఁదెచ్చుట కిమ్ము గలుగకుండెను. సంగ్రహించి యుంచిన వంటచెఱకంతయు వ్యయమయ్యెను. వంటచేయుటకే వీలులేక

పోయినది. అప్పు డన్నదానశాఖ కార్యకర్తలు విజయరాఘవనాయకుల వారిఁ జేరవచ్చి 'మహాప్రభూ ! దివరాత్రము లెడవిడువక వర్షములు పడుచుండుటచే నెక్కడఁజూచినను జలప్రవాహములు నదుల ననుకరించుచున్నవి. గృహముల పీడి మనుజుల సంచారమేలేదు. ఇంధనములకుఁ జాల చిక్కువాటిల్లినది. నిలువ యున్న కట్టెలన్నియు నేటితో వ్యయమైనవి. రేపటినుండి బ్రాహ్మణసంతర్పణ సాగుట దుర్లభము. కనుక సంతర్పణను నిలిపివేసి వర్షములు వెలసి బయటి నుండి కట్టెలు వచ్చినపిమ్మట యధావిధిగఁ దిరిగి యత్నముఁ జేయవచ్చు'నని మనవిఁజేసిరట.

ఆ నుడువులు ప్రభువులకుఁ గర్తకతోరములైనవి. దిగ్గునలేచి 'అటులైన ఘేమును నగరియందలివారును సంతవఱకు నిరాహారులుగ నుండవలసినదేగాని భోజనముకూడ' దని నుడివిరి. కార్యకర్తలు గడగడ పడఁకుచు, 'స్వామీ ! మాయం దెట్టిదోసమునులేదు. తమయాజ్ఞ ననుసరింతు' మనిరట. ప్రభువు లంతట మిద్దెలను ప్రాతవానిని వీడఁగొట్టించి ఊలములు పలకలు తలుపులను టీల్పించి వానిని పంటచెరుకుగ నుపయోగించునట్లు చేసి బ్రాహ్మణ సంతర్పణ మునకు మాత్రము లోటులేకుండ నడిపించ వలసినదిగ సెలవిచ్చిరి. అట్లు రెండు మూడు దినములు మరల సంతర్పణ సాగినది. తిరిగి పంటచెరు కభావ మయ్యెను. కార్యకర్త లా విషయమును రాజునకు నివేదించిరి. అంతటఁ బ్రభువులు రాచనగరునందలి యనర్థమైన వస్త్రాదులన్నియుఁ దెప్పించి యుగ్రాణముననున్న యంగళ్ళన్నిటియందునుగల సూనెకుండలు, నేతికుండలుఁ దెప్పించి వానియందావస్త్రములను ముంచి వానిఁదగులఁబెట్టి పంటచేయుడని సెలవిచ్చిరి. ఆ ప్రకార మొనర్చిన మీఁదటఁ బొగచుట్టుముట్టి పంటవారెంత శ్రమపడినను బాకము దుర్లభమైనది. బ్రాహ్మణభోజనమునకుఁ బూర్వము తాము భుజింపమని ప్రభువుల వ్రతము.

ఇది యిటులుండ శ్రీరంగమున వెలసియున్న దేవి నాంచారమ్మ యమ్మవారి ముత్యముల ముక్కర కానరాక యా దేవళము నందలి యధికారి స్థానికులను, అర్చకులను రప్పించి యందులకు సమాధాన మిండని యతికఠిన ముగ నడిగిరట. అమ్మవా రంతట నొక బ్రాహ్మణి ముత్తైదువయం దావేళించి 'వీరు నిరపరాధులు. వీరిని దండింపనేల ? నాభక్తుఁడు విజయరాఘవనాయకుడు

బ్రాహ్మణసంతర్పణమునకు వంట శీఘ్రముగఁగాఁచి వ్రతభంగమున కియ్యకొనక తాను నుపదాసమున్నాఁడు. కనుక నేనా వంటశాలకుఁ బోయి వంట త్వరగ నగునట్లు చేసినందున నచ్చటి పొగ నాకండ్లలోనికిఁ బోయి యిబ్బించి పెట్టినది. అప్పుడు బియ్యముఁ గడుగు కొప్పెరయొద్ద ముక్కు జీచిపెసితని. ముక్కురయాడి తొట్టెలోఁ బడినది' అని చెప్పినది.

అంతట దేవాలయాధికారి, స్థానికులను, అచ్చకులను చండింపక విడిచి పుచ్చి యాక్షణముననే రాజగు చొక్కనాథుని సముఖమున సీవిషయమును వినిపించెను. చొక్కనాథులవారి యనుజ్ఞ ననుసరించి వారి భటవర్గమును గుడిస్థానికులును తంజావూరునకు వచ్చి విజయరాఘవనాయకులవారి కీ విషయమును నివేదించిరి. ప్రభువులు దీనినివిని యాశ్చర్యమునొందిరి. అందఱును వంటశాలనుజేరి కడుగుతొట్టిఁ బరిశోధింపఁజేసిరి. అమ్మవారిముక్కుఁబయందుండెను. రాజుగారా ముక్కుఁబకు నమస్కరించి కండ్లకడ్డుకొని నిరమునఁ జేర్చుకొని యానందబాష్పములు జాలువార నీ యపచార మే రీతిగఁ బాపుకొందుమని యమ్మవారినిఁ దలంచుకొని నమస్కరించిరి. పిమ్మట నట్టిదే పండ్రెండు ముక్కుఁబలను ముత్యములతోఁ జేయించి యందు రత్నములఁ దాపింపఁజేసి వానిని, యిరువదినాలుగువేల వరహాలనుకొని, అమ్మవారి ముక్కుఁబతోసహా పల్లకియందుఁ బెట్టించి నగారా, నొబత్తు మొదలగు నష్టాదశ వాద్యములతో నటనాటకులతో శ్రీరంగమునందలి యమ్మవారి సన్నిధికిఁ బంపిరి. అదిమొదలు మీ నాయనగా రమ్మవారిసన్నిధికిఁ బోవుటకు తంజావూరు నకును శ్రీరంగమునకును మధ్యనున్న మూఠామడల మారమునకు నేబది జోళ్ళ బోయాలను నిరంతరము తపాలయించిరి.

వెంకన్న : మీరు ప్రభువులనుగురించి యింతగఁ జెప్పుచున్నారు, వారి యెడల మీ కిట్టి గౌరవమున్నది. వారిసభకుమాత్రము మీరరుగరు. అచటి కవిబృందమంతయు మీ రాక కెదురుచూచుచున్నది.

పెద్దివాసు : ఆ సభయంతయు శృంగారప్రధానముగ నుండును. అందు జరుగు చర్చలు, నృత్యములు, కవితాగానములు నన్నియు శృంగారరసోద్ధీపకములు. అదియుఁ గేవలము దైహికసంబంధమైన శృంగారము. సభయంతయు

గామచర్చాదూషితము. నా ప్రకృతి కవి సరిపడనివి. అట్టితావులం దెట్టివారికైనఁ జిత్తవైకల్యము కలిగితీరును. శృంగారరసమునందలి కాముకభావము జాంతవ మైనది. అట్టి కామోద్దీపిత శృంగారము రుచింపకపోవుటయే నా సభాపైముఖ్య మునకుఁ గారణము.

మన్నారు : అవును. పెద్దిదాసుగారు నుడివిన దక్షరశః నిజము. మా నాయనగారిసభ కేవల మటులేయున్నది. వారు తమవయస్సునఁ జేయరాని కార్యము లొనర్చుచున్నారు. మహాపతివ్రత మాయమ్మగారిఁ జూచిన నాకు గుండెతఱుగుకొనిపోవుచున్నది. ఆమె చినదినము శుష్కించిపోవుచున్నది. రంగాజమ్మగారి నగరప్రవేశమే యీ దుఃస్థితికంతకుఁ గారణము. తిరిగి చంద్రరేఖ యొకతె వచ్చినది. ఏమిగానున్నదో, ప్రభువువారి కిది తగనిపని.

రాయసము వెంకన్న మన్నారుదాసు చెప్పుచున్నదంతయు నతిశ్రద్ధగ వినుచుండెను. ఆయనకనులలో నేదియో తళతళలాడినది. పెద్దిదాసాయన వైఖరి గనిపెట్టుచునేయున్నాఁడు. ఆయనముఖమున వైషర్ణ్యము తోచినది. మన్నారుదాసు వదనసీమ నించుకంత క్రోధ మంకురించినది.

వెంకన్న : యువరాజుగా రెన్నియైనఁ జెప్పవచ్చును. సాక్షాత్తు శ్రీకృష్ణ స్వరూపుడైన తండ్రిగారి నంత తిరస్కారముగ మాటలాడుట భావ్యముగ లేదు. అంత భక్తాగ్రేసరుని, దానశీలుని.....

మన్నారు : అపునటులేయుండును. అయినను మీ కేమి తెలియును లెండు.

పెద్దిదాసుని హృదయమున నేదో శిఞ్జితమైనది.

వెంకన్న : అంత తెలియరాని రహస్యమేమైన నున్నదా ?

మన్నా : మహారాజుగారీ దానధర్మములన్నియు నెందులకుఁ జేయు చున్నారో నాకుఁ దెలియును.

వెంకన్న : మహారాజుల దానశీలతనే శంకించుచున్నారా ?

మన్నారు : శంకించుటకాదు.

వెంకన్న : కానిచో మరియేమందురు ?

మన్నారు : మహారాజుగారు దామొనర్చిన ఘోరపాతకములనుండి విముక్తులగుటకు సల్పు కార్యములివి.

వెంకన్న : ఎంతమాట ! మహారాజుగారును ; ఘోరపాతకములునా ;

మన్నారు : అవును. తమ యగ్రజు లిరువుర కనులఁ బీకించివేసిన మహాపాపము మీ కెట్లు తెలియును ? ఆ పాపోపశమనమునకే యీ దానధర్మ నియతి.

రాయసము వెంకన్న మనమున నొక విచిత్రమగు భావము తోచినది. వా రిరువురియొద్ద సెలవుదీసికొని వెడలిపోయినాఁడు. పెద్దిదాసు మన్నారుల మధ్య కొన్ని నిమిషములు నిశ్శబ్దముగఁ గడచినవి.

పెద్దిదాసు : మన్నారూ ! నీవు పసివాఁడవు. నీ కేమియుఁ దెలియదు.

మన్నారు : నే నేమి చేసితిని ?

పెద్దిదాసు : వెంకన్నయెదుట నిన్నిమాటలంటివి. వాఁడు వట్టికుత్సితుఁడు. కయ్యాలమారి. వానిది పక్రబుద్ధి. వాని యాలోచనలన్నియుఁ గుటిలములు. తలఁచుకొనినఁ గూడుకొను కాపురములఁ గూలఁద్రోయఁగలఁడు. వాని ప్రకృతియే యట్టిది. ఈ మాటల నాధారముచేసికొని యెంతలేసి కార్యములనైన సాధింపఁగలఁడు.

మన్నారు : ఆయన యంతవానివలె నాకుఁ దోచలేదు. మొన్న జరిగిన యుద్ధమునఁ జూచితినిగదా !

పెద్దిదాసు : అందులకే చెప్పుచున్నాను. అతఁడు తేనెఁబూసినకత్తి. పైకి సాధువువలెఁ గానుపించును. కాని వానిఁబోలిన దుర్మార్గుడులేదు. నీపై నిప్పుడు మహారాజుతోనేమైనఁ బలుకఁగలఁడు. వాని కనులలో నాకట్టి దుర్భావము గోచరించినది. మీరు కానున్న ప్రభువులు.

మన్నారు : ఇందులోనేమున్నదిలెండు.

పెద్దిదాసు : అటులఁ గాదుబాబూ ! వీఁ డిట్లాకస్మికముగ వెళ్ళిపోవుట కూడ నా కంత శుభసూచకముగ లేదు.

మన్నారు : ఆయన నన్నేమి చేయఁగలఁడు ? ఏమియు భయములేదు. ప్రొద్దెక్కవచ్చినది. సెలవొసఁగెదరా ?

పెద్దిదాసు : మంచిదిబాబూ ! పోయిరమ్ము, నీకు శుభమగుఁగాక :

మన్నారుదాసు పెద్దిదాసుగారికి నమస్కరించి వెళ్ళిపోయినాఁడు. పెద్దిదాసునకు మన్నారుదాసనిన నమిత వాత్సల్యము. మన్నారుదాసు నిష్కళంక హృదయుఁడు. చైవభక్తి గలవాఁడు. ఎల్లరను మంచివారుగనే భావించి విశ్వసించును. కొంచె మమాయకుఁడనియే చెప్పవచ్చును. పెద్దిదాసునెడల మన్నారునకు వినయవిధేయతలు, గౌరవము నెక్కుడు. పెద్దిదాసు మన్నారు పోవుచున్నదెసకుఁ గనుచూపుమేర చూచుచు నిలుచుండెను. జాము ప్రొద్దెనది. ధ్యానమున కెన్నడంత విలంబము కాలేదు. 'నియోగివెంకన్నకు రాయసము పదవియు, రాజుతో నింత దగ్గిఁగితనమును తంజావూరున కంత శ్రేయోదాయకములు గావు. అసలు వెంకన్న తంజావూరునకుఁ బవనీ వ్యామోహముతో వచ్చినటులలేదు. మన్నారుదాసుదెస నదొకరీతిగఁ జూచుచు వచ్చినాఁడు. మన్నారు పాపము పసివాఁడు. ఆతనిపై రాజున కెట్టి కొందె ములఁ జెప్పునో : తంజాపురభవిష్య దాంధ్ర మహావైభవోన్నతి కతఁడు ధూమకేతువువలె నవతరించినాఁడు. ఆతనివలక మటులే యున్నది. ఆదిన మునఁ బెద్దిదాసునకు ధ్యానము కుదురలేదు.

౮

ఆ సౌధము నగరమునకుఁ గొంచెము తుదిభాగముననే యున్నదన వచ్చును. అది విజయరాఘవవిలాస సదనమును బోలుచు సంతకన్న నిండుక చిన్నదిగ నున్నది. దానియందున్నంత శిల్పచాతుర్యమునైత మిందులేదు. కాని దర్శనీయముగ నుండును, ఆ సౌధము విజయరాఘవనాయకులవారి యష్టమహి ఘలలో నొకతెయగు ధీరాంబికాదేవిది. చెంగమలదాసుని తల్లియామె. విజయరాఘవనాయకులను ప్రేమించి పెండ్లియాడినది. ఆమెకు రాజుగా రేమియొనర్చినను సంతసమే. తానాయనకు భార్యననుకొనుటయే యాదిడకుఁ జాలును.

రాయసము వెంకన్న యెందులకో యాసాధాభిముఖముగఁ బోవుచున్నాఁడు. ఆయన ప్రభుకుటీసంకోచముతో నేదియో తీవ్రముగ యోజించుచున్నట్లున్నది. ఆకసమున నొక కారుమొయిలు తోచి దక్షిణమునకుఁ గ్రమ్ముకొని వచ్చుచున్నది. రాయసము వెంకన్న సాధముఖ ద్వారమునఁ బ్రవేశించినాఁడు.

చామనచాయదేహములవాఁడు, ఆజానుబాహువు, ఆకర్ణాంత విశాల నేత్రుఁడునగు చెంగమలదాసు సోఘార్ఙ్ఘ్రఁ గూర్చించియుండెను. ఆతఁ డన్ని విషముల తండ్రిపోలిక. తండ్రియనిన నచంచలమగుభక్తిగలవాఁడు. తల్లి సుగుణములన్నియుఁ బుణికిపుచ్చుకొనినాఁడు. మహారాజేమిచెప్పిన సంతయాతనికి. ఏమిచేసిన నదియంతయుఁ దనమంచికొఱకని భావించును. చిరుగాలి కాతనిముంగురులు కదలాడుచున్నవి. ఆతని వయస్సు పదునారు సంవత్సరముల లోపుండును. వెంకన్న స్వరాసరి యాయన సమీపమునకేగి 'మహారాజులకు నమస్కార' మనినాఁడు. చెంగమలదాసాయనను జూచి యాశ్చర్యమునందెను. 'ఈయన యాసాధమునకు వచ్చినపనియేమో !'

చెంగమలదాసు : ఓహో ! వెంకన్నగారు ! రండు, చూర్చుండుఁడు.

వెంకన్న యచటనున్న మరియొక సోఘాపై నాసీనుఁడయ్యెను.

చెంగమలదాసు : వెంకన్నగారిట కేమిపనిమీఁద వచ్చిరో తెలియవచ్చునా ?

వెంకన్న : విశేషమేమియునులేదు. మహారాజులను మిమ్ముఁజూచి చాల దినము లైనది, ఒకసారి తమదర్శనము చేయుదమని వచ్చినాను.

చెంగ : మనాయనగారు కుశలమేగద ! మాయువరాజును చూచినాలుగైదురోజులైనది. అచటి విశేషములేమియుఁ వెలియుటలేదు.

వెంకన్న : మహారాజా! మీనాయనగారు కుశలమే. మొన్న నీయుద్ధమై మధుర, చెంజినాయకులను బరాజితులనొనర్చి వచ్చిననాటినుండియు మీమన్నారు దాసునకును మహారాజునకును బడకుండ వచ్చినది. మన్నారుదాసుగారు రాజుగారి పరోక్షమున వారి ననరానిమాట లనుచున్నాడు.

చెంగ : మాయవరా జంతటివాడొక్కఁడు. అతఁడు చాల బుద్ధి మంతుఁడు. అతఁ డిట్లు తండ్రిగారినిగురించి మాటలాడునని నే ననుకొనను.

వెంకన్న : మీరింకను చిన్నవారు మహారాజా ! ఆయన వర్తన మేమియు బాగుండలేదు. ఆమాట నేననినచో మీకుఁ గోపము రావచ్చును.

చెంగ : మీరింతగ మాటలాడుట కాతఁ డేమనినాఁడు ?

వెంకన్న : మీనాయనగారు తమ యెన్నగార్లిరుపురకండ్లు పీకించి పేసి రట. ఈసంగతి మీకుఁ వెలియునా ? తెలిసినంతవఱకు నిజమా ?

చెంగమలదాసునకుఁ దన తండ్రినిగుఱించిన యీ ఘోరవార్తను విని నంతనే క్రోధము కలిగినది.

చెంగ : మా నాయనగారా ! అగ్రజులకండ్లు పీకించిరా ? మీకెవరు చెప్పిరి ? ఆయన సాక్షాద్విష్ణుస్వరూపుఁడు, పుర్యాత్ముఁడు. ఆయనపై నీ నీచ మైన నిందలు మోపినదెవరు ?

వెంకన్న : ప్రభువులాపనిఁ జేయలేదన్నమాట. నాకేమి తెలియును. ఎటులఁజెప్పిన నటులనే విశ్వసించితిని. ప్రభువు లట్టి దుష్కృత్యములఁ జేసి యుండుటవలన నిప్పుచిట్టి సత్కర్మల నాచరించి యాపాపమును పోగొట్టుకొనఁ జూచుచున్నారట.

చెంగమలదాసునకుఁ గ్రోధము పెరిగి పోవుచున్నది. ఆతనికన్ను లెఱ్ఱబడినవి. రాయసము వెంకన్న కనుల నవ్వు చించినది.

చెంగ : ఈమాటలన్న దెవరు ? చెప్పితిరి కారేమి ?

వెంకన్న : మహారాజా ! ఇంకను తెలిసికొనలేదా ? అందులకే మిమ్ము నేను చిన్నవారంటిని.

చెంగ : మీరే చెప్పుఁడు.

వెంకన్న : మన్నారు దాసుగారే. ఇప్పుడు ప్రభులకును, మన్నారుదాసు గారికిని సరిపడుటలేదు. మన్నారుదాసుగా రనినఁ మీనాయనగారి కిష్టములేదు.

చెంగ : ఆఁ. మాయన్నగారే యనినారా ! హరిహరీ ! తండ్రిగారి నట్లనవచ్చునా ?

వెంకన్న : ఇంతే కాదు. తమ తల్లిగారిని చూచుటయేలేదట. అవమానించుచున్నారట. ప్రభువులు నిరంతర కామలీలా దత్పరులట. ఇంకను రకరకములుగ మాట్లాడినారు.

చెంగ : తాను యువరాజు. కాబోవు ప్రభువు. తండ్రిగారు కేవలము మన్నారు దేవుడేను. వారి నిట్లాడుట కూడనిపని.

వెంకన్న : అవును, మహారాజా ! వయసునఁ దెద్దయైనను మీకున్న ప్రాజ్ఞత యాయనకులేదు.

చెంగమలదాసునకు వెంకన్న తన్ను 'మహారాజా !' యని సంబోధించుట వింతగఁ దోచెను. వచ్చిన క్షణమునుండియుఁ దన్నుట్లే సంబోధించుచున్నాఁడు. తన ముఖము నూరక పరిశీలించుచున్నాఁడు. ఆ పరిశీలన, యీ సంబోధనము చెంగమలదాసున కాశ్చర్యమును గలిగించినవి.

చెంగ : వెంకన్నగారూ !

వెంకన్న : ఏమి ? మహారాజా !

చెంగ : అదియే నేను నడుగఁబోవునది ! మీరు వచ్చినప్పటినుండియు నన్ను 'మహారాజా !' యని సంబోధించుచున్నారు. కారణమేమో ?

వెంకన్న : నాకది యేమియో మీరు మహారాజు లగుదు రనిపించుచున్నది. మీ ముఖమున మహారాజకళ యుట్టిపడుచున్నది.

చెంగ : అదెట్లు ? మా యువరాజు మన్నారుదాసుండగా మేము రాజగుట యెట్లు సంభవించును ?

వెంకన్న : మీ జన్మనక్షత్రముఁ జెప్పఁగలరా ?

చెంగ : అటులనే తెప్పించెదను.

లోపలినుండి ధీరాంబిక జాతకచక్రము నొక దాసిచేఁ బంపినది. వెంకన్న దానిని జూచి యనినాఁడు : "మీ జాతకమునుబట్టి మీ రేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ భూమి నేలఁజాలి యుందురు".

ధీరాంబిక సన్నని జలతారు తెర మరుగుననుండి యతిశ్రద్ధగ నాలకించుచుండెను. చెంగమలదాసుని హృదయమున నానంద మురకలు పేసినవి. రాయసము వెంకన్న చెంగమలదాసునకుఁజెప్పఁ మొదలిడినాఁడు.

మకరోత్తరార్థమందు బలయుక్తుడైన శని, సింహమున రవి, తులయందు శుక్రుడు, మేషమునఁ గుజుడు, కర్కటకమునఁ జంద్రుడు, కన్యయందు బుధుడును నున్నారు. ఇట్టిగ్రహముల చూడలిలోఁ బుట్టినవాఁడేక చ్చిత్రాధిపత్యముగఁ బృథివినేలు రాజగును. మీ జాతక మిట్టిది.

చీరాంబికకుఁ దన కుమారుని పట్టాభిషేక మహోత్సవము కనులకుఁ గట్టినట్లయినది. రాయసము పెంకిన్న చెంగమలదాసు చేయఁజూచి చేతిలోని రేఖలుగూడ జాతకమున కనుగుణముగ నున్నవని చెప్పినాడు. తల్లికొడుకుల యానందమునకు మేరలేకుండెను. వారికి పెంకన్న దేవునివఁ దోచినాడు. చెంగమలదాసు మనమున నొక సందేహము పట్టుకొనినది. ఆతఁడేమియు చూటాడకుండుటఁ జూచి రాయస మనినాడు : “ప్రభువులేమో యోజించుచున్నారు. నా జ్యోతిష మబద్ధమనియూ :”

చెంగ : ఎంతమాట : మీ మాటను వాదించునా : కాని నా కొకసందేహమున్నది.

పెంకన్న : ఏమది : చెప్పుదు. నాకేమైనఁ చెరియునేమో ?

చెంగ : ఎంత తండ్రిగారితో మాటలు లేకపోయినను రాజ్యము మన్నారుదాసునకు సంక్రమించునుగాని మా రెట్లు లభించును ?

పెంకన్న : ఇదియూ మీ సందేహము ? మన్నారుదాసునకుఁ బట్టాభిషేకము లేదు.

చెంగ : అది మీ రెట్లు చెప్పఁ గలుగుదురు ?

పెంకన్న : మీరు మహారాజు లగుచున్నది యెట్లు చెప్పుచున్నాను.

చెంగ : మీ రాతని జాతకమునుగూడ జూచితిరా ?

పెంకన్న : అవును. ఆతనికి రాజ్యప్రస్థత యున్నది. రాజు కావలసిన యోగమే లేదు. ఆతనిలో రాజలక్షణములు లేవు. పైగా ప్రభువున కాతనిపైఁ గినుక యున్నది. అదియుఁగాక యొకచో రాజ్యలక్ష్మి చేహరిసను సందాహించుకొనఁజాలఁడు. మధుర, చెంజి నాయకులకుఁ దంజావూరునిన దీరని క్రోధమున్నది. వారు మనపైఁ గసిపట్టినారు. విజృంభించి మనరాజ్యముపై దండెత్త

వచ్చును. యుద్ధముఁజేయు సామర్థ్యము మన్నారుదాసునకు లేదు. అన్నివిధముల మీరే సమర్థులు. మీకుఁ దండ్రీగారనిన నత్యంత గౌరవయుతమైన ప్రేమ. తండ్రీగారికి మీరనిన నపరిమితమగు వాత్సల్యము.

చెంగమలదాసునకు వెంకన్న యనిన నపారమగు గౌరవ మొదవినది. వెంకన్న చెప్పినదంతయు వేదవాక్యముగ నున్నది ధీరాంబికకు. తెరవెనుక గాజులు గలగల లాడినవి. మహారాణులకు స్వస్తివాచక మనినాడు వెంకన్న. “తల్లీ ! మీ ఓడ్డ మహారాజు కాఁదగియున్నాఁడు. జాతకము ననుసరించి మీ కుమారు లేకచ్ఛత్రాధిపతులు కాఁగలరమ్మా !”

ధీరాంబిక : ఏమో, మహాత్మా ! పట్టమహిషి కుమారుఁడుండ మా కొడు కెట్లు రాజు కాఁగల్గును ?

వెంకన్న : పట్టమహిషియు నామె కుమారుఁడును ప్రభువు నెంత మాత్రము లెక్కసేయకున్నారు. ఎంతెంత మాటలనుటకైన వెనుదీయుటలేదు. అందుచే ప్రభువులకు వారనిన నాదరము క్షీణించుచున్నది. ప్రభువులు రంగా జమ్మను దీసికొని వచ్చిరట. వారు మోహాంధకారమునఁబడి కనులు కాన కున్నారట. ఇవన్నియుఁ బట్టపురాణి నుడువులు.

ధీరాంబిక : మహారాజులు సాక్షాత్తు శ్రీకృష్ణ స్వరూపులు. వారు రంగా జమ్మను వెచ్చిన నేమి ? ప్రభువుల యభిమత మది. ప్రభువు లేమి యొనర్చినను జెల్లును. ప్రభువులు పుణ్యాత్ములు. అయినను రంగాజమ్మయంత మహాసౌందర్య వతి తా నగునా ? ప్రభువు లామెయం దనురాగబద్ధులగుటలో దోసమేమి ? ప్రభువు లెన్నడు బహుపత్నీకులేగదా ? తానెంత పట్టమహిషియైనను ప్రభువుల నట్లుమారుట తగనిపని. చిన్నవాఁడు మన్నారు మాత్రము తల్లిమాట విని తండ్రీగారి నట్లు తేలికఁజేయవచ్చునా ? అది యాతని దుడుకుతనమును వెల్లడి చేయును.

వెంకన్న : అదికాదు తల్లీ ! మీరిట్లు మాటాడుచున్నారు. మీపద్ధతియే వేరు. మీరన్నచోఁ బ్రభువులకుఁగూడఁ గొండంత గౌరవమున్నది.

ధీరాంబిక : కాదు వెంకన్నగారూ ! పట్టమహిషియైనను మన స్థితిని

మించి మాటలాడిన బాగుండునా ? అందులో భర్తను మహారాజును. మహారాజుగనుక సరిపోయినది. లేకున్న వీరి తిరస్కారములేమి వీరేమి !

వెంకన్న : తల్లీ ! అటులనే, ప్రభువుల మంచితనము వారల కలుసైనది.

ధీరాంబిక మాటాడలేదు. ఆమె మనమున నానందతరంగము లెగయుచున్నవి. తెరచాటుననుండి చెంగమలదాసు నీక్షించినది. ఆతని విశాలఫలమున నానందము తాండవించుచున్నది. ఆతని కనులార్థ్యములై తీయని తలఁపులలోఁ దేలిపోవుచున్నవి. పెదవులు కదలీకదలని మందహాస మాతనిమోమునఁ దొణికిసలాడుచున్నది. ధీరాంబిక కన్నులనుండి మంచుబిందువులను బోలిన రెండ్రు బిందువులు రాలినవి.

ప్రదోషమైనది. దాసి మణిదీపములనమర్చి వెళ్లిపోయినది. ధీరాంబిక బంగరు పళ్ళెరముననుంచి కొన్ని ఫలములను రాయసమునకుఁ బంపినది. రాయసము వానిని స్వీకరించెను. తాను పోయివత్తు ననినాడు వెంకన్న. చెంగమలదాసు వెంకన్నకు నమస్కరించినాడు. వెంకన్న సింహద్వారము దాటి వెలుపలికి వచ్చెను. చలిగాలి వీచుచున్నది. రాత్రికేమైన వర్షము పడునేమో ! ఆతని హృదయము తేలికయైనది. వెంకన్నను సాగనంపి చెంగమలదాసు లోని కేగెను. ఆతని కెదురుగాఁ దల్లి నిలిచియున్నది. ఆమెకు స్వర్ణసీమలఁ దేలిపోవుచున్నటులున్నది.

చెంగ : అమ్మా !

ధీరాంబిక : నాయనా !

వారిరువురి కనులుఁ గలసినవి. ఇరువురి మనముల నానందము, ఆశ, తృప్తి, ప్రేమ తళుక్కు మనినవి. చెంగమలదాసు ధీరాంబికకు నమస్కరించినాడు. ఆమె యాతని వదనమును ముద్దువెట్టినది.

చెంగ : అమ్మా !

ఆతనికి మాట పెగిలి వచ్చుటలేదు.

ధీరాంబిక : మహారాజువు కమ్ము నాయనా !

ఆమె కనుగొలుకులనుండి యానందబాష్పము లాతని శరమున రాలి, ముత్తైపు సేసలవలె, రత్నదీపముల వెలుగున మిలమిలలాడినవి.

✽

ఆదినమున నాకనమునఁ బ్రొద్దుటినుండియు మేఘములు పట్టిమేయున్నవి. తరజీదింబి మే రెండుమూడు మారులో మాత్రము కనిపించినది. మరి కనిపించ లేదు. వచ్చెడిజల్లు పోయెడిజల్లుగ నున్నది. చల్లనిగాలి వీచుచున్నది. ప్రకృతి యంతయు మందగతి ననుకరించుచున్నట్లున్నది.

రాజగోపాలాంబికకు నాడేమియుఁ దోచుటలేదు. ఆమె తన చేలి ముసుగున నొడలెల్ల నిముచ్చుకొని పర్యంకముపైఁ బన్నుండెను. కపర్దిని ప్రక్కనే కూర్చున్నది. రాణి హృదయమున నేదో తీరని బాధ వేధించు చున్నది. ఎల్లు సోమయాజులు తా నేమో సాధించెదననినాఁడు. అట్టిదేమియుఁ గానిపించుటలేదు.

రాణి : కపర్దినీ !

కపర్దినీ : ఇచ్చటనే యుంటినమ్మా !

రాణి : సోమయాజులుగా రీమధ్య నెపుడైనఁ గనిపించినారా !

కపర్దినీ : రెండు నెలలై యీమధ్య కనుపించలేదు. నిన్న సాయంత నమున నగుపడి రేపు మీ రాణిగారి దర్శనమునకు వత్తుమనినారు.

రాణి : ఏమో !

చల్లగాలి కిటికీగుండ చూసికొని వచ్చినది. కపర్దినీ కిటికీ తలుపులు మూసివైచినది. మన్నార్దదాసు వచ్చినాఁడు. కపర్దినీ వెడలిపోయినది. రాణి లేచి కూర్చున్నది. మన్నార్దదాసు తల్లికి సాష్టాంగముగ నమస్కరించినాఁడు. రాణి యాతని చిబుకముఁ బుణికి ముట్టవెట్టుకొన్నది.

రాణి : చెమ్మ నాయనా ! దీర్ఘాయుష్కంతుఁడవు కమ్ము.

రాణి కన్నుల నీరు గ్రమ్మినది. ఆమె దానిని క్రిందఁ బడనీయక కన్నులలోనే నిలుపుకొనినది. మన్నార్దదాసు తలయెత్తి చూచినాఁడు. తల్లి కనుల నీటి పొరలు గ్రమ్ముట కనుఁగొనినాఁడు. ఆతని హృదయమున నొక వేదనా తరంగములేచి కలవరము వెట్టినది. తనతల్లి యెంత కుమరిపోవు చున్నదో ! ఆతని నయనము లశ్రుసిక్తము లైనవి.

మన్నారు : అమ్మా :

ఆతని స్వరమున గాధవ్యము కానుపించుచున్నది. తన్నుఁగూర్చి కుమారుఁ డెంతపాదఁ జెందుచున్నాఁడు : ఆమె హృదయమునఁ బుత్రప్రేమ బెల్లువలై ప్రవహించినది. కొడుకును పెండు చేతులతో నెత్తి లేపఁదీయుచు ననినది :

“లెమ్ము నాయనా : నీచే నా యాశాజ్యోతివి. నయన మణివి. నా ముద్దులపట్టివి.”

ఆమెకుఁ బుత్రుని మొగమున సశాంతి, విచారముఁ బెసఁపైచుకొన్నట్లనిపించినది. ఆతని నెట్లైనఁ సంతసింపఁ జేయవలయును. ఆతఁడు పసివాఁడు. తానన్న సపరిమితమగుప్రేమ. తనకెట్టి కష్టము కలిగినను, సహించుకొనలేఁడు. కష్టమన నెఱుఁగనిదిద్ద. పాపము తన మూలమునఁ దండ్రి కిష్టుఁడు కాకపోవుచున్నాఁడు. ఆతని కెటులయినఁ దండ్రియెడ పైముఖ్యము పనికిరాదని చెప్పవలయు ననుకొనినది. ఒక చిన్న జల్లు వచ్చినది. ప్రాంగణమున బాలతృణమును గొలుకుచున్న హరిణశాబకము చెంగుచెంగున గంతులిడుచు గదిలోనికి వచ్చినది. మన్నారుదాసు దానినిఁ దనదగ్గరకుఁ దీసికొనినాఁడు. అది యాతని చేతిలో గిలగిలలాడి రాణి సమీపమునకుఁ బోయినది. రాణి కుమారునివంకఁజూచినది. పరాకుగనున్నట్లున్నాఁడు. చిక్కియున్నాడు. రాణి కన్నుల దైన్యము గురిసినది.

రాణి : మన్నారు :

మన్నారు : ఏమమ్మా :

రాణి : నీవు భోజనముఁ జేసితివా :

మన్నారు : చేసితినిమ్మా :

రాణి : నీవు దినదినమునుఁ గృశించి పోవుచున్నావు. ఎందువలన నాయనా ? మహారాజులు నీతో సరిగ మాటలాడుచున్నారా ? నిన్ను జూచిన నా కదేమో దిగులుగనున్నది. నీ పీచేశ భోజనముఁ జేసినటుల లేదు.

మన్నారు నవ్వి యనినాఁడు : “అమ్మా ! తల్లులందఱకుఁ దమ

తనయులు చిక్కుచున్నటులనే గామపించెదరు. ఇందుఁ గ్రొత్తయేమున్నది ? కృశించిపోవునది నేనుకాదు."

రాణి : నాయనా : నీ మనమునందున్న బాధ నాకుఁ దెలియునయ్యా ! మహారా జేవో నాయెడల సక్రమముగఁ బ్రవర్తించుటలేదని నీ యభిప్రాయము. నా యదృష్టము నాది. అందులకై నీవు బాధపడి తండ్రితో విరసముగ నుండిన బాగుండదు. ఇటుఁ జూడుము నాయనా : నీ మొగముఁ జూచిన నాకుఁ గడుపులో చేయిపెట్టి కలఁచినట్లున్నది. నీమోమునఁ జిరునగవుఁజూచి యెన్ని నాశ్చయినది. ఏదీ ఒక్కసారి నవ్వుము.

మన్నారు : అమ్మా :

రాణి : ఏమి నాయనా :

మన్నారు : అదికాదు. మహారా జెవరితో నెటులుండినను మిమ్ము సవ్యముగఁ జూచినఁ జాలును. మీయం దాయన కింత నిర్లక్ష్యము, నిరాదరము నెందులకు ?

రాణి నవ్వినది. ఆ నవ్వులో నవ్వుదనములేదు. తెచ్చిపెట్టుకొని నటులున్నది. ఆమె పెదవులయందలి రేనగవు చిరుగాలితరగచేఁ గదలాడిన గడ్డిపూవు కదలికవలె నున్నది. ఆమె కన్నులలో విషాదమే తొంగి చూచుచున్నది. దానిని గప్పిపెట్టఁ బ్రయత్నించినది. కన్నీటి కెరట మడ్డువచ్చినది. రాణి తనదృష్టినిఁ గ్రిందికిఁ ద్రిప్పుకొనినది. ఆమె కనుతుదలనుండి జారి నాలుగైదు పెద్ద కన్నీటిబొట్లచటనే యున్న లేడిపిల్ల తలమీఁదఁ రాలినవి. అది బెదురుబెదురుగఁ జూచినది. రాణి దానిని చెంతఁ జేర్చుకొనినది.

రాణి : ఇదియా నీసందేహము ? బాగుగనే యున్నది ! మహారాజు నన్నాదరముగఁ జూచుటలేదని నీకెవరు చెప్పినారు ? వారు నన్నాదరింపక పోవుటేమి ? నీ కీ దిగులేమి ? నీ మనస్సు ననవసరముగఁ జీకాకుఁ వెట్టుకొనకుము. నీవు కాబోవు ప్రభువవు. నీకుఁ దండ్రిగారితో మనస్పర్థ కూడదు.

మన్నారు : ఏమోనమ్మా ! తండ్రిగారి నడవడి నాకు నచ్చుటలేదు. మీరాయనను సమర్థించుచున్నారు. మిమ్ము సాదరముగఁ జూచుచున్నా రనుచున్నారు.

రాణి : కాదు నాయనా ! మహారాజులు నీవు భావించునట్లుగ లేరు. వారు నన్ను సర్వవిధములఁ జూడఁ దగినట్లుగనే చూచుచున్నారు.

మన్నారుదాసునకుఁ గోపము వచ్చినది.

మన్నారు : మీరన్నియు నిట్లే దాచుచున్నారు. మీరెప్పుడు నింతియే.

రాణి మాటాడలేదు. మరల తుప్పర మొదలు పెట్టినది. మన్నారుదాసు కోపముతో నాజల్లులోననే వెడలి పోయినాఁడు. రాణి యభ్యంతరపెట్టలేదు. ఆమె కుమారుఁడుపోవుచున్న దిక్కునకుఁ జూచుచు నిలిచినది. ఆమెచూపులోఁ గదలికలేదు. నిశ్చలముగ నున్నది. తాను చూచుచుంటి ననుజ్ఞాన మామెకు లేదు. ఆమె కనుల కేమియుఁ గనుపించుటలేదు. ఆమె చెక్కిన ప్రతిమయో ! చిత్రించిన చిత్రమో ! జడమూర్తియో ! ఆమె యటులఁ జాలసేపు నిలువలేక పోయినది. పర్యంకమున వ్రాలిపోయినది. మన్నారుదాసు వర్షములోఁ బోవు చుండఁ దాను చూచుచునిలబడినది. పసివాఁడు ; పాపము తన్నుఁ జూడ వచ్చినాఁడు ; తానాతని మందలించినది. ఆతనిహృదయ మెంత బాధపడినదో ! లేకున్న నతనికిఁ దనపైఁ గోపమురాదు. తన యీ నీరసనిరాశాంధకార జీవితమున నతఁడొక్కఁడే యాశాకిరణము. పాపము వానలోవెళ్ళిపోయెనే ! వలదని వారించుజ్ఞానముకూడఁ దనకు లేకపోయినది. ఆమెలో నీభావమే యాప్రేడితముగ రా మొదలు పెట్టినది. ఆమె మనసంతయుఁ జీకాకుచెందినది. ఆమె పెద్దతడ వేడ్చియేడ్చి నిదురపోయినది. నిదురనుండి లేచుసరికిఁ జీకటి పడినది.

కపర్దినివచ్చి యెల్లు సోమయాజులుగారు వచ్చినారని చెప్పినది. రాణి సత్వరముగలేచి యిందిరామందిరమునకుఁ జనినది. సోమయాజుల నుచితరీతి గౌరవించినది.

రాణి : మీరు నా కన్నిట నాదుకొందు రనుకొంటిని. మీ రటులనే చెప్పితిరి. ఫలితమేమియుఁ గానుపించుటలేదు.

రాణికిఁ దానేమి మాటాడుచుండెనో తెలియుటలేదు.

రాణి : మీరు మాటలను చెప్పుచునే యుండుఁడు. వత్సరములు గతిండుచున్నవి.

సోమయాజులకు రాణి యీనాటిప్రవర్తన మాశ్చర్యముఁ గొలిపినది. ఆమె యెన్నడు నట్లు మాటాడియెఱుఁగదు. “నేఁ డిదే మిట్లు సంభాషించినది ? ఈనాఁ డీమెచునస్సునకు బాధరలుగువిశేష మేమైనఁ జరిగియుండవలయును. తుద కీమెదీవిత మిట్లు పరిణమించుచున్నదేమి !”

సోమ : మహారాణీ ! నే నా ప్రయత్నముననే యుంటిని. ఏమటి యుండలేదు. రెండుమూడు పర్యాయములు రాజుగారినిఁ గలిసికొని మాట్లాడ వలయునని యర్పించితిని. కాని దర్శనమే దుర్లభమైనది. ఏమిచేయుదును ? చంద్రరేఖద్వారా దర్శనమున రచకాశ మొదపునేమో యనిపించుచున్నది. అది యీరోజుననే యర్పింతును. మీచున స్సీనాఁ డేలనో కలకఁజెందినట్లున్నది.

రాణి : ఏమట్లగుచున్నారు ? నేనేమైనఁ దొందరపడి మాటలాడితినా ? అయిన తీమింపుమి. మన్నా రింతకుముందు వచ్చి వెళ్ళినాఁడు. ఆయన సన్నుఁ గూర్చి యేమో బాధఁజెందుచున్నాఁడు. నేను తన తండ్రిగారిని పెనుకవైచుక వచ్చుచుంటినట. కృపించుచుంటినట. అందుల కాయన తండ్రిగారే కారణమట. అట్లని మహారాజుగారిలో వైరస్యముఁ బూనుట బాగుండునా ? ఆయన మొగముఁ జూచిన జారి పొంగి పచ్చుచున్నది. ఎటులో సమాధాన పఱచితిని. కినిసి వానలో వెడలిపోయినాఁడు.

ఆమెకు మాటలు తడబడుచున్నవి. కంతము నేదో నొక్కిపట్టినట్లున్నది.

రాణి : మన్నాడును జూచి యైన మీరు.....

సోమయాజులకు రాణి, నాటిదుఃఖము, తొందరపడి మాటాడుటకుఁగల కారణమును దెలిసినది. కొడుకు రాకయే యామెనట్లొర్చిన దనుకొనినాఁడు.

సోమ : నేను వెళ్ళివచ్చెదను మహారాణీ !

రాణి : చుంచిది. ఆ విషయమును మాత్రము విస్మరింపకుఁడు.

సోమ : రేపే ప్రయత్నించెదను.

రాణి మరి మాటాడలేదు. సోమయాజులు వెళ్ళిపోయినాఁడు. చంద్రరేఖ మూలమున రాజదర్శనమనుమాట రాణి హృదయమునుండి నారాచమువలె దూసికొనిపోయినది. రంగాజమ్మ యొక్క తెతోనే చిక్కుగనున్న మరల నీమె

యెవతె? రాచి కేమియుఁ జాలు వోవుటలేదు. చంద్రరేఖ క్రొత్తయావిడ. ఆమె ముందుఁగూడ దనయసదతనము బయల్పరుపఁబడ వలయునా? ఏమో! సోమయాజులుగా రెందుకట్లనినారో! మన్నారు పాపము చాసలో వెళ్ళినాఁడు. తడిసెనేమో! పువనిచ్చైనఁ దా సమకపోయెనే! ఏమనుకొనినాఁడో! చంద్రరేఖ తనసంగతి నంతయు విని సవ్వచేయునేమో! తన తలిదండ్రు లున్న నెట్లుం డెడినో! ఆమెలోఁ బలువిషములుగ భావతరంగము లెగయుచున్నవి.

మఱునాఁడు సోమయాజులు చంద్రరేఖకు వర్తమాన మంపినాఁడు. “తనవద్ద నందికేశ్వరుని భరతనాట్యగ్రంథ మున్నది. అది సామాన్యముగ నెచ్చటను లభింపనిది. చంద్రరేఖనుబోలు భరితనాట్యప్రవీణపద్ధ నుండవలసిన గ్రంథము. ఆ భరితము నాట్యములలోనికెల్ల నుత్కృష్టమైనది” అని.

చంద్రరేఖ నందికేశ్వరుని భరతముకొఱకుఁ జాల ప్రయాసపడినది. శ్రీరంగరాయలవారి యాస్థానమున నున్నప్పుడు నందికేశ్వర భరతశాస్త్ర గ్రంథముకొఱకుఁ జాలమంది భరితశాస్త్రవేర్తల నడిగినది. కాని దాని జాడఁ జెప్పినవారైన రేచుండిరి. చూచాయగ నా విషయము సోమయాజులకు దెలియ వచ్చినది. తన వద్ద నా గ్రంథ ముండుటచే దాని సాహాయ్యమునఁ దన కార్యమును సాధించుకొనవచ్చునని భావించి యామె నా విషయముఁ దెలియఁ జేసినాఁడు. ఈ వార్త వినినంతనే చంద్రరేఖ యానందమునకు షేరలేక పోయినది. సోమయాజులనే తన యావాసమునకు రమ్మని యాహ్వాన మంపి నది. సోమయాజు లామె సదసమున కరిగినాఁడు. చంద్రరేఖ యాయనను మిక్కిలి గౌరవించినది. ఫలముల నర్పించినది.

చంద్రరేఖ : మీ శుభనామము నెఱుఁగవచ్చునా?

సోమ : నన్ను యెల్ల సోమయాజు లందురు.

చంద్రరేఖ : నందికేశ్వర నాట్యగ్రంథము తమవద్ద నున్నదా?

సోమ : అనియే కదా తెలియఁజేసితిని.

చంద్రరేఖ : నాకేల వర్తమాన మంపితిరి?

సోమ : నీవా భరతశాస్త్రముకొఱకుఁ జాల యత్నించితివని వింటిని.

చంద్రరేఖ : అయినచో మీరు నా కా గ్రంథము నీయఁగలరా ? విజముగ నేనా నాట్యశాస్త్రముకొఱకు చాలమంది నడిగితిని. కాని లభింపలేదు. నేటికి మీవద్ద నున్నట్లు తెలిసి యెంతయో సంతసించితిని.

సోమ : దానిని నీ కిచ్చుటకు నా కెట్టి యభ్యంతరమును లేదు. కావుననే తెలియఁజేసితిని.

చంద్రరేఖ యానందమునకు మేరలేకపోయినది. తానిక నందికేశ్వర నాట్యము నభ్యసించును. తన కదికూడ వచ్చును. తా నొకనాటి సభలో నా నాట్యముఁ జేయును. సభయంతయుఁ గన్నులై యామెను జూచును. ఆమె సోమయాజులకు మనసునందే నమస్కరించుకొనినది.

సోమ : అమ్మాయీ ! నీకు దీని నిచ్చెదను. కాని నీవు నాకొక సాహాయ్యముఁ జేయవలెను.

చంద్రరేఖ : అది యెట్టిది ? నాకు సాధ్యమైనదైనచో నటులేయొనర్తును.

సోమ : నీ కసాధ్యము కాదనియే తలంతును.

చంద్రరేఖ : ఇంతకదియేమో తెల్పుడు.

సోమ : చల్లకువచ్చి ముంతదాచనేల ? చెప్పుచున్నాను. మహారాజుగారు రంగాజమ్మగారిమీఁది మోహమునఁ బట్టమహిషి రాజగోపాలాంబికను జూచుట కూడ మానివేసినాఁడు. ఆమె యెన్నిమారులు పిలువనంపినను తిరస్కరించుచున్నాఁడు. నీవైన మహారాజుతోఁ జెప్పి రంగాజమ్మనుండి యాయన బుద్ధిని మరల్పఁగలవేమో యని.....

చంద్రరేఖ : చాల కష్టమైన పనియే. నాకు సాధ్యమైనంతలో యత్నింతును.

దాసి వచ్చి మహారాజుగారు వచ్చుచున్నారని చెప్పినది. సోమయాజు లచ్చటనైనఁ దనకు రాజదర్శన మగునని సంతసించినాఁడు. విజయరాఘవ నాయకులవారు వచ్చినారు. చంద్రరేఖ యమిత భక్తిశ్రద్ధలతో వారిని గౌర వించినది. రాజుగారు సోమయాజులనుజూచి, ఆయన యటకేల వచ్చెనో యనుకొనినారు.

సోమ : మహారాజులకు మంగళ మగుఁగాక !

విజయ : మీరిట కేల వచ్చితిరి ?

సోమ : మహారాజా ! తాము మహారాణి, పట్టమహిషి రాజగోపాలాంబికా దేవినిఁ బలుకరించుటయేలేదు. ఆమె కృశించిపోవుచున్నారు. ఆమె నొకసారి చూడనైనవచ్చునే ! ప్రభువులు మిన్నకుండినఁ దుద కామె స్థితి యేమగునోయని భయము గలుగుచున్నది. మీ యాగమమునకై యామె యనుదినమును షణ్ణములు లెక్కిడుచుఁ గృశించిపోవుచున్నారు. శల్యావశిష్టయై యున్నారు. తల్లిగారిస్థితిని జూచి యువరాజు మన్నారుదాసుగారు కుమారిలిపోవుచున్నారు. ప్రభూ ! ఆయన మొగమును జూచియైన మహారాణి ననుగ్రహింపుఁడు.

సోమయాజుల మాటలలో దీనత్వమును జాలియు నుట్టిపడుచున్నవి. చంద్రరేఖ మనమున రాణియనిన నొకవిధమైన గౌరవము, ప్రేమ, జాలి ముప్పిరిగొనినవి. రంగాజమ్మయెడల విచిత్రమగుభావము గలిగినది. రాజుగారి దెసఁ జూచినది. ఆయన మొగమెట్లువడినది. ఆయన పెదవులు చలించుచున్నవి. చంద్రరేఖ యుండగా వేళావేళలు లేకుండ మాటాడిన యా బ్రాహ్మణుని నమిలి మ్రింగుద మనిపించినది రాజుకు. కాని యాయన సాహసమునకు రాజు నివ్వెఱపోయినాఁడు. సోమయాజులు సమాధానమేమైనవచ్చునా యని యెదురు చూచుచున్నాఁడు. చంద్రరేఖ నొకపరిఁ దిలకించినాఁడు. ఆమె మొగమున నైర్మల్యము గాననగుచున్నది. సోమయాజు లటనుండి వెళ్ళిపోయినాఁడు. రాజునకుఁ బ్రాణములు కుధుటఁబడిన ట్లనిపించినది.

చంద్రరేఖ యింటికి రాజు వచ్చును. కాని యేమి మాటాడవలయునో, ఏమి చేయవలయునో యాయనకు బోధపడదు. చంద్రరేఖ యనిన రాజునకు మోహసంబంధమగు ప్రేమయున్నది. రాజు శృంగారప్రియుఁడు. చంద్రరేఖను జూడగనేరాజునకుఁ గామభావ మొదపును. ఆమె కది గిట్టదు. రాజామె నెన్ని రీతులనో యనునయించును. ఆమె యనంగీకారముఁజూపును. ఆమె విలాసవతి. తన విలాసవైభవముచే రాజును దనకు వశవర్తినిగఁ జేసికొనును. రాజామె విలాసములకు ముగ్ధుడైనాఁడు. కాని, ఆయన వాంఛాపరిపూర్తిమాత్ర మెన్నటి కిని గానిది. ఆమె యిచ్చావతివలె నున్నది. ఆమె ప్రకృతియే విచిత్రము.

ఆమె చెబుటనున్నంతనేపు రాజు తన్నుదాసు మరిచిపోవును. స్థానచ్యుతి కలిగిన భావచ్యుతియు కలుగును. చంద్రరేఖ రాజును సమీపించి యనినది :
“మహాప్రభూ ! పట్టమహిషుల యంతఃపురమున కేనాడును వెళ్ళరట ! ఇదియేమి ?”

విజయ : చంద్రా ! ఆయన యశ్లేయనును. మన్నాటదాసునకు మేమనిన బొత్తుగ లక్ష్యగౌరవములు లేకుండఁ బోవుచున్నవి. దీని కంఠటికిఁ గారణ మాతనితల్లియే. వా రిరువురుఁ జేరి నన్ను లెక్కనేయుటలేదు. తప్పంతయుఁ దనవద్ద నుంచుకొని యీ సమాచారములు పంపుటయేమి ? ఆమె పద్ధతి నా కెంతమాత్రము నచ్చుటలేదు.

చంద్రరేఖ : ప్రభువులిట్లనుచున్నారు. పాపము, మహారాణి తమకై ప్రతిక్షసేయుచుఁ దమ దర్శనమునకై తపించిపోవుచున్నారట.

విజయ : ఆమెప్రసక్తి నా వద్ద కేకుము.

చంద్రరేఖ : మహారాణిగారి నట్లు.....

విజయ : చంద్రా ! నీవేమైన ననుము, నా హృదయమునఁ నామెకు స్థానముండఁజాలదు. ఆమె మా కుమారుని మాతే కాకుండఁజేసి మా మీదికే పంపుచున్నది.

చంద్రరేఖ మాటాడలేదు. రాజుగారికి రాణివిషయమున జంద్రరేఖ తనతో నట్టి ప్రసంగముఁజేయుట మనస్కరించలేదు. చంద్రరేఖ విలాస వీక్షణములకు ముగ్ధుడై కొంతతడ వామె నృత్యగానములచే నానందించెదమని వచ్చినాఁడు. ఎప్పుడామెవద్ద కేగినను నిట్లే యేదోయొకవిషయ మద్భువచ్చు చుండును. రాజుమనస్సునందు వైకల్య మొదవినది. ఆయన యావాసీన్యముఁ గనుఁగొని చంద్రరేఖ యనినది “ప్రభూ ! నే నొక ప్రొత్తనాట్యము నభ్యసించు చున్నాను. అది నాట్యములలోనెల్ల శ్రేష్ఠమైనది.”

రాజు మాటాడలేదు. చంద్రరేఖ మొగము ముడుచుకొనినది. రాజుది గ్రహించలేదు. మెల్లగ నటనుండి వెడలిపోయినాఁడు. ఎటులైనఁ రాజు మనమును రంగాజమ్మనుండి మరలించి రాణిగారియెడల సుముఖముగ నొనర్ప వలెనని చంద్రరేఖ యాశయము. ఆమె యట్లు సంకల్పించుకొనినది.

తిరిగి సోమయాజులు వచ్చినాడు.

చంద్రరేఖ : రండు, ఆసేనులుకండు.

సోమ : ప్రభువులేమనినారు ?

చంద్ర : బ్రహ్మలీలనో పట్టమహిషియనిన మండిపడుచున్నారు. ఆమె గారు తమకుమారులను ప్రభువులకుఁ గాకుండఁ జేసివేయుచున్నారట. తల్లి కొడుకు నిరువురునుజేరి తమ్ముఁ దిరస్కరించుచున్నారట. ప్రభువులమాట లన్నియు నీ తీరున నున్నవి.

సోమ : మరి మార్గమేమి ?

చంద్ర : మీ రిప్పుడు రంగాజమ్మపద్ధతేగవలయును.

సోమ : పోయి ?

చంద్ర : ఆమె కిట్లుఁ జెప్పవలయును : “అగ్నిసాక్షిగఁ బెండ్లియాడిన భార్య పట్టమహిషి యుండగా నీ పెద్దవతవు ? మగనికి మరులుగొల్పితివి. మందుఁబెట్టితివి. ఇరువదియేండ్లనుండి మహారాజును గుప్పిటఁ బెట్టుకొనినావు. అంతఃపురమున రాణి కుమారిపోవుచున్నది. నీ కిది శుభముకాదు. ఆమె మహా పతివ్రత. ఆమెయుసురు నీకుఁ దగులగలదు. ఇప్పటికేని రాజుగారిని మహా రాణిగారియెడఁ బ్రసన్నునిఁజేయుము. లేనిచో నీకు మంచివిరాదు”. ఆమె యేమనునో చూచుము.

సోమయాజులు వెళ్ళినాడు. రంగాజమ్మ యిందులకు సమ్మతించునా యనుకొనినది చంద్రరేఖ. ఏమగునోకానిమ్మదే తేలఁగలదని భావించినది.

ఆ దినముననే సాయంకాలమున సోమయాజులు రంగాజమ్మ గృహము నకు వెళ్ళినాడు. ఆ మందిరము చిన్నదేకాని సుందరముగనున్నది. ఇందిరా మందిరమునకుఁ జెల్లెలివలె నున్నది. ద్వారమున నిరువురు యువకులు కావలి యుండిరి. సోమయాజులు మందిరప్రవేశమున కంగీకారము నడిగినాడు. వా రిరువురిలో నొకతెపోయి రంగాజమ్మలో నీ విషయమును మనవిజేసినది. రంగాజమ్మ యొకచిన్న బంగరు చూగుటయ్యెలలోఁ గూడుచుండి పైకి గంటముతోఁ దాళపత్రములపై వ్రాయుచుండెను. ద్వారపాలిక వచ్చినంతనే

భుకుటిఁ జిట్లించినది. “ఇప్పుడెవరికిని బ్రవేశములేదు” అని చెప్పి పంపినది. ద్వారపాలికవచ్చి సోమయాజులకీవార్తఁ దెలియఁజేసినది. ఆయన తల పంకించినాఁడు. “నేను చంద్రగిరినుండి వచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడను. అచటి వార్తలఁ గొనితెచ్చితిని” అని రంగాజమ్మతోఁ జెప్పుమని ద్వారపాలికకుఁ జెప్పినాఁడు. ఆమె మరల లోనికిఁబోయినది. రంగాజమ్మ గంటము క్రింద నునిచి యామెపైఁ గసరుకొనినది.

ద్వారపాలిక : అమ్మా! ఎవరో చంద్రగిరినుండి వచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడట. అచటి వార్తలఁ దీసుకొని వచ్చెనట. మీ దర్శనముఁ జేసికాని పోవడఁట.

రంగాజమ్మ : చంద్రగిరిబ్రాహ్మణుఁడా ! అయినచో లోనికిఁ గొనిరమ్ము. ఆమె తిరిగి వెళ్ళినది.

‘చంద్రగిరినుండి వచ్చెనా ? ఆయనయెవరో !’ అనుకొనినది రంగాజమ్మ.

తన యుక్తి పారినందులకు సంతసించి సోమయాజులు లోనికిఁ బ్రవేశించినాఁడు. రంగాజమ్మ మిగుల గౌరవించిన దాయనను. మందిరమునందలి శిల్పచాతుర్యమునకు ముగ్ధుఁడైనాఁడు సోమయాజులు. రాణిగారి సౌధముకన్న నొకింత యీ మందిరమే మెఱుగేమో ! ఆయన కనులు తిరిగిపోయినవి. రంగాజమ్మ. ఆయన యాశ్చర్యపడుటను గుర్తించకపోవలేదు. రంగాజమ్మ ప్రక్కనున్న యొక దాసి “తాము చంద్రగిరినుండి వచ్చినారా ? అచటి విశేషములఁ జెప్పుఁ” డని యడిగెను.

సోమ : నేను చంద్రగిరినుండి వచ్చినవాఁడనుగాను. మహారాణివద్ద నుండి వచ్చితిని.

రంగాజమ్మ : మహారాణి యనిన ?

సోమ : పట్టపుదేవి, రాజగోపాలాంబిక.

రంగాజమ్మ : ఆమె కిట నేమి పని యున్నది ? నా నుండి యామెకుఁ గావలయున దేముండును ?

సోమ : అదికాదు. మహారాజు లామెను నిరసించుచున్నాట. ఆమె ప్రార్థనములను దిరస్కరించుచున్నారు. ఆమె యంతిపురమునకు వారేగి

సంవత్సరములు గతించినవి. నీవు ప్రభువును వలలో వేసికొనుటయే దీని కంతటికిని గారణము.

చంద్రరేఖమాటలన్నియు నట్లే సోమయాజులు రంగాజమ్మకుఁ జెప్పినాఁడు. రంగాజమ్మకుఁ గోపమువచ్చినది. తాను చాలసారులు రాజునకు నచ్చఁ జెప్పి యత్నించినది. కాని రాజుగారికి రాణీయన్న నిష్టములేదు. తా నేమి చేయును ? అయినను మధ్య నీ చంద్రరేఖ ప్రసక్తియేమి ? తన్నామె యన్నిమాటలనుటయేమి ? ఆమె స్త్రీ కాదా ? తాను మహారాజును వశపఱచుకొనలేక పోయినది. రాణికి వశపఱచునట. బాగున్న దనుకొనినది.

దాసి : అమ్మా ! మహారాజుగారు మహారాణీవారితో సరిగ నుండునట్లు మీచేతనైనఁ జేయరాదా ?

రంగాజమ్మ : ఓసీ ! నా చేయునదేమున్నదే ! స్త్రీ పురుషునిఁ దన హావ భావ విలాసములచే వశపఱచుకొనవలయును. మధుర హేలలచే లొంగఁదీసుకొనవలయును. తాను గాఢముగ నాతనిఁ ద్రేమించి యాతనినుండి తాను ప్రేమను బడయవలెను. అంతియ కాని యిది యొకరు బోధించిన నలవడు విద్యయా ? స్వతస్సంభవముగ నుండవలెను. తన పతి శృంగారరస సర్వస్వము. ఆ రసమన్న ముక్కుమొగ మెఱుఁగనిది రాణి. ఆయమ వారి నెట్లు వశపఱచుకొన నేర్చును ? మధువుండిననేకద, ధ్రుమరము పుష్పముకడ కేగునది. అది మృగ్యమగుచో ? అట్లే రసజ్ఞశేఖరులగు మహారాజులు నీరసస్వరూపిణీయగు రాణి ప్రేమను గ్రహించుటెట్లు ?

సోమ : నీ వేమైన నెటులైన ననవచ్చును. కాని మహారాణి నిన్నేమనునో, నిన్నుగూర్చి యెట్లూహచేయునో యోచించుకొనుము.

రంగాజమ్మకు రోష ముబికి వచ్చినది. ఆమె యొయ్యార మొలుకునట్లు తీవి వెలయునట్లు నొక విచిత్రమైన భంగిమ శరీరమునందుఁదోప

“ఏ వనితల్ మమున్దలప నేమిపనో ? తమ రాడువారు గారో వలపించు నేర్పెఱుఁగనో ! తమ కౌగిటిలోన నుండగా రావదియేమిరా ! విజయరాఘవ ! యం చిలుమూరి బల్మిమైఁ దీవరకత్తెనై పెనగి తీసుకవచ్చితిరా ? తలోదరీ ?”

అని యాశువుగ ననినది.

సోమయాజు లామె యాశురవితానానకు, కవితాపై శిష్టమునకు నబ్బుర పడినాడు. ఒకసారి తలమెత్తి యామె బరికించి నాడు, ఆమె సౌందర్యము నకు వెఱగందినాడు. ఆమెమొగ మెట్టవారి సుందరముగ నున్నది. రజో న్ముఖియగు సత్యభామవలె నున్నది. ఆమె యెట్లని చీరగట్టి పసుపుబచ్చని కంచుకము దొడిగినది. బంగారు పూలుగల తెల్లని శాలువ గప్పుకొనినది. ఆమె మోమున గర్వము, అహంకారము మెరయుచున్నవి. “ఈమె నిజముగ రూపజితరతీదేవి. ఈమెకును రాణికిని రూపమున సామ్యమేలేదు, ప్రభు వందు వలననే యీమెకు వశవర్తి యైనాడు” అనుకొనినాడు సోమయాజులు.

రంగాజమ్మ లోనికేగినది. సోమయాజులు తలవంచుకొని పెడలిపోయి నాడు. అస్తమయ సూర్యుని యరుణకాంతులు రంగాజమ్మ కట్టినచీర తళతళ వలె రాణి హృదయమున మండుచు నెగయు సవమానజ్ఞానంబలె భాసించి నవి సోమయాజులకు.

అవమానితయైన రాణి హృదయమునుండి వెలువడిన శాపమువలె నల్లని చీకట్లు క్రమ్ముకొని వచ్చినవి. పొద్ది పోయినది. క్రమ్ముగ బట్టణ మంతయు మాటు పెణిగినది.

మఱునాడుదయమునఁ బ్రతి గృహమునందును రంగాజమ్మ పద్యము నందలి రసభావముల చచ్చయే. రివిగాంచనిచో రసభావములు రసిక శిభామణుల దృష్టి నతిక్రమించినా ?

ఒకరు : ఆమె ప్రౌఢధీరనాయకవలె మాటాడినది.

మరొకరు : ఇందులో నెంత యహంకార మిటుడియున్నది, స్త్రీ యహంకృతి యిటులుండును కాబోలు !

వేరొకరు : ప్రతి స్త్రీయు నిట్లుందునా ? ఆమె శృంగారరస పరమావధి.

ఇంకొకరు : అసలాపద్యమునందలి పదవిన్యాస మెంత యద్భుతముగ నున్నది ?

ఒకరు : అసలా పద్యములో రేని వేమున్నది ? అన్ని భావములు నున్నవి !

ఇంకొకరు : ఈ పద్య మమరుకమునందలి శ్లోకమును దలపింపఁ జేయుచున్నది :

మరొకరు : ఈ యొక్క పద్యమున కామెకుఁ గనకాబిషేకము చేయ వచ్చును :

ఒకరు : ఇట్టి రసస్వరూపిణి గనుకనే మన మహారాజుగారి నిట్టె వశ పలుకుకొనఁ జాలినది.

౧౦

ఆ యింటిముందు జననమూహము కోలాహలముగ మూగియున్నది. నేడాయంట గొప్ప సంగీతవేత్తయు, ప్రసిద్ధ వాగ్గేయకారుఁడు, ఉభయభాషా కోవిదుఁడు, రసజ్ఞ శేఖరుండును నగు క్షేత్రయ్య పచ్చి విడిసినాఁడు. అక్కడ మూగిన జననమూహము క్షేత్రయ్య పుట్టుపూర్వోత్తరముల పలువిధములైన కథలఁ జెప్పుకొనుచుండిరి.

ఒకరు : క్షేత్రయ్యగారు 'మొవ్వపురి' వాసులట.

మరొకరు : కాదు. మోపనాడు.

మూడవ వ్యక్తి : అవును. మొవ్వపురినే మోపనాడని కూడ నందురు.

మొదటివ్యక్తి : ఆ గ్రామ మేప్రాంతమున నున్నది ?

రెండవవ్యక్తి : కృష్ణాతీరమునందలి 'ఘంటసాల'కు సమీపమున నున్నదట.

మూడవ : భాగవతుల చూచివూడిచూడ నచ్చటనే యున్నదట, ఈ రెండును దగ్గఱనే యున్నవట.

మొదటి : క్షేత్రయ్యగారు తమ చిన్నరసమున నొక మహాయోగివలన గోపాలమూలచుంత్రోపదేశమును బొందిరట. అటు తరువార మొవ్వపురి గోపాలుని బహు భక్తిశ్రద్ధలతో చాల సంవత్సరము లాచుంత్రరాజముతో జపించిరట. కొంతకాలమునకు శృంగారరసాధి నాథుఁడగు గోపాలదేవుఁడు దర్శన మొసఁగి యనుగ్రహించెనట. తదాదిగ నీయన వాగ్గేయకారు లైనారు.

రెండవ : అదికాదు, క్షేత్రయ్యగారు మొదట రాజులమీద శృంగారరస సంబంధములగు పదముల వ్రాసెడివారట. తానా శృంగార రసమున మునిగి తేలుచు తన స్వగ్రామమేగి యచటి గోపాలస్వామివారి యాలయమునకుఁ బోయిరట. అచటఁ గల లావణ్యవతియగు నొక దేవదాసిని జూచి మోహించి నారట. అప్పుడా దేవదాసి “నీవు రాజులందరిఁగూర్చియుఁ బ్రసిద్ధములైన బదముల వ్రాసిన చుహా కవివి. ఎన్నడును భగవంతునిఁ గూర్చిన పదములఁ జెప్పలేదు. నాకు గోపాలదేవుఁడే పరమదైవము. ఆ స్వామివారిపైఁ బదములఁ జెప్పి మెప్పించుము.” అనినవట. ఆ మాటపై నామెయం దాయనకుఁ గల యగ్గలమైన ప్రేమచేఁ బ్రబోధితుఁడై యామె యభిమతము నీడేర్చి చిన యిచ్చా పూర్తిఁగావించుకొన నెంచి యాయన చాల కష్టించి నిష్ఠగఁ గృషిసల్పి యుపవసించి తదేక ధ్యానబుద్ధిగ కౌన్నాళ్లలయముననే యుండి ప్రార్థనలు సలుప నా దేవుని కనుగ్రహము కలిగి యాయనకు దర్శన మొసఁగెనట. స్వామి వారి కృపావిశేషమున సంతకుఁబూర్వ మెటుఁగని యలొకికానుభూతి నానందాతిశయముతో నేకచారిగ మువ్వగోపాలపదములఁ జెప్పినారట. అటుపై వీరికి వైరాగ్యముకలిగి తంబుర చేతఁబట్టి యీ విధముగఁ బుణ్యక్షేత్రములను, రాజాస్థానములను దర్శించుచు బయలుదేరిరట.

ఒకరు : అసలు వీరిపేరే క్షేత్రయ్యగారు. వీరి నామము పరదయ్యయట. వీరు పరదయ్యగ నున్నప్పుడు గొడ్లఁ గాచికొని పామరునివఁగఁ గాలక్షేప మొనర్చెడివారట. అప్పుడీయన మొకవిధమైన మూఢభక్తితోఁ దలచు గోపాల స్వామి యాలయమునఁ గూర్చుండెడివారట. ఆ సందర్భమున నొక గొల్ల పడుచును ప్రేమించెనట. ఆమె నిరక్షరాస్యుఁడగు నతనితోఁ దనకుఁ దొందేమి యని నిరాకరించినది. ఆ యవమానము భరింపఁజాలక నీతఁడు గోపాలస్వామి యాలయమునఁ గూర్చుండి యా దేవుని వేడుకొని యచ్చటనే కదలక రెండు మాఁడునాళ్లుండి ధ్యానించెనట. స్వామివారికి దయగల్గినది. ఆయన యనుగ్రహమున హఠాత్తుగ నీయనకుఁ గవితాధోరణి యలవడినదట. అది గేయరూపమైనది. ఆ సన్నివేశమే పరదయ్యను భక్తాగ్రేసరునిగఁ జేసినది. తాను వలచిన కాంతయందలి వ్యామోహము మారినది. వా రిరువురును గోపాల దేవుని భక్తులైరి. తదుపరి వీ రనేక క్షేత్రములు సందర్శించి తమ పదముల

గానమొనర్చుచు, అభినయముచేయుచు, దిరుగుచున్నారు. బహుక్షేత్ర సందర్శనమున, వీరికి క్షేత్రయ్య యను పేరు వచ్చినది.

ఎండవేడిమి ప్రఖరత, దాల్చుచున్నను వారు సంభాషణను విరమింప లేదు. ఇంటిలోపల క్షేత్రయ్య స్నానాదికముల, దీర్చికొని ధ్యానమగుచు, డైనాడు. ఆయన కెదురుగ గోపాలదేవుని చిత్రముగల పట మొక, ఉన్నది. ఆ పటము సమక్షమున, బద్మాసనము వైచుకొని క్షేత్రయ్య ధ్యానములో మునిగియుండెను. ఆయన కట్టినది పట్టుపీతాంబరము, పై నొక పట్టుత్తరీయము, చేతులకు స్వర్ణ కంకణములు నున్నవి. మెడయందు యజ్ఞోపవీతమును, తులసిపూసలపేరును నున్నవి. గౌరునామము, డెట్టినాడు. నెటికురులు దువ్వి విరుల ముడిచినాడు. ఆయన మీసములు సువాసనగల సూనెరాచి దువ్వబడినవి. కనులు సోగలుదేరి యున్నవి. కండ్లకు సన్నని కాటుకరేఖలు కూడ నున్న వనవచ్చును. ఆయన తన ధ్యానమును ముగించి గిలుకుపావలు చొడిగి సావడిలోనికి వచ్చెను. అచట శుభ్రమైన తాటియాకు చాపలపై, గాళకవి, కోనేటి దీక్షితచంద్రుడు మరి కొందఱు పౌరులును గూర్చుండియుండిరి. వారెల్లరు క్షేత్రయ్యను మిక్కిలి గౌరవించి యాసీనులుగం డనిరి. ఆయన వారందఱిమధ్య నాసీనుడయ్యెను.

కోనేటి : అయ్యా ! తమ రే యే క్షేత్రములు సేవించినారు ? ఏ యాస్థానముల దర్శించినారు ? అచ్చటచ్చటి విశేషముల విన, గుతూహలము గల్గుచున్నది. సెలవిత్తురా ?

క్షేత్రయ్య : పరహూరునందలి యాది పరాహస్వామిని దర్శించితిని. చిదంబరక్షేత్రమున, దిల్లగోవిందుని సేవించితిని. కడప వెంకటేశుని సంస్తుతించితిని. కంచి ఎరదరాజస్వామి సంకీర్తన నలిపితిని. వేదపురి నిలయుని, చెవ్వంది లింగని, హేమాద్రి విరూపాక్షదేవుని, మైసూరులోని యదుగిరి చెలువరాయని, ఇనపురస్వామిని, పాలగిరి చెన్నదేశుని, తిరుమల వెంకటేశుని, తిరువళ్లూరు వీరరాఘవుని, శ్రీరంగేశుని, మధుర శ్రీరంగేశ్వరుని నామ సంకీర్తనములు చేసితిని. మధుర, చెంజి, గోల్కొండ సంస్థానముల సందర్శించితిని.

గాళకవి : తాము మా తంజనగరమునకు దయచేయుటచే మేము ధన్యులమైతిమి.

క్షేత్రయ్య యెల్లప్పుడును బరధ్యానమున నుండును. ఆయన కన్ను లర్థ నిమీలితములు. క్షణక్షణమునకును దా నేదో దర్శించుచున్నటుల నులికిపడును. తనలోఁ దా నేదో పాడుకొనును. ఆయన ప్రవృత్తి యచటివారలకు విచిత్రముగఁ దోచినది. ఆయన భక్తితత్పరత వారల కాశ్చర్యముఁ గలిగించినది.

పురుషో : తాము మహాభక్తులు. సాక్షాత్తు గోపాలస్వామి యనుగ్రహ పూర్ణుడై స్వయముగ దర్శనభాగ్య ములవడఁజేసిన మహానీయులు. భగవ దారాధనకు సులభోపాయ మేదైన నుపదేశించి మమ్మనుగ్రహింపవేడెదము. తమ దేమైనఁ బ్రత్యేక మార్గ మున్నదా :

క్షేత్రయ్య : నా మార్గమని ప్రత్యేకముగ నొకటియుండునా? శ్రీకృష్ణదేవుఁ డాశ్రితసులభుఁడు. ఆయనయే పరమాత్మ. పరమపురుషుఁడు. జీవాత్మలెల్ల ప్రీతమములు. ఈ జీవాత్మలన్నియు నాయికలు. ఈ నాయిక లెల్లరకు నేకైక నాయకుఁడును భర్తయు శ్రీమువ్వగోపాలుఁడే. జీవాత్మలన్నియు నా మధురమ స్వారాజ్యమును బొందుటకై యోగమార్గము నవలంబించుచున్నవి. ఇది మధుర భక్తి. జీవాత్మ పరమాత్మలకు ప్రీతి పురుష సంబంధముఁ జెప్పుట మధురపద్ధతి రహస్యము. ఈ భక్తి యరౌకిక శృంగారసంపేద్యము. “అఖండం పుణ్యానాం ఫలమ్” దానివలననే గాని యిట్టి భక్తి యలవడదు. ఈ విధానమునందు ప్రేమ యొక్క యాధ్యాత్మికతత్వము పూర్తిగ నిండియుండును. ఈ భక్తిచైతన్య మతమునకుఁ జీవగజ్జయైనది.

పురుషో : మధురభక్తికాక యింకను సులభమార్గములు లేవా ?

క్షేత్రయ్య : లేకేమి ? పలురకముల భక్తులున్నవి. రాగాత్మకభక్తి, అహేతుకభక్తి, సహేతుకభక్తి లేక గౌణభక్తి, ముఖ్యభక్తి మొదలైనవి. అహేతుకభక్తినే ముఖ్యభక్తియనియుఁ జెప్పుదురు. నారదాదులభక్తి యట్టిది. అది యనితరసాధ్యము. మనవంటివారికి రాగాత్మకభక్తి సులభము. ఇదియే మధురభక్తి. ఆ ప్రేమభక్తియందు నాయికల శృంగారలీలలు ప్రముఖమధురము లైనవి. అది వారి ప్రేమవిలాసము. వారి కృష్ణవిరహము లత్యంత సుకుమార ములు. స్వభావరమ్యములు. ప్రేమభక్తి పరిణామరమణీయము. ఆ ప్రేమరసము స్రవించి స్రవించి భక్తియందుఁ బర్యవసించును. గోపికలు, రాధ. రూప గోస్వామి మొదలగు భక్తు లీ విధానము నవలంబించిరి.

కోనేటి : ఈ భక్తి ననుష్ఠించుట యెట్లు సెలవిచ్చెదరా ?

క్షేత్రయ్య : దాస్యము. సభ్యము, అత్మనివేదనము మొదలగు సాధనము. లాభ్యాత్మిక భక్తిమార్గములు. అనన్యమైన యాత్మార్పణమే యీ భక్తికి పరాకాష్ఠ. ఇందు భగవానుఁడు భోక్త. చరాచరము భోగ్యము. మనయందు భోగ్యదృష్టి యలవడిననే పరిమాత్యయందు భోక్తృత్వ ముదయించును. చిరసంధానమే శృంగారభక్తికి ధ్యేయము. ఉణకాలమేని విరహసహన ముండదు. ఈ మధుర భక్తిచేతనే గోపికలు గోపాలదేవుని వశపఱచుకొనినది. మువ్వగోపాలుఁడు మన్మథ మన్మథుఁడు. జగతామేకాభిరామాద్భుతం కిమపి తేజః. వల్లవీభాగధేయం. నిగమవాగగోచరం. సర్వజగతాం స్వస్త్వయనం. మునీనాంపరిషది పరామృశ్యోపనిషదర్థం. ఆయన షోడశసహస్రగోపీకుచ కలశాలింగన కస్తూరీ కుంకుమారేప చిహ్నితోరు పక్షస్కుఁడు. రాధామధురా ధరసుధాపాన మత్తమధుకరము.

కళాకవి : మిముఁ బోలు భక్తుల వాగమృతఝరియందు మునుకలాడు భాగ్యము మాకుఁ గలిగినందుల తెంతయు సంతసించుచున్నాము.

క్షేత్రయ్య : మీపురమునఁ బెద్దిదాసుగారనెడి మహాభక్తాగ్రేసరు లొక రున్నారని వినియుంటిని. వారిని దర్శించలేదు.

కళాకవి : వారిని దర్శించవలెననిన వారి యారామమున కేగవలెను.

కోనేటి దీక్షితుని మొగమున నొక విచిత్రమైన భావము దోచినది.

క్షేత్రయ్య : వారు రాజసభకు వత్తురుగదా !

కోనేటి : రాజసభకు వారు రారఁదు.

క్షేత్రయ్య : రాజసభకే రారా ?

కళాకవి : ఇంతవఱ తెన్నడును రాలేదు.

క్షేత్రయ్య కన్ను లహంభావమును పెలికిఁ జిమ్మినవి.

క్షేత్రయ్య : నేను వచ్చితినిని చెప్పుడు. ఆయన తప్పక రాఁగలరు. అచ్చట నున్నవారందఱు మొగములు చూచుకొనిరి.

సాయంతనమున కళాకవి పెద్దిదాసును జూడఁబోయినాఁడు. ఆయన 'విశేషములే' మని కళాకవి నడిగినాఁడు.

కాళకవి : క్షేత్రయ్యగారు వచ్చినారు.

పెద్దిదాసు : అటులనా ?

కాళకవి : ఆయన మిమ్ము దర్శింపవలెననినారు. మేము మిమ్ముఁ జూడవలెననిన విచటికి రావలయునంటిమి. ఆయన 'మీరు రాజసభకు రారా' యని యడిగినారు. మే 'మింతవఱ కెన్నడును రాలే' దని చెప్పితిమి. ఆయన, తాను వచ్చితినిని చెప్పిన మీరు తప్పక సభకు వత్తురనినారు.

పెద్దిదాసు : నే నాయన పదములు కొన్ని వినినాను. వానియందు భక్తి కన్న శృంగార మెక్కుడు. అయినను నాకు రాజసభకు రానను నిషేధ మేమున్నది. అచటి నృత్యగీతాదులు నాకు సరిపడవనిగాని? ప్రభువులు చాల తడవులుగ వర్తమాన మంపుచున్నారు. నేను లేపటి సభకు వచ్చెదను. కాళకవి లేచి గంతువైచెను.

మఱునాఁడు సభ. విజయరాఘవనాయకులు కొలువు తీర్చిరి. సభ్యు లందరును విచ్చేసిరి. క్షేత్రయ్యగారి నృత్యాభినయ సంకీర్తనముల నాస్వాదిం చుటకై పురజనులనేకులు వచ్చిరి. పెద్దిదాసు వచ్చినాడు. ఆయన గండభేరుం డపుటంచు దోవతిఁగట్టి యట్టిదే యుత్తరీయమును వలెవాటుగ వేసుకొనినాఁడు. కంఠమునఁ దులసిపూసల మాలిక ; చేతులకుఁ దులసిదండలు ; కర్ణములఁ దులసి మొగ్గలు, నుంచినాఁడు. ఫాలమునఁ బట్టెవర్ధనములు దేహమున ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములఁ దీర్చినాఁడు. విజయరాఘవనాయకుడు వచ్చిన పెద్ది దాసును బెద్ద యాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టి గౌరవించినాఁడు. క్షేత్రయ్య రాజు పెద్దిదాసునకుఁ జేసిన గౌరవమున కచ్చెరుపడినాఁడు. దీక్షితాదు లందఱుకూ కన్నెఱ్ఱయైనది. క్షేత్రయ్యకు విజయరాఘవనాయకు లమూల్యములగు పట్టుపీతాంబరములను, తారహారములను, వివిధములగు నుపాయనములను సమర్పించిరి.

విజయ : క్షేత్రయ్యగారు భగవత్సంకీర్తనము సల్పుచో మే మెల్లరముఁ దరించిపోదుము. మా యాస్థానమునకు మీరాక యీనాడు మాకు పర్వదినముగా నున్నది.

పురుషో : క్షేత్రయ్యగా రిచటికి వచ్చిననిన మాకందఱకు సర్వక్షేత్ర సందర్శన మైనటుల నున్నది.

కోనేటి : క్షేత్రయ్యగారిసిబ్బోలు మహాభక్తుల దర్శనముచే మేము ధన్యులమైతిమి.

క్షేత్రయ్య లేచినిలచి పాడుచు నభినయింప నారంభించినాఁడు. భుజమున తంబుర, కాళ్ళకు గజ్జెలు, చేతిలో చిరతలు, నడుమునకు బిగించిన పట్టుత్త రీయము.

(మోహన — యుంప)

మగువ తన కేశికామందిరము వెనకెన్
వగకాడ మాకంచి — వరద తెల్లవారెననుచు॥
విడజారు గొజ్జంగి — విరిదండ జడతోను
కడుచిక్కుబడి పెనగు — కంటసరితోను
నిడుదకన్నుల నీను — నిడురమబ్బుతోను
తొడరిపదయుగమునఁ — దడబడెడునడతోను॥
సొగసిసొగయని వలపు — సొలపుఁజూపులతోను
వగవగల ఘనసార — వాసనలతోను
సగముకుచముల విదియ — చందురులతోను॥
తరితీపు సేయు సమ — సురతి బడచితోను
జరుతపావడ చెరగు — జార్జైటతోను
ఇరుగడలకైదండ — చిచ్చు తరుణులతోను
పరమాత్మ మువ్వగో — పాల తెల్లవారె ననుచు॥

చిట్టి ముత్యములవలె సాత్విక స్వేదబిందువు లాయన కుందనపుకాంతిగల ముఖమునఁ దొడమి తక్కులీనినవి. ఆయన నేత్రములు సోగలై, నిమిలిత ములై, సమ్మోహనకరముగ నున్నవి. ఆయన గానమాధుర్యమునకును, అభినయోచిత్యమునకును, పదలాలిత్యమునకును, సభయం దెల్లరును ముగ్ధులైరి. సభయంతయు శృంగారరసమున మునుకలెత్తినది. విజయరాఘవ నాయకులు క్షేత్రయ్య సంకీర్తనము చేసినంతసేపు పెద్దివాసు వంకనే చూచు

చుండిరి. పెద్దిదాసు కనులయందుమాత్ర మొకానొక యనిష్టభావ సూచకమగు సన్ననిరేఖ భాసించినది. సభాస్థారులు క్షేత్రయ్యను బలువిధములఁ బ్రశంసించిరి.

విజయ : పెద్దిదాసుగారూ : క్షేత్రయ్యగారి సంకీర్తన మెటులున్నది ?

పెద్దిదా సేమిచెప్పునో యని సభయంతయు నెదురుచూచుచున్నది.

పెద్దిదాసు : మహాప్రభూ ! ఈయన గానవిద్యానిధి. సంగీతకళాప్రవీణుఁడు. గొప్పదైన భావనాపటిమ గలవాఁడు. మృదుశబ్దసంఘటన ఘటనా సమర్థుఁడు. భాషావిషయమున సన్నచుయ్యగారి మార్గావలంచి, రచనాపద్ధతి కైశికీ వృత్తి సంబంధమైనది. ఈయన సారస్వతము తంజావూరాంధ్ర సారస్వతముతో సామ్య మేర్పఱచుకొనలేదు. ఈయన మార్గమువేరు, మనమార్గమువేరు.

సభలో నందఱు పెద్దిదాసు విమర్శనాపటిమ కాశ్చర్యముఁజెందిరి. క్షేత్రయ్య నిస్తబ్ధుడైనాఁడు. ఈయన తన కవితాప్రస్తావన చేయుచున్నాఁడు. తన భక్తిగూర్చి యొకమాట యనఁడు. ఆయనలోని యహమిక యంతయు నపాస్తమైనది. క్షేత్రయ్య పెద్దిదాసునకు నమస్కరించినాఁడు. క్షేత్రయ్య పెద్దిదాసునకు నమస్కరించుటచూచి ప్రభువును సభ్యులునుఁ దెల్లవోయిరి. పెద్దిదాసు విమర్శ సునిశితముగానున్నది. పండితులందఱాయన విమర్శనజ్ఞానమున కబ్బురపడిరి.

విజయ : పెద్దిదాసుగారూ : తాముఁగూడ సంకీర్తనము గావించిన కర్ణ పేయముగ విని యానందింతుము.

పెద్దిదాసు : నేను స్వామివారి సన్నిధినిమాత్రమే గానమొనర్తును. వేరొకచోఁ జేయఁజాలను.

పురుషో : మహారాజులు రాజగోపాలుని యవతారము. ఈయనకూడ భగవంతుడే. కావున వీరిసమ్ముఖమునఁగూడ గానము చేయవచ్చును.

పెద్దిదాసు : ఈశ్వరుఁ డనంతకల్యాణవరిపూర్ణుఁడు. సృష్టిస్థితి లయ కారకుఁడు. షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుఁడు. సంపూర్ణమైన మహాత్మ్యము, ధైర్యము, కీర్తి, సంపద, జ్ఞానము, వైరాగ్యమును భగవల్లక్షణములు. ప్రభువు లీశ్వరాంశసంభూతులే. కాని యాయంశ యాయనయం దల్పిష్టము.

కోనేటి : కాదు. రాజు సంపూర్ణుఁడు.

పెద్దివాసు : రాజు మనకుఁ గైవల్యమీయఁజాలఁడు.

కోనేటి : శిరస్సు తీయఁగలఁడు.

పెద్దివాసుకుఁ గోపమువచ్చెను. ఇట్లనెను భగవదంశలు రాజునందున్నను రాజే భగవంతుఁడు కాఁజాలఁడు. నా రాజును నేను ప్రాణములతో గౌరవింతును, నా మనస్సుతో గౌరవింతును. ఆత్మతోఁ బరమపురుషుడైన మన్నారు దేవు నొక్కనినే యారాధింతును. ఈ శరీరము నా ప్రభువుది. ఆత్మ భగవంతునిది. నేను ద్రాహ్మణుఁడను. మహారాజు నన్నుఁ దమ పాదములు పట్టుకొమ్మనినఁ బట్టుకొందును. కాని నా ముఖమునుండి వెలువడు సంకీర్తనము నా యాత్మయందలి పరమేశ్వరుని వ్యక్తీకరణము. దానికిని ప్రభువులకును నెట్టి సంబంధమును లేదు. బ్రహ్మవు నా కంఠము నుత్తరించగలఁడు. నా యాత్మ నేమియుఁ జేయజాలఁడు. సంకీర్తనము నా యాత్మవిషయము. అటులని ప్రభువులయందు నాకుఁగల గౌరవమునకుఁగాని, తక్కిన యే భావమునకుఁ గాని లోపము లేదు.

సభయందంతట నొక విచిత్రసంచలన మొదవినది. పెద్దివాసుని యాచేశముపశమింపలేదు. చెప్పకొనిపోవుచునేయుండెను.

పెద్దివాసు : అట్టై మాటాడినచో మహారాజునందు నాకుఁగల గౌరవమీసభయం దెంతమందికున్నదియో నాకుఁ దెలియదు. అందరును ప్రభువులను దమతమ జీవితకలకై యాశ్రయించుచున్నారు. అందుకొఱకు వారియందు గౌరవమును బెంపొందించుకొనుచున్నారు. నాకు మహారాజులయందలి గౌరవము వారు పృథ్వీభారము వహించుచున్నారనియే. నా కీ గౌరవము, శతకమత, గ్రావసంఘాత, వాతాశనరావాశాంతదంతిష్ఠవిరకిరులయం దెంతయున్నదో మహారాజునం దంతయున్నది.

ఆస్థానకవిబృందమునకుఁ బెద్దివాసనినఁ గ్రోధభావము పొంగివచ్చినది. సదస్యు లెల్లరుఁ బెద్దివాసు చతురవాగ్ధాటికి దిగ్భ్రాంతులైరి. విజయరాఘవనాయకులకుఁ బెద్దివాసునెడల నొకవిధమగు గౌరవమును నొకవిధమైన చిరుకోపమును లీలగఁ దోచినవి. కాని యెవరు నేమియుమెదలలేదు. సభ నిశ్శబ్దముగఁ జాలింపఁ బడెను.

౧౧

అదియొక ప్రత్యేకమందిరము. ఆ మందిరద్వారమువద్ద ద్వారపాలకులు కావలియుండిరి. ద్వారముచెంగట పది పందెందుమంది పౌరులు రాజదర్శనోత్సుకులున్నారు. తమకు రాజదర్శనమును గలుగజేయుటని వారు ద్వారపాలక పేడుకొనుచుండిరి. వారు లోనికిఁ దోసీయకున్నారు. బ్రతిమాలుటలుగ, నిరాకరణములుగ నున్నది. రాయనము వెంకన్న వచ్చినాడు. ద్వారపాలకు లాయనకు నమస్కరించి దారిమొసఁగిరి. వెంకన్న లోనికిఁ బోయినాడు. పౌరులు విసిగి వెడలిపోయిరి.

విజయరాఘవప్రభువు లొంటరిగఁ గూరుచుండి యోజించుచుండిరి “మన్నారుదాసుని మొగముఁ జూచియైన రాణిని మన్నింపవలయునట. మన్నారునకు నే ననిన లెక్కయేలేదు. సోమయాజులు చంద్రరేఖవద్ద కెటులఁ జేరెనో ; చంద్రరేఖ రాణిపక్ష మవలంబించి రంగాజమ్మకు సందేశమంపినదా ; రంగాజమ్మయనిన నెవరనియెంచినదో !”

రంగాజమ్మ భావనయే యాయనకుఁ బులకలు లేపినది.

“రంగాజమ్మ చదురమోహనాద్భుత సౌందర్య శృంగారసస్రోతస్విని ఆమెనవ్వు లేమినవ్వులు ; నవవికసిత పారిజాతప్రసవగుంఫితములు ; నిందారు పండువెన్నెలసోగతీగెలు. ఆమె పీఠములు ముగ్ధమనోహరములు. శివజటాటవీ తటాసన్న స్నిగ్ధహిమాంశుశీతలములు. త్రపామధురములు. ఆమె మందస్మితస్నిగ్ధసితాపాంగరోచిస్సులు మర్మభేదనకరములు. ఆమెకును వీరికిని సంబంధమేమి ? ఆమె శాపవశమున భూమికిడిగ్గివచ్చిన యమర్త్యభామిని. కావుననే యట్టి సమాధాన మొసఁగినది.”

రాజు వెంకన్నను జూచినాడు. ఆయన యోజనలు చెదరిపోయినవి.

వెంకన్న : ప్రభువు లేమియో యోజించుచున్నారు. నారాక దానికేమైన భంగకరము కాదుగద ?

విజయ : లేదు, ఏమాలోచనలున్నవి ?

వెంకన్న నేలపైఁ గూర్చుండినాడు. రాజాననముపైఁ గూర్చుండు

మనినాడు. వెంకన్న ప్రభువుల దయయున్న నేలయే యాసనముకన్న నెక్కుడనినాడు. ప్రభువు మాతాడలేదు.

వెంకన్న : క్షేత్రయ్యగారి మధుర భక్తి యనన్య సామాన్యమైనది.

విజయ : అట్టి గానమఘరిమను నేనెన్నడు నెఱుగను. ఆయన పద లాలిత్య మనితర సాధ్యము. కాని పెద్దిదాసుగారు చెప్పినటులాయన మన తంజావూరాంధ్ర సారస్వతానుయాయిత్రము కారు.

పెద్దిదాసు పేరెత్తగనే వెంకన్న మొగము వాడినది. రా జచి గమనించి నాడు.

విజయ : వెంకన్న పెద్దిదాసుగారు చెప్పినది నిజము కాదని నీ యభిప్రాయమా ? ఇంతలో నిశ్చైతివేమి !

వెంకన్న కృతకహాసమొనర్చి యనినాడు. “పెద్దిదాసుభావము నెవరు కాదనఁగలరు ? ఆయనకున్న విచక్షణత యెవరికున్నది ! అచి కాదు. మీరు సాక్షాత్తు కృష్ణస్వరూపులు ఆయన నీలవర్ణుఁడు. మీరును నీలవర్ణులే. ఆయనకుఁ బదునాటువేల గోపికలున్నారు. మీకును పదునాటువేల యువతులున్నారు. ఆ ద్వారక ప్రక్కన సముద్రమున్నది. మన తంజావూరు ప్రక్కన సహ్యాజ యున్నది. ఆయన కష్టమహిషులండిరి. మీకును సష్టమహిషు లున్నారు. ఆయన పాండవులకు సాహాయ్య మొనర్చెను. మీరు కర్ణాటాధీశ్వరుని నిలువఁ బెట్టితిరి. ఆయన భగవద్గీత వ్రాసినకవి. తమ రేఁబదిగ్రంథముల వ్రాసిన మహాకవులు. మా పెద్దిదాసు.....

విజయరాఘవనాయకులకు వెంకన్న చెప్పుచున్న దంతయు నిజమే ననిపించినది. తనకును కృష్ణునకును నిజముగ భేదమేమి !

విజయ : ‘మా’ యేమిటి ? అవును. ఆయన నీకుఁ జుట్టమంటివిగదా ! అది యెట్టి చుట్టరికము ?

వెంకన్న : మాకతఁ డేదోబంధువు.

విజయ : మీకాయన యేదో బంధువా ?

వెంకన్న : అవును. పెద్దిదాసు చెప్పిన మాటలు ప్రభువులు తాము

గానిచో న్యాయమే కాని తామైనారు గనుక నాతని మాటలు క్షమార్హములు గాకున్నవి.

రాజు మనమునందు పెద్దిదాసుపైఁ గ్రోధము కలిగినది. కాని పెద్దిదాసనిన మాటలలో నిజములేక పోలేదను కొనినాఁడు.

విజయ : నిజమేనయ్యా ! మనమాయనకుఁ జేసినచో శిరశ్చేదము జేయఁగలము కాని యాయన యాత్మ నేమి చేయఁగలము ?

వెంకన్న : మీరు వైకుంఠమున కీశ్వరులు. ఆయనకు వైకుంఠము నీయవలతని నా ప్రార్థన.

విజయ : వెంకన్నా : వైకుంఠము మనచేతిలో నున్నదా :

వెంకన్న : ప్రభూ ! తమ చేతిలోనే యున్నది. తమ హస్తములలోఁ బాదములలో శంఖచక్రము లున్నవి. హల కులిశాది రేఖ లున్నవి,

విజయ : మేము పెద్దిదాసు నేమైనఁ జేయు టటులుంచుము. మా కుమారుఁడైన మన్నారదాసు నేమిచేయఁజాలితిమి ?

వెంకన్న మన్నారదాసుపైఁ గొండెములు చెప్పుటకు సమయము చిక్కిన దనుకొనినాఁడు.

వెంకన్న : ప్రభూ ! నాపైఁ గినుక వహింపకుందురేని, మన్నారదాసు :

విజయ : మన్నారేమనినాఁడు ? చెప్పుటకు సందేహింపఁ బనిలేదు.

వెంకన్న : మన్నారదాసుగారు మిమ్ములఁ గూర్చి రకరకములుగ మాట్లాడుచున్నారు. మీరాయన తల్లిగారి నవమానించు చున్నారని, సల్పిన పాపములను గడిగివేయుటకు సత్కర్మముల నొనర్చుచున్నారని, స్త్రీలోలరని. యింకను ననేకవిధముల నిందించుచున్నారు.

రాజు మాటాడలేదు.

వెంకన్న : చెంగమలదాసు మాత్రము బుద్ధిమంతుఁడు. గుణవంతుఁడు. ఆయనకు మీరన్న నపరిమితమగు గౌరవాభిమానములు. మిమ్ములఁగూర్చి యెవరేని యేదైన ననుకొనినట్లు దెలిసిన వారిని శిక్షించిగాని విడువరు. అంతటి ప్రేమ ! చల్లనితల్లి భీరాంబికాదేవిగారు మిమ్ములఁ దమ ప్రాణసమానులుగా

జూతురు. ఆమెకు మీరేమి యొనర్చినను ఘనకార్యమే. రాజగోపాలాంబికా దేవిగారి కట్లుగాదు. ఆమెకు మీరు చంద్రదేవిఁ గొనివచ్చుట యొప్పనిపని. ధీరాంబికాదేవిగారు సంతసించినారు. ఆమె సద్గుణములప్రోపు.

మధ్యాహ్న మంటారవము వినపచ్చినది. వెండి బెత్తములవారు వచ్చి 'మహాప్రభూ! మధ్యాహ్న మైన' వనిరి. వెంకన్న లేచినాఁడు. రాజుమనమున ధీరాంబికపైఁ ద్రేమ పెరిగివచ్చినది. ఆమెను జూడవలె ననుకొనినాఁడు. పరిచారికలువచ్చి భోజనమునకు లెమ్మనిరి. వెంకన్న వెడలిపోయెను.

విజయరాఘవ నాయకు లిరువురు యువకులు కైదండయొసఁగ నంతః పురాభిముఖులై వెడలినారు. అచట నొక కాంత బంగరుతంబుగ నిండుగఁ బన్నీరునించి దానితో వారి పాదములఁ గడిగినది. ఒక ఋదిత పాదములతడి యొత్తినది. ఒక యువతి కాశంజిఁబట్టుకొని నిలిచినది. ఒక సకియ చలువ పన్నీరు నించిన చికిలిబంగరుగిండి మహారాజుచేతి కిందిచ్చినది. ఆయన ప్రసూన పరిమళమిళిత మధురోదకముల ముమ్మారు పుక్కిలించెను. అధర మును టావడచే నొత్తుకొనెను. అటుపై నిందిరా మందిరమున రాజిల్లు రాజ్యేంద్రిరకుఁ గేలు మొగిచి నమస్కరించెను. రాణు లాయన కెదురుగ నిలిచి తమకుఁ బరిచారిక లందిచ్చు నవరత్న సీరాజనము లొసంగిరి. పట్టమహిషి రాలేదు.

నిలుపుటద్ద మొకసుందరి చేతఁబట్టి నిలిచినది. స్త్రీలు కదాని తట్టలు పట్టుకొని నిలుచుండగనే రాజు కొలుపు శృంగార పటాభరణములను సడలించెను. సరిగంచు చలువలఁ గట్టెను. చిన్నారియొంట్లు, శ్రీరామతాళి, సన్నవజ్రముల చేసరులు ధరించెను. అప్పుడు సింగపు మొగములతో నొప్పు చేరుళ్లచే వెలయు విశాలమగు భోజనశాలకు వచ్చెను. ధవళశంఖములు, తాళములు మ్రోగినవి.

ఛాందోదులు కొందరు బోనపుటటికలఁ దెచ్చి సరిగబంగరు తెలుచాటున నుంచిరి. కొందఱతివలు ప్రభువునకుఁ గుందసపు పీతమున బంగారపు పురతకాల్పరుపు ఘటించిరి. ఫలకములు, రత్నకంబళములు, తివాసులు, చక్కళములు నమర్చిరి. మగరాల నిగరాలచే మలచఁబడి జిగిదేరుచున్న

బంగారుసింగపు కోళ్ళతో నొప్పుచున్న యడ్డిగమీద పేరోదనపుఁ బెద్దబొడ్డు పళ్లెరముంచిరి. ఆ పళ్లెరమున కిరువైపులఁ గనక కదళీదళముల నుంచిరి. బటువులుగ, చౌకములుగ పట్టెలుగ ఘటియించిన బంగరుగిన్నెలుంచిరి. ఓరలఁ గీర, మయూర, దుచ్చూర కోరక ముఖములుగఁ జేసిన క్రొత్తపైడి గిండ్లయందు కలువపాదిరి తావుల గమగమలాడు చలువనీరముల నుంచిరి. అంచమోములమించు హరివాణములు, కంచములు, పళ్లెరములు, గంగాళములు, కదళీదళములు, కత్తెరచొప్పలు, గిన్నెలు, ఓర లెరిగి రెండు బంతులుగ నమర్చిరి. కొండిక ప్రాయపు గుచ్చెతలు కొందరు ధయభక్తులతో పళ్లెరముంచితిమని నివేదించిరి. అప్పుడు రాజు పేదండయాన కైదండఁగైకొని బంగరుపీట డిగ్గి చీనిపట్టు గద్దిగమీద రాణులు పరిచేష్టించియుండ బంతిదీర్చి కూట్చుండెను.

గిలుకు మట్టియలు సన్ననిచివకు లీన నొకతె పచ్చడులు, జాళువాకడి యములు సరిమోతమ్రోయ నొకయువతి శాలితండులపుఁ బ్రసాదము, ముంగా మురంబులు మొరయ నొకతరుణి బంగారుచాయల పప్పులు, సందిదండలు మ్రోయఁగ నొకవనిత సద్యోఘృతమును చెచ్చి వడ్డించిరి.

సరిపెణలు తడఁబడుచుండగ నొక ముద్దయ సత్వరముగ శాకపుఁ గూరలు, ఒక లతాంగి యప్పుడములును నువుపొడియు హవచించిన కప్పు రపుకోడి, ఒకతె కరిచేపపొడిఁ జల్లి తురిమిన పెంకాయఁజేర్చి కమ్మనినేతిలోఁ బొంకముగఁ దాల్చిపొదిగిన పుంకుమరొదీ, చణక చూర్ణము మినపచూర్ణము సగములుగఁ గలిపిమేదించి చిమ్మగ వండిన కస్తూరి కోడి నొకసుందరియు, వేతొకసుదతి చీనిచక్కెరఁ జల్లిన నవనీతభండములఁ గలిపి మృదుపాకముగఁ జవులూరునట్లుగఁజేసిన పాలకోడియు, ఒకపడఁతి లకునఖండములు, పలాండు ఖండములు చేపుడు పొళ్ళును గలయఁజల్లి యొనర్చిన కట్టుకోడిని, నులువ కోడినిఁ చెచ్చిరి.

మృగమద ఘనసారి మేళనజనిత భుగభుగవాసనలు భవనమంతట వ్యాపించ నృపభోగ్యమైన పన్నీరు పాయసము నొకచకోరాక్షి, చపలాక్షియోర్తు వెలిచెలకఱకుట్లు, వెన్న చక్కెర. చిరికించి వండినచేపల యూర్పు, జాపత్రి, కురాసానియోమంబు, చేపుళ్ళు, కొలనురివిర్తులుఁగూర్చి రంజిలునట్లు చేసిన

పిరంజి నొక కంజాక్షియు, వడియములు వపకంపి వండినపొడికూర లొక పొలతుకయుఁ దెచ్చియుంచిరి. వెలిచెల పూరేళ్ళ విలసిల్లు చలువయాన మొక్క సఖియు, క్రొందునుకలుచేసి క్రొవ్విని పేటకందనకాయఁ దక్రంబునఁగడిగి, జంబీరసార సేచనముఁజేసి, గంబూర కస్తూరులు కలిపి వపవైచిన యుప్పురస మొక యొయ్యారియు, అప్పడములును వడియములును వైచి, కప్పురపుఁ దావులు ఘుమ్మినుసట్లు వండిన చిక్కుడుకాయరొయ్య యూర్పొక తలిరుఁబోడియుఁ గొనివచ్చిరి. బిత్తరిమోర్తు పేజీలు, మత్తరాశిని యొకతె మండెగలు, లలనామణియొకతె లడ్వములును, పూర్ణకలశము లొకకలికియు, ఒకసకియ వెన్నకణ్ణాయమును, మకరలోచన యొకతె మణుగుఁబూలును, అతివయొకతె తెలియతిరసములును, సతియొకర్తుక సారసత్తులును, ఒక కలకంఠి కరివడలును నీలనేత్ర యొకతె దధివడలును, ఒకరిమణి యామ్రపువడలు, ఒక కోమలి పప్పుకుడుములును, వరుసగఁ దెచ్చివడ్డించిరి.

తెలికుక్కురొట్టె, పెంకాయరొట్టె, చలువలువెదజల్లు సాంబారురొట్టె, తెలుటు బాలు, తనిబాలు, తెంకాయ పాలు, గరగరనగు జీలకఱపాయసము, డాలుపైచిన చలువపాయసము, సురభిళమగు సొజ్జిపాయసము, కమ్మని శిఖరిణులుకలిగిన వంటకములఁ గొందరుకొమ్మలు దెచ్చిరి.

రసభరితములగు రసదాడిపండ్లు కుసుమాస్త్రమును మించు నొక బోటియు, చిలుపచిలుప తేనెలు చింతెడు పనసతొన లొక గంధసింధుర యానయు, తేనెలోవైచిన లీయమామిడిపండ్లు, ద్వీపాంతరపు ద్రాక్షపండ్లును, కర్జూరములు, నిగనిగలుదేట నేరేడుపండ్లు, పగడములవలె జిగజిగలాడు రేగు పండ్లు, గేదంగిచాయల కిత్తడిపండ్లు, పాలపండ్లు, దోసపండ్లు వింతరుచులనీను వెలగపండ్లు, కెంపులవలెనున్న దాడిమపండ్లు, తళుకు చీనికదాని తట్టలనుంచి తీసుకొనివచ్చిరి. చొక్కమగు వెన్నరుచులు పిసాళించు మీగడచట్లు, జంబీర సారము, మతముగ లవణము, శొంతి, ఏలకి పొడివైచి వట్టివేళ్ళచే తావులు గట్టిన నీరు మట్టిగ నొకభామ తెచ్చినది. వీనన్నిటని మొదల శ్రీరామభద్రున కర్చణముఁజేసి ప్రభువు తనరాజులతో భోజన మొనర్చెను.

పట్టపూరాచే రానందుల కాయన కోపముగనున్నాఁడు. ఏలనో రాజు

సరిగభుజింపలేదు. శీతాంశువదన లిరువురు చేగిండ్లవంపఁ జేతులుకడిగెను. శుద్ధాచమనంబుచేసి, తులసిభక్షణ మొనర్చెను. శతపదన్యాసము సల్పెను. దాలరామాయణ పతన మొనర్చెను. జాళువాబంగరు సరిగ పనులు దీర్చిన గద్దయమీఁద కూర్చుండి కప్రపుఁదాంబూలముఁ దన దేదేరులతో స్వీకరించెను. అప్పుడు ముత్యాల హారతులు రాజున కెత్తిరి. రాజు తన విశ్రామభవనమునకుఁ బోయెను. ఆయన భోజనమేచేసినటుల లేదు. పంటకత్తియలు తమ పంటకములలో నేదేని బొరపాటు జరుగలేదుగదా యని సభయనేత్రలైరి. అంతఃపుర దాసీలు పలువిధముల గుసగుసలు వోయిరి.

సాయంకాలమైనది. అస్తాచలోన్ముఖుఁడగు దినచూణి రాజునకుఁ బ్రియా మార్గగామిత్యముఁ బోధించుచున్నాఁడు. రాజసందర్శనమునకుఁ గువలయము త్వరపడుచున్నది. ఆకాశమున దూరదూరముగ నల్లనిమబ్బులు తారామచున్నవి. ప్రభువు తన సౌధోపరిధాగమున నిల్చినాఁడు. ఆయనదృష్టికిఁ మూరమునుండి మసకమసకగ ధీరాంబికా సౌభాగ్యరాగ్రము కనుపించుచున్నది. ప్రౌద్ధున నామెనుగూర్చిన వెంకన్న పొగడ్త తలఁపునకు వచ్చినది. ధీరాంబికవద్దకుఁ బోవుద మనుకొనినాఁడు. సరాసరి స్నానపుగదికిఁ బోయి యచటనున్న బంగరు గద్దయపై నాసీనుడైనాఁడు. అచట నున్న సుందరీమణులు రాజు కనుసన్న జంతాయితముగ బంగరుసలక పీట సమర్పిరి. పరిమళములు వెదజల్లు పన్నీటి కొప్పెరలు వానిపద్ధ కడానితంబుగలు నుంచిరి. జలకమ్మనకుఁ ప్రభువును హెచ్చరించిరి. ప్రభువు దేదండ నున్న మొకముద్దయ రాజునకు రర్చపాదుకలు దొడిగినది. యువకుల సాహాయ్యమునఁ దీటవాఁత చెల్లననడచి రర్చపాదుకలు సవరించి పీటపైఁ గూర్చుండి జలజాఙ్గ లందిచ్చు తంబుగల నందికొని చలువ పన్నీట మజ్జన మాడెను. యువకులు చలువదువ్వటములఁ దడియొత్తిరి. బంగారు సరిగ దుప్పటి చారిగట్టి, బంగారుపూలుగుట్టిన యంగీతొడిగి, చెంగావి జరీరంగుగల యుత్తరీయమును భుజము మీదుగ జారునట్లు వైచికొనెను. అటనుండి యిందిరామందిరమునకు వచ్చెను.

అచటి స్త్రీలు ప్రభువులఁ గనకపు గద్దయపై గూర్చుండఁజేసిరి. ఒకతె జవ్వాది వాసనల విరజిమ్ము తైలమును రాచి నెటికురులదువ్వి సిగవైచి ముడు

పులు చుట్టినది. వేరొకతె చిగురుచందురు కావిజిలుగు రుమాలసిగ చెంపకడఁ జారఁగట్టినది. చికిలిముత్యపుఁదురాయిఁ బెట్టినది. కట్టాణిముత్యములకంటసరులు పజ్రంపు చేసరులు హెచ్చు వెలగల సోగము త్తియపు తొంట్లు నలంకరించినది. లలాటమున మృగనాభితిలకముఁ దీర్చినది. గోవజవ్వాది, కుంకుమ, కప్పురముఁ గలిపి పన్నీట మర్దించిన కలపమలందినది. కెంపులు చెక్కిన పిడి గరిగి పలకవజ్రములు తాపఁబడి కళలుదేరెడు నడ్డకత్తి ధరింపనిచ్చెను. పూబంతి యొకడు చేతికిచ్చినది.

ఒక సుకుమారి పురతలాల్పాపోసులు తెచ్చి మునిష్రేళ్ళఁ దొడిగినది. అడపపుఁబడతి యందిచ్చు కప్పురపుముడుపు లందుకొనెను. ఇట్లు తన శృంగారాలంకరణము పూర్తిగావించుకొని యొక జాత్యశ్వముపై ధీరాంబికా సౌధమునకు బయలుదేరినాఁడు.

ప్రభువురాక తల్లికొడుకుల కిరువురికి నాశ్చర్యమైనది. ధీరాంబిక యానందమున కవధిలేకుండెను. ఆమె రాజునకుఁ గర్పూరనీరాజన మిచ్చి నది. హేమకలశముతోఁ జేటిక జలమువోయ పాదములు గడిగి తన జరీపూలు కుట్టిన తెలిపైట చెఱగులోఁ బాదము లొత్తినది. రాజామెను బలు విధములఁ బ్రశంసించినాఁడు. రాణికాసందము తలమున్నులుగ నున్నది.

రాజు : ధీరా ! మే మిచటికి వచ్చి చాలకాలమైనదనుకొందుము.

ధీరాంబిక : ప్రభువు లెల్లపు దిచటనే యున్నటులుండును. తమరు నా సదనమున కేతెంచుటయే యనుగ్రహము.

రాజు మనమున రాణి మాటలకు సంతసించినాఁడు. ఆయనకు ధీర యనినఁ బ్రేమ యధికమైనది. ఆమె యింత శాంతమతియని తా ననుకొన లేదు. నిజముగఁ దా నచటికి వచ్చినది చెంగమలదాసు ప్పట్టుకలకు ; మఱి రాలేదు.

రాజు : ఓసి ధీరా ! అందరు భార్యలును నీవలెనే యున్న నెంత బాగుండును.

ధీరాంబిక : మహాప్రభూ ! వారి బిడ్డలు యువరాజులు ; వారు పట్టపు దేవేరులు. నా బిడ్డఁడు వట్టి రాజకుమారుఁడే.

రాజు : చెంగమలుడు మాత్రము యువరాజేల కాగూడదు ?

ఈ మాట వినుటతోడనే ధీరాంధికకు వెంకన్న చెప్పిన జోస్యము జ్ఞప్తికి వచ్చినది. ఒక్కసారి కనులు మూసికొనినది. రాజు ధీరాంధికయింట భోజనముఁ జేసినాఁడు. వారిరువురును గడచిన యనుభవములను ద్రవ్యిపోసి కొనుచు వినోదములఁ బ్రొద్దుపుచ్చిరి. రాజు తెల్లవారుఝాముననే లేచి తన సౌధమునకు బయలుదేరినాఁడు. రాణి యాయనకు నమస్కరించినది. రాజామె చిబుకమును స్పృశించి ముద్దిడుకొనినాఁడు. కేళిమందిరము దాటి యీవలకు వచ్చెను. చెంగమలదాసు తండ్రికి సాష్టాంగనమస్కారముఁ జేసినాఁడు.

రాజు . నీ వింకను మేలుకొనియుంటివా ?

చెంగ : నా తండ్రి, నా ప్రభువు, సాక్షాత్తు మన్నాటదేవుని యవతారము నా యింటనుండ నేను నిద్రచోయి యపచార మొనర్పఁగలనా ?

కొడుకునకుఁ దనయందుగల భక్తిశ్రద్ధలఁ జూచినప్పుడు రాజున కానందము, ప్రేమ పొంగివచ్చినవి. కొడుకు శిరము ముద్దిడుకొని హయా రూఢుడై రాజవీధిని బయలుదేరినాఁడు. “వెంకన్నచెప్పిన దక్షరముల నిజము. ధీర మొంత సుగుణవతి ! చెంగమలునికి నాయందెంత భక్తి !” యనుకొని నాఁడు. రాజవీధిలో నక్కడక్కడ మనుజుసంచార మున్నది. కొంతదూరమున నొక కుక్క రాజును జూచి యబచినది. రాజు పోవుచునే యుండెను. కొన్ని గృహములందు మేలుకొలుపుపాటలు, భజనలు వినిపిచ్చుచున్నవి. ఆకసమునఁ గొన్ని నక్షత్రము లస్తమించుచున్నవి. కొన్ని యుదయించుచున్నవి. కొంత బాట గడచుసరికిఁ బుత్ర్యాంగనా ముఖము లెదురైనవి. రాజు సంతసించినాఁడు. రాజసౌధముఁ జేరునప్పటికి దిక్కులన్నియుఁ దెలతెలనైనవి. రాజు సరాసరి తన సౌధోపరిధాగమున కేగినాఁడు. ప్రాతరుదిత చాలభాస్కర ధవళారుణ సుపర్ణదీధితులు నక్షత్రముల వెలుగులఁ బరాస్తమొనరించినవి.

౧౨

ఉదయవేళ. పెద్దిదాసు తన యారామమునఁ గృష్ణార్చనకై పువ్వులఁ గోయుచుండెను. రాయసము వెంకన్న వచ్చినాఁడు. పెద్దిదాసితఁ డింత ప్రొద్దు మొగమున వచ్చినాడేలనో యనుకొనినాఁడు.

పెద్దిదాసు : ఈనాడింత ప్రొద్దుననే వచ్చితివి ! విశేషములేమైన నున్నవా ?

వెంకన్న : మిమ్ముల దర్శించి చాలకాలమైనది. అదియుఁగాక నే నీ పురము వీడి కొంతకాలము కార్యాంతరమున వెడలవలసి యున్నది. అందుచే మిమ్ముల నొకసారి సందర్శించిపోయెదనని వచ్చితిని.

పెద్దిదాసు : ఈ పురమువీడి యెచటి కేగెదవు ?

వెంకన్న : చుధుర....రాదు పెనుగొండ.

పెద్దిదాసునకు వెంకన్నచాలక మానాఁడొకవిధముగఁ దోచినది.

పెద్దిదాసు : ఊరిపేరుచెప్పుట కిట్లు తడఁబడుచున్నావు. నీ మనస్సిచ్చట లేదు. నీ వేదో మనమునందు చుర్చాపనఁ జేయుచున్నట్లున్నావు. నీ జన్మ యెట్టిదో కాని బుద్ధివచ్చినచాచి పిల్లిమీఁద ఎలుకను, ఎలుకమీఁద పిల్లిని నెక్కించుచుండువు. నీ వాలకమే యట్టిది.

వెంకన్న తా సచటికేల వచ్చితిని యనుకొనినాఁడు. తన భావము లాయన కెట్లు తెలిసినవో ; ఆతనిలోని దైర్యము సడలిపోయినది. మరుక్షణ మున గంభీరతను దెచ్చుకొనినాఁడు.

పెద్దిదాసు : నీవు విజయరాఘవనాయకులను మాత్రము పరమేశ్వరుని వలె భావింపుము. ఆయన గుణసంపన్నులు, ధీశాలులు, కళాభిజ్ఞులు, ఆశ్రిత కల్పకము. ఆయనగారి కెట్టి యపకార మొనర్పఁజూచినను జెడిపోయెదవు.

వెంకన్న : మీ రిన్నివిధములఁ దొగడుచున్నారు. చారిత్రము దోషములే లేవా ? తమ యగ్రజు లిరువురికనులు పీకించినారే ! అది దోషముకన్నదోషము. గతయుద్ధమున మిత్రునివలె మెలఁగుచు చుధుర చెంజినాయకులను నమ్మించి నడియుద్ధమునఁ బార్శ్వభంగమొనర్చిన ద్రోహము దోషము కాదేమి ? తా మీ వయస్సున నట్లు విలాసములందు మునిఁగితేలుచుఁ బట్టఁపురాణి నపమానించుట దోషముకాదా ? అట్టి ప్రభువును బరమేశ్వరునిగ భావించవలెనా ?

వెంకన్నభోరణికిఁ దెద్దిదాసు కుపితుఁడైనాఁడు. వీఁడసాధ్యుఁడు. రాజునకుఁగూడ నేదైనఁ ద్రోహముఁజేయఁ దలఁకొనినాఁడా ? పెద్దిదాసు కోపముఁజూచి వెంకన్న నవ్వుచు ననినాఁడు : “మన్నారుదాసు మీ శిష్యుఁడు.

ఆయన ప్రభువునుగూర్చి యథార్థముగ నిందించినను మీకుఁ గోపమురాలేదు. నే నూఱక నవ్వుచు ఛలోక్తిగ ననినమాటల కింత యాగ్రహింతురేమి ?”

పెద్దిదాసు : నీ మాట సరికాదు. మన్నారాయన కుమారుఁడు. ఎట్టి మనస్పర్థలున్నను ప్రభువాయనతండ్రి. ఒకసమయమున నాగ్రహపడినను వేఱొకతరిఁ గలియగలరు. వారి భావము లేకము కాగలవు. వారియందలి పితా పుత్రసంబంధము నశింపనిది. నీ వన్నచో నట్లుకాదు. నీవు నియోగివి. నీవు గుండెయందు విషమునుంచుకొని పైకి నవ్వుచు మాటాడఁగలవు.

వెంకన్న : మీరుమాత్రము నియోగులు కారా ? నన్ననినచో ఘమ్ముల ననుకొనినట్లు కాదా ?

పెద్దిదాసు : అదికాదయ్యా ! నేను రాజులకు నియోగినిగాను, రాజు గోపాలునియోగిని.

వెంకన్న : బాగున్నది. ఆస్థానమునందలి కవులందరును సంపాదించు కొనుచున్నారు. అందుచే వారందఱకు రాజుగారిమీద గౌరవము. రాజునకు వారిమీద ప్రేమ. మీ రనినచో నాయనకుఁ గోపముగఁగూడ నున్నది. ఆయనపై మీ కింత యభిమాన మెందులకు ?

పెద్దిదాసు : నా కాయనపై నభిమానముకాదు. ఈ రాజ్యముపై నభి మానము. ఇది తెలుఁగువారి రాజ్యము. నేను తెలుఁగువాఁడను. నా భగవత్సం కీర్తనమంతయుఁ దెలుఁగుననే చేసితిని. నా యేలిక తెలుఁగువాఁడు. ఈ తంజా వూరు సురక్షితముగానిచో నా తెలుఁగుమర్యాద పోవును. నా తెలుఁగు గొప్ప తనము పోవును. నా తెలుఁగునకు స్థానమే యుండదు. అది నశించిపోవును.

పెద్దిదాసునకుఁ దెలుఁగనినఁ బట్టరాని గౌరవము. తెలుఁగును దిరస్కరించువా రనిన నాయనకుఁ గిట్టదు. తెలుఁగున కేదైన నవమానము జరిగినచో నాయన యల్లాడిపోవును. తెలుఁగుపేరెత్తిన నాయన కావేశపెట్టును. పెద్దిదాసు చెప్పుకొనియేపోవుచుండెను. వెంకన్న తలవంచుకొని మారాడక గూర్చుండెను. అతని మొగము క్రూరత్వమును వెలికిఁ జిమ్ముచున్నది.

పెద్దిదాసు : విజయరాఘవనాయకులు తెలుఁగువారు కావుననే క్షేత్రయ్య యిచటికి వచ్చినాఁడు. కూచిపూడి భాగవతులు వచ్చి తమ భరతశాస్త్రము నిచట

వెదజల్లినారు. చేమకూర వెంకన్నపంటి కవి తంజావూరునకు వన్నెఁ దెచ్చి నాఁడు. తెలుఁగుప్రతిభ దక్షిణమునకు వ్యాపించినది. తెలుఁగుభారతి మధుర భారతి. తెలుఁగు సరస్వతి సుకుమార సరస్వతి. ఆమె నవరసమూర్తి. సంస్కృతముతరువాత మఱల మహాభాష యనునదున్నచోఁ తెలుఁగుభాష యొక్కఁడే. ఇంకొకటి లేనేలేదు. సంస్కృతమును యథాతథముగఁ దీసుకొనిన దొక్క తెలుఁగుభాషయే. యజ్ఞనారాయణ దీక్షితులు, రత్నఫేట దీక్షితులు మొదలగు సంస్కృతకవుల ముఖసీమలందు గీర్వాణవాణి తెలుఁగు మెత్తఁ దనము నలవఱచుకొనినది. ఆ తెలుఁగుభాష శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి దయా విశేషమున దక్షిణమున వెలసినది. ద్రావిడులను నాగరికులనుగఁ దీర్చిదిద్దినది. వారి యాచారవ్యవహారముల కొక రూపము నిచ్చినది. ఆ మధురభారతి యనేక కనకాభిషేకములందినది. ప్రభువులు బోయీలుగఁ బల్లకినెక్కినది. అట్టి తెలుఁగునకుఁ జేటొనర్ప యత్నించకుము.

వెంకన్న : మఘరనాయకులును దెలుఁగువారే కదా ?

పెద్దిదాసునకు వెంకన్న దుష్టబుద్ధి తెలిసిపోయినది. “ప్రభువీతని కొటిల్యముఁ దెలియలేకున్నాడు. అపు నెట్లు తెలియఁగలదు ? వీని తత్వమే యిది. విశ్వాసద్రోహి ! అయ్యో ! తంజావూరున కెట్టి కష్టదశ ప్రాప్తించ నున్నదో.” ఆయనకు వెంకన్నపై గోప మతిశయితమైనది. తన యావేశముఁ బట్టలేకపోయినాడు.

పెద్దిదాసు : వెంకన్నా : నీ యాలోచనలు కుటిలములు. నీ కీ నడత మంచిదికాదు. నీవు విచిత్రపుఁజావు చచ్చెదవుసుమీ ! నీవంటివా రింతకుమున్ను బాగుపడినదిలేదు. ఇకముందు బాగుపడునదియు లేదు.

వెంకన్న వికటముగ నవ్వినాడు. ఆ నవ్వులో నొకవిధమగు నాందోళన లేకపోలేదు. పెద్దిదాసుకనులు ధగధగలాడుచు మండుచున్న చింతనిప్పులవలె నున్నవి. ఆయనచూపులు వెంకన్నశరీరమందంతటను బ్రసరించి దహింపఁ జేయునట్లున్నవి.

వెంకన్న : రాజుపై మీ కింతటిప్రేమ గలదు. తంజావూరునినను, తెలుఁగుసారస్వతమనినను నింత యభిమాన మున్నది కదా ! మీ భక్తియేమి ?

మీ రెట్టి భక్తులు? మీకు రాష్ట్రాధిమానమే వదలలేదు. విశ్వప్రేమ యెట్లలవడును? విశ్వనాథునియం దనన్యత్వసిద్ధి యెట్లు పొసగును?

పెద్దిదాసునకుఁ దనభక్తినిగూర్చి విచుర్భించుసరికి దుఃఖము పొంగి వచ్చినది.

పెద్దిదాసు : తల్లియందు పూజ్యవావ మలవడినఁగదా పర వనితలయందు మాతృదర్శనముఁ జేయఁగల్గుట 'స్వయంతీర్త్వాపరాంస్తారయతి' యనినారు పెద్దలు. "రాష్ట్రాధిమానము మాతృభాషాధిమానము లేని విశ్వప్రేమ కర్థమేమి? ఇంటఁ గెలిచి కదా రచ్చఁ గెలువవలసినది? రాష్ట్రాధిమాన ముండనేవలయును. కాని యది విశ్వశ్రేయస్సాధనయం దొక సోపానమాత్రముగ వినియోగ పడవలయును. ఆతంకగారి కారాదు. మూలమేలేని వృక్షమునకు శాఖావిస్తరణ మెట్లు? స్వరాష్ట్రమునందును, స్వభాషయందును నభిమాన ముండితీరవలయును. కాని యది దురభిమానముగఁ బరిణమింపరా దంతియే. వివిధదేశములందలి భావోన్నత్యమును స్వీకరించి స్వకీయభారతి సలంకరింపవలెను. మన సంస్కృతిని, మన నుడికారమునందలి మధురిమను నితరులకు వితరణ మొనర్పవలెను.

వెంకన్న : అది భక్తియా లేక దుఃఖమా?

ఆతని ధ్వనిలో వెక్కిరింత, పరిహాసముఁ బ్రతిబింబించుచున్నది. పెద్దిదాసు దుఃఖవివశుడై కూలఁబడి వలవల నేడ్చినాఁడు. ఏమియు మాటాడఁ జాలకుండెను. గగనమండలమున నాకస్మికముగ నొక కరాళకాలమేఘము తోచి తళుక్కున మెఱసినది. పెద్దిదాసు తలయెత్తి చూచినాఁడు. ఆయనయొడ లాయనకుఁ దెలియుటలేదు. ఆ మొగిలుఁ జూడఁగనే గోపాలసాక్షాత్కార మైనట్లయినదాయనకు. ఆయనహృదయము భక్తితరంగితమైనది. "నీలమేఘ సుషర్ణా! రాజగోపాలా! జగదేకసుందరా!" అని యఱచినాఁడు. ఆయన నయనద్వయమునుండి యానందబాష్పవృష్టి కురియుచున్నది. క్షణక్షణమునకు భక్త్యావేశవిహ్వలత యతిశయించుచున్నది. లేచి నిలిచి చిందులువేయుచు పాడుచు నృత్యమొనర్ప నారంభించినాఁడు.

దయచూడరా ! మురదమన ! కలుషశమన !

పరాకేలరా ! బాలగోపాల ! రాజగోపాల ! కరుణాలవాల !

చదలు కడుపులోన మెల్ల కదలు సన్నని వెలుగ !

ఉదితాఘదనుజ మహావరమునఁ గ్రుచ్చుకొన్నయలుగ॥

జలజల వాన కురియ నారంభించినది. పెద్దిదాసటులే భావావేశమున నృత్య మొనర్చుచుండెను. వెంకన్న యటనుండి వెళ్ళిపోయెను. ఆ వానలోనే ప్రయాణముఁ గట్టినాఁడు. ఆ దినమెల్లఁ బ్రళయముగ ఫెళఫెళార్చుటలతోఁ బెనుగాలి వీచుచునే యున్నది. కడవపోతలుగ వర్షించుచునే యున్నది. కాల మేఘము లాకసమునంతయు నాక్రమించెను. దారి కనిపించుటలేదు. యుంచూ ప్రకంపనములు మహా వృక్షములను గూకటివ్రేళ్ళతోఁ గూల్చివేయుచున్నది. ఊతాక్షణమునకును మేఘనిర్ఘోషములును, అశనిపాతములునుగ నున్నది. వెంకన్న కేమియుఁ దోచుటలేదు. మార్గమున నెన్నియో గర్తములలోఁ గూలి నాఁడు. పెనుగాలికిఁ దూలిపోయినాఁడు. తడిసి చుద్దయై వడవడ వణకిపోవు చున్నాడు. బట్టలన్నియు బురద డైనవి. ఏ వృక్షముమీదఁ గూలునో ! ఏ యశనిపాతము తనపై నగునో ! విసురుగాలికిఁ దా నేచెట్టును డీకొనునో ! కటికచీకటి. ఏమియుఁ గానవచ్చుటలేదు. భయకంపిత గాత్రుడైనాఁడు. తన వెనుక మహాపైన్యములు పరువెత్తి వచ్చినట్లు, పిశాచగణము నాట్యముఁ జేయు చున్నట్లు, రణదుందుభులు మొరయుచున్నట్లు రకరకములుగ ధ్వనులఁజేయుచు వర్షము పడుచున్నది. బ్రహ్మాండములు బ్రద్దలైనట్లు, కనులు మిరుమిట్లుగొలుపు నట్లు మెఱుపులు మెఱయును. అంతలోఁ దిరిగి యాంధ్యము. వెంకన్నకు భయ మెక్కుడైనది. తనకాలి నేవో చుట్టుకొనినది. విదలించినాఁడు. పడిపోలేదు. చేతితోఁ దీసిపారవైచినాఁడు. మెత్తగ నున్నట్లున్నది. మెఱుపు మెడిసినది. అది పాము. వెంకన్న దేహము నిలువెల్ల జలదరించినది. పరువెత్త నారం భించినాఁడు. ఆతని కాళ్లలో సత్తువ సన్నగిల్లినది. తా నేదిక్కునకుఁ బోవు చున్నాడో తెలియుట లేదు. ఒక నదియొద్దకు వచ్చినాఁడు. నదిలో నొక పిడుగు పడినది. నీ శ్వాకసమెత్తు లేచినవి. నదిని దాటుటసాధ్యము. ఎటు పోవలెనో ! మెఱుపుల కెడలెరపి లేకుండెను. వెంకన్న యొకచోఁ గూలఁబడి పోయినాఁడు. ఆకలి మిక్కుటముగ దాధించుచున్నది. తన దైవము దూరు

కొనినాడు. ఎవరో తన్ను సమీపించినట్లనిపించినది. తనమీదఁ జేయి పడి నట్లయినది. వెంకన్నకు దైర్య మంతరించినది. దయ్యము కాదుగదా! తెవ్వనఁ గేక వైచినాడు.

వ్యక్తి : భయపడకుడు.

వెంకన్న కొంచెము తమాయించుకొనినాడు.

వెంకన్న : నీ వెవరవు ?

వ్యక్తి : గొల్లవాడను దామీ! మా యింటికి రండు. మా యిల్లిచటికి చాల దగ్గరలో నున్నది.

వెంకన్న తనకీప్రాపుఁ గలుగఁజేసిన దైవమును స్తుతించినాడు. ఇరు వురును వానియింటి కేగిరి. గొల్లవాఁ డెంచుచిదుకుల మంటపేసినాడు. వెంకన్న చలి గాచుకొనినాడు. గొల్లవాఁ డిచ్చిన యొక గొంగళిని గట్టుకొని బిడ్డలు పిండి యారవైచుకొనినాడు. అతఁడు కొన్ని మేకపాల నిచ్చెను. వెంకన్న వానిని ద్రావి ఊద్బాడఁ దీర్చుకొనినాడు.

గొల్లవాడు : దామీ! మీదేయూరు ?

వెంకన్న : తంజావూరు.

గొల్లవాడు : తంజావూరా ! బాబుగారూ! విజయరాఘవ నాయనయ్య గారు కులాసాగా నున్నారా ? ఆయన యెంతమంచిరాజులు. ఆయన యొకసారి వేటకు వచ్చినారు. పెద్ద గాలివాన వచ్చినది. ఈ యడవిలో వారి పరివార మంతయుఁ జెల్లాచెదరైనది. ఆయన, ఆయన గుఱ్ఱమునుమాత్రమే మిగిలి పోయిరి. వానలోఁ దడిసి ముద్దయై వణకిపోవుచుండిరి. గుబురుగానున్న యొక చెట్టున్నది. ఆ చెట్టు నాసరా చేసుకొని నేను నుంచున్నాను. రాజుగారిని చూచి నేనా చెట్టుక్రింద నాయనను నిలిపి వానలో నిలబడినాను. ఆ కొంచెపు మర్యాదకు, ఆయన నాకొక యూరు నిచ్చెదమనినారు : నాకేల ప్రభూ! నావృత్తి నాకు చాలుననినాను. రాజుగారంతతో నూరుకొనలేదు. నా కైదువందలగొఱ్ఱలను కొనియిచ్చినారు. నేనిప్పుడు వాని యెరువులను చేలకుఁ గట్టుచు వానివలన యాదా యముతో సుఖముగ బ్రతుకుచున్నాను. బాబుగారూ! రాజుగారితో నేదైన పని కావలయుననిన నెంతెంతవారును నా వద్దకువచ్చెదరు. వారు నా పలుకుబడి నుప

యోగించుకొందురు వారా ! ప్రభువులు నా మాట యనిన నిప్పటికిని మన్నించెదరు. ఆ మాత్రపు టుపకారమున కీలాటి దయఁజూపు ప్రభువులుందురా ? మా దొర సాక్షాత్తు దేవుఁడేను. మీరిప్పుడు చెల్లన దేయారు ?

వెంకన్న మాటాడలేదు. అతని గుండెలో నొక సన్నని బాధ తరంగము లేచి మెలిక తిరిగినది. కాని వెంటనే సమసిపోయినది.

గొల్లవాఁడు : బాబూ! మాటాడరేమి ?

వెంకన్న : ఏమిటి ? నీదేమన్నావు ?

గొల్లవాఁడు నవ్వి యనినాఁడు. “మీరుచెప్పున దేయారు ?”

వెంకన్న : మధురకు పోవలెను.

గొల్లవాఁడు : మధుర ! మధురలో నేమిపనిబాబూ! తిరుమల నాయకుల వారికిని మన ప్రభువులకును సరిపడదుగదా ; అచట మీ కేమిపని బాబూ !

వెంకన్న “గొల్లవాని కీ విషయములన్నియు నెట్లు తెలిసినవి ? వీఁడెంత ప్రభుభక్తి కలవాడు” అనుకొనినాడు.

తెల్లవారినది. వెంకన్న నది దాటినాడు. సాయంతాలమగువరకు మధుర చేరుకొనినాడు. సీనాక్షి దేవి యాలయ హేమశిఖరము మట్టులలో మెఱపువలె మిలమిల లాడుచున్నది. వెంకన్న దేవాలయమునఁ బ్రవేశించినాడు. అమ్మవారు మణిమయ సువర్ణాభరణ శోభితమై యానందప్రదముగ నున్నది. అమ్మవారి దరహాసితవదనార విందమునుండి వెలువడు కృపాకటాక్ష వీక్షణము వెంకన్న హృదయయునకుఁ బరిహాసముపలె ననుభూతమైనది. ప్రసాదముఁ దీసికొని యీవలకు వచ్చినాఁడు. తూర్పువైపున మండపమున నతి భయంకరాకారులు, క్రోధచిహ్నతామ్రాక్షులుగ వికటాష్టహాసములు చేయుచున్నట్లున్న రెండు ప్రమథుల ప్రతిమ లున్నవి. వానినిఁ జూచి వెంకన్న చలించిపోయినాడు.

మరునాఁడుదయమునఁ దిరుమలనాయకుని యాస్థానమునకు వెళ్ళినాడు. సభాభవనమునకుఁ బోయెను. ఆ సభాభవనము సర్వభారతదేశ ప్రసిద్ధమైన కట్టడము. పూర్వము ధృతరాష్ట్రుఁడు దుర్యోధనునకుఁ గట్టించి యిచ్చిన సభ యిట్టిదే. విజయనగరముననే యిట్టి సభ లేదట. ప్రాచీన శిల్పవిద్య యెఱిగిన యొక పరమవృద్ధుఁడగు శిల్పి యీ సభా నిర్మాణమును జేసెనట. ఆ సభను

కట్టించుటచేత, తిరుమలనాయకుడు మహా కీర్తిమంతుడయ్యెను. చంద్రగిరి సభకూడ నట్టిదికాదు. వెంకన్న సచాచ్ఛారమునకుఁ జేరినంతనే యచటి దౌవారికులందఱు చిలునవ్వులతో వెంకన్నను గౌరవించిరి. ఈ వెంకన్న మొంతటి వాఁడో; ఈయనను జంద్రగిరి కోటలో నడ్డగించువారు లేరు. తంజావూరి కోటలో నడ్డగించువారు లేరు. మధురసభలోనికేగ నడ్డుపెట్టువారు లేరు. సభలోని కేగినంతనే యొక వినీలమేఘమాలాపరిరమ్యునిగనుభాగమున కేగినట్లుండెను. ఏబదిధనుస్సులదైర్ఘ్యము, నలుబదిధనుస్సుల వెడల్పుంగల యా సభా మధ్యభాగమున కిటుప్రక్కలను పవ్విత్రోచ్ఛయతకల స్తంభములు, బోదిగలు, మదనచేతులు, దంతపుచేరుళ్లు, పై రప్పు రత్నాలు, పజ్రాలుపొదిగి శరద్రాత్రి యందలి యాకాశమువలె నున్నది. ఎట్టయెదురుగా మహారాజు కొలువుదీర్చి యుండు సింహాసనము. సభయంతయు వజ్రపైఠూర్య మరకత మాణిక్య పుష్యరాగరాంతులచేత, గనులు మిటుమిట్లు గొలుపుచుండెను. నిర్జనమైన వట్టి బయలున నాకాశముక్రింద నిలుచుండిన నెంతభయము కలుగునో యా మహాసభ మధ్యమున నిలుచున్న నంతకుఁబదిరెట్లు భయము కలుగును. అచటనిలుచున్న మనుష్యుడు తాను చీమయో, దోమయో యనిపించును.

వెంకన్న సూటిగా రాజున్నచోటికే పోయెను. తిరుమలనాయకునిగాంచి నమస్కారము చేసెను. తిరుమల నాయకునికి వెంకన్న రాక యాశ్చర్యముఁ గలిగించినది. ఆయనను చూడగనే సభఁ జాలించి వేసినాడు.

తిరుమల : వెంకన్నగారిట కేమి పనిమీఁద వచ్చినారు ?

వెంకన్న : ప్రభువులు దయాసముద్రులు. ఆ విజయరాఘవనాయకులవారి పద్ధతి యేమియు జాగుండలేదు. తంజావూరునకుఁ ప్రభువులు మీరైనచో నెంత తీవిగ నుండును ?

తిరుమల : అదికాదు వెంకన్నగారూ ! ఆయన యనిన మాకును చాల క్రోధమున్నది. ఆయన మమ్ములను నమ్మించి ద్రోహమొనర్చినాడు. ఎటు లేనిది దిరిగి ప్రతీకార మొనర్పవలెనని మా సంకల్పము.

వెంకన్న : ప్రభువులవద్దనుండి మేము వాంఛించున దదియే. విజయ రాఘవనాయకులవా రెల్లవేళలయందును విలాసములలో మునిగి తేలుచు రాజ

కార్యములనే పట్టించుకొనరు. ఆయన పాలనలో ప్రజల కష్టసుఖముల యుతిక గతియు లేకున్నది.

తిరుమల : అన్నియు నిజమే. కాని మేము దండెత్తిరావలెననిన శ్రీరంగరాయలు వారికండగ నిచ్చెవరు. వారిని నిర్జించుట కష్టసాధ్యము.

వెంకన్న : ఇదియా మీసందేహము ? మీరిందుల కంగీకరించుచో మిగిలిన కార్యము నేను చేయుదును.

తిరుమల నాయకుని మనమున నాశోదయమైనది. 'వెంకన్న యంతరుఁ దగినవాడే' యనుకొనినాఁడు.

తిరుమల : మీ కా కార్య మంతసులభమా ?

వెంకన్న : అవును. తండ్రికిని యువరాజునకును పడుటలేదు. యువరాజైన మన్నారదాసు నెటులైనఁ జంపించవలయును. చిన్నకుమారుడైన చెంగమలదాసునకు నేననిన లక్ష్య మెక్కుడు. వాని కాశలఁ గల్పించి కీలుబొమ్మను జేయుదును. అట్టితరిఁ దాము దండెత్తి వచ్చుచో రాజ్యమునకుఁ జెప్పుకొనఁదగిన వారనే యుండఁడు. తమ యభిప్రాయమేమి ?

తిరుమలనాయకుఁ డిదియంతయు విని యొక నవ్వు నవ్వినాఁడు. ఆ నవ్వు వికటముగ నున్నది. సభాధవనమంతయు ప్రతిధ్వనించినది. ఆ సభ నిర్మించినది తిరుమలశౌరి. ఈ తిరుమల నాయకుని పూర్వుఁడు. తిరుమలశౌరి నవ్వుతో నా సభ యెన్నడు ప్రతిధ్వనించలేదు. ఆయన మహాశౌర్యనిధి. మహానీతిశాలి. ఆ శౌరిముందు వెంకన్నవంటివారు నిలువలేరు. ఈ తిరుమలనాయకుని నవ్వుతో సభ ప్రతిధ్వనించినది. సభాధిదేవత పరిహాసించినట్లుండెను. రాజు తనచేతిలో విజయరాఘవనాయకుఁడు కీలుబొమ్మయైనాఁ డనుకొనెనుగాని, తాను వెంకన్నచేతిలోఁ గీలుబొమ్మయైనాఁడని తెలిసికొనలేదు.

౧౩

మధురనుండి తిరిగివచ్చిన మరునాడు వెంకన్న ప్రభువునుదర్శింప నేఁగినాఁడు. ప్రభువు వెంకన్ననుజూచి యాశ్చర్యముఁ జెందినాడు. ఇన్ని నాశ్లేచ్ఛటికిఁ బోయెనో ! ఎప్పుడు వచ్చెనో !

విజయ : వెంకన్నా ? ఇన్నినాళ్లెచ్చటికిఁ బోయితివి ?

వెంకన్న : ప్రభూ ! మాతల్లిగారికి జబ్బుగనున్నదని వార్త వచ్చినది. ప్రభువులకుఁ జెప్పుటకుఁ గూడ వ్యవధిలేకుండుటచే వెళ్ళవలసి వచ్చినది. ఆవిడ కంతప్రమాదముగ నున్నదని తెలియవచ్చినది.

విజయ : అటులనా ? ఇప్పుడు నెమ్మదించినదా ?

వెంకన్న : లేదు. ఆమెచనిపోయినది—శతవృద్ధ. అందుచేతనే యిన్ని దినములు పట్టినది.

విజయ : పాపము మీరిబ్బంపిపడినారేమో ?

వెంకన్న : లేదుప్రభూ ! తమవయవలన నట్టిదేమియులేదు.

విజయ : ఏమో ! మీరందరు చుమ్మిట్లనుచుందురు. మన్నారునకు మాత్రము మేమనిన లెక్కలేనితనము ఓతిమీరుచున్నది.

వెంకన్న : అట్లందురేమి ? మన్నారుదాసుగారు మంచివారే ప్రభూ ?

విజయ : చూటాడునది వెంకన్నయేనా ?

వెంకన్న : నాచెప్పువిషయమును సంపూర్ణముగ నాలకింపుడు. యువ రాజులు మంచివారని పెద్దిదాసుగారు చెప్పినారు.

పెద్దిదాసు మన్నారుదాసు లనినంతనే రాజున కాగ్రహము కలిగినది. దానిని గ్రహించిన వెంకన్న యేమియుఁ తెలియనటుల ననినాడు :

“ప్రభూ ! మన్నారుదాసులకు యౌవరాజ్యపట్టాభిషేక మొనర్పరాదా ?”

విజయ : వెంకన్నా ! వాని తల్లిమొగము చూడము. వానిని యువ రాజును చేయము. వారిచూట మావద్ద తేవలదు.

వెంకన్న : ప్రభువు లట్లాగ్రహించిన నెట్లు ? ఎంత కాదనినను మన్నారుదాసులు తమ ప్రథమసంతానము. ఆయన యువరాజులు. ఆమె తమ పట్టపుదేవి. వారినట్లు తిరస్కరించు టంతబాగుగ నుండదనుకొందును. అదిగాక ప్రజలకు మన్నారుదాసులనిన నపరిమితమగు గౌరవాభిమానములు. తాము వారినిట్లు చులకనఁ జేసినచో ప్రజలకుఁ దమపై భక్తి క్షీణించును. ఆయనను యువరాజును జేయుటయేమిచుంది.

విజయ : నీ వెన్నియైనఁ జెప్పుము. వారిప్రసక్తి పలుమారులు మావద్దఁ దేవలదని చెప్పియున్నాము.

వెంకన్న : ప్రభూ : మన్నారుదాసులు మీ రినుకొనునంత దుర్మార్గులు కారు. వారిలో నట్టివైనము నా కగుపించలేదు.

విజయ : వెంకన్నా : మా మాటలను లక్షింపకున్నావు.

ఆయన స్వరము వర్ణాసమయఘర్షిత నవాంభోదగర్భవలె నున్నది. వెంకన్న యదరిపడినాఁడు. ప్రభువువైపునకు కనురెత్తిచూచినాఁడు. ప్రభువు మొగము దుర్నిరీక్ష్యముగనున్నది. వెంకన్న సంభాషణక్రమమును మార్చి నాఁడు.

వెంకన్న : అదికాదు ప్రభూ : మనపై నిదివరకే మధుర తిరుమల నాయకుని కాగ్రహముగ నున్నది. మన్నారుదాసు లొకజేళ కుట్రయొనర్చి వారితోఁ జేయికలిపిన రాజ్యమున నంతఃకలహమునకు దారితీయవచ్చును. అది నీతికూడ కాదు. అందుల కనినానుగాని ప్రభువులమాటను వ్యతిరేకింపఁ జాలుదునా ?

విజయ : మరలఁ గ్రొత్తగ విచిత్రముగ నారంభించితివి. మన్నారుదాసునం దట్టి లక్షణముల నేమైన గమనించితివా ? నీకేమైన నట్టి యనుమానము తోచినదా ?

వెంకన్న : నే నింటివద్దనుండి వచ్చుచుండగా నొక మధుర సేనాపతి కనుపించినాఁడు. అతఁడు మాటలసందర్భమున మన్నారుదాసును ప్రశంసించినాఁడు. వాని పొగడ్తను వినినప్పుడు నా కదేమో యట్లనుమానము తోచినది.

విజయ : మన్నారును దొగడినాఁడా ? ఆతఁ డెవరు ? మధుర సేనాపతియా ? ఆతని కిచట నేమిపనియున్నదో : ఇదియంతయు నొక మాయగ నున్నది.

వెంకన్న : ప్రభూ : మాయగాదు. తిరుమలనాయకుఁ డేదో తంత్రముఁ జేయుచున్నట్లున్నది. అందు మన్నారుదాసులకు జోక్యమున్నట్లు తోచుచున్నది. తండ్రిగారిమీఁది పగఁ గొడుకుసాహాయ్యముతోఁ దీర్చుకొనఁదలంచుచున్నాఁ

దేమో : తండ్రి కుమారులమధ్యఁ గలహము కల్పించి తాను వినోదించును కాబోలు !

విజయ : నిజమే. తిరుమలనాయకుఁడు కుతంత్రములుపన్నుటయందఁబ్రజ్ఞకలవాఁడు. అతఁ డెట్టిపనికైన నొడిఁగట్టఁగలఁడు. మనము మన్నార్డుదాసు నొకకంటఁ గనిపెట్టుచుండవలయును. ఆయన తిరుమలనాయకుని భేదోపాయముల చెలియఁజాలఁడు. ఆయనకుఁ గేవలము మాపైఁ గ్రోధమే తెలియును. తిరుమలుని తీయని మాటల కుబ్బిపోఁగలఁడు. వెంకన్నా ! నీవు నిజముగ భీశాలివి. మనము మన్నార్డుదాసును చెజపట్టవలసియున్నది. అప్పుడాయన యేమిచేయఁగలఁడు ? మిథురనాయకుఁ డేమిచేయఁజాలును ?

వెంకన్న : తమయోజన దాగుగనేయున్నది. కాని యట్టికార్య మతి జాగ్రత్తగ నొనర్పవలెను. ఏచూత్ర మేమరిక కలిగినను రాజధానిలో గగ్గోలు పుట్టఁగలదు. ప్రజలనుండి తిరుగుబాటు రావచ్చును. అప్పుడు శత్రువునకు మనల జయించుట సులభమగును.

విజయ : అటులైన రాజధానియందల్లరికలుగమండునటుల నీ కార్యమును నీవు సమర్థింపఁజాలుమదా ?

వెంకన్న తన వ్యాహము లొక్కదొక్కటిగ ఫలోన్ముఖము లగుచుండుటకు మిగుల నానందించినాఁడు.

వెంకన్న : నేను చేయఁగలసని నాకనిపించుచున్నది. కాని యీ యాస్థానమున నా కెట్టియధికారమును లేదు. నేనీపనిని సాధించుటెట్లు ? తమరు నాకు రాయసముపదవి నొసఁగెద మనినారు. అట్టిదేమియు జరుగలేదు. నేనందఱతో రాయసము నై తిననియే చెప్పుకొనుచున్నాను. నేనేమిచేయుదును ? ప్రభువుల యాజ్ఞమేమియో సెలవిచ్చిన నట్లు నడచుకొందును.

విజయ : అయినచో ని స్పీడినముననే రాయసమును చేయుదుము. నీకు రాయసము పదవియేమి ? అంతకుమించిన పదవిని గోరుకొనుము.

వెంకన్న : ప్రభువుల యనుగ్రహమున్న నేమికోఁత ! నాకు రాయసము పదవి చాలును. నా కదియేకావలయును.

రాజాసాయంకాలమే సభిజేసి వెంకన్నకు రాయసముపదవి నొసంగి సత్కరించినాడు. రాయసముపదవి ప్రాప్తించిననాటినుండియు వెంకన్న కుతంత్రములు పెచ్చుపెరిగిపోవుచున్నవి. కొన్ని దొంగలేఖల స్పష్టించినాడు. వానిలో నొకలేఖ మధురలోనున్న సరదారొకడు మన్నారునకు వ్రాసినటులను. దానినొక మధుర సైనికుడు తీసుకొనివచ్చినటులను దానా లేఖ నా సైనికుని నుండి బలాత్కారముగ గ్రహించినటులను గల్పించి విజయరాఘవనాయకులకు దానిని జూపించి యనినాడు : “ప్రభూ ! దీనినిఁ జిత్తగింపుడు.”

విజయ : ఏమది : ఆ కమ్మయేమి ?

వెంకన్న : ప్రభూ ! తాము స్వయముగఁ జూడవచ్చునుగదా ?

విజయ : నీచే చదువుము.

వెంకన్న : ప్రభుపులయాజ్ఞ.

వెంకన్న చదువ మొదలిడెను—తంజాపురాధీశులు మహారాజరాజశ్రీ మన్నారుదాసనాయకులసముఖమునకు మధుర తిరుమలనాయకులవారు వ్రాసెను లేఖార్థములు. మీరు లోగడ మాకుఁ చెలియఁజేసినటుల నడచుచున్నందులకు మిక్కిలిసంతసించితిమి. మీరు మీతండ్రిగారైన విజయరాఘవనాయకులతోఁ గల హాముఁదెంచుడు. ప్రజలను మీపక్షమునకుఁ ద్రిప్పికొనఁజూడుడు. దోషమంతయు రాజుదేనని ప్రజలు భావించినట్లు చేయవలయును. అదను గుర్తించి మీరు వార్తనంపినంతనే మేమువచ్చి మీకు దానటయై నిలువఁగలము. లొందరిపడి యెట్టికార్యముఁ జేయఁదగదు. మీరు సాకల్యముగ నాలోచించి మనము తల పెట్టుకొనిన కార్యము సానుకూలమగునట్లు చూడవలసియున్నది.

ఇట్లు

మీ శ్రేయోభిలాషి

మిత్రుడు, తిరుమలనాయకుడు..

రాజున కీ లేఖ వినినంతనే మన్నారుదాసును హత్యచేయుదమన్నంత కోపము పెల్లుబికినది. రాజు వెంటనే లేఖనందుకొని చూచినాడు. మధుర రాజముద్ర యున్నది. రాజుత్తరమును జేతిలో నలిపివేసినాడు. కనులు లోపో ద్రిక్తమైన పులికన్నులవలె మండుచుండెను. “వీఁ డింతకు సాహసించెనా ?

మన ప్రతిస్పర్థులతో మంతనములు నల్పునా : వారికిని వీనికిని నుత్తరప్రత్యుత్తరములా : ప్రజానీకమును దనపక్షమునకుఁ ద్రిప్పుకొనవలయునట. ఔరా ! మధురనాయకుని కింకను మా రాజ్యముమీఁది దురాకాంక్ష పోలేదుకాబోలు : వీని ప్రతాపమేమియో యదియుఁ దేటపడఁగలదు. ముందీ మన్నారు విషయమేమి ? వీనికింత యలుసునిచ్చినది రాజీ. వీ రిరువురి నేమిచేసినను భావము లేదు. తిరుమలనాయకునిఁ గూడగట్టుకొని మాపై దండెత్తివచ్చునట్లుచేయునా ? మన్నారిక మా తనయుఁడుకాఁడు. పుత్రరూప శత్రువు. పీని నిక నుపేక్షసేయరాదు. అలక్ష్మ్యమొనర్చినఁ బ్రక్కలోని పామై కూర్చుండఁ గలఁడు. లాభము లేదు. మన్నారింతకు వచ్చునని నేనెన్న డనుకొనలేదు.”

వెంకన్న : ప్రభూ ! ఏమాలోచించుచున్నారు.

విజయ : వెంకన్నా ! నీచేమందువు ?

వెంకన్న : ప్రభూ ! తమయాహ నేనెఱుఁగనిది. కుమారుఁడేయైనను రాజద్రోహముఁ దలపెట్టినవాని ననుగ్రహించిన రాజ్యమునకే ముప్పు వాటిల్లఁగలదు.

విజయ : నీవు చెప్పినది యథార్థము. మన్నారును జెరపట్టుటకు మాయాజ్ఞ నొసఁగుచున్నాము. ఈపని నీకు సాధ్యమంటివి గదా !

వెంకన్న : చిత్తము. ప్రభువులయానతి యసతిక్రమణీయమైనది.

వెంకన్న వెడలిపోయినాఁడు. రాజుహృదయమున నేదో తెలియరాని బాధ కలకడైచినది. “మన్నారు సన్ధ్యాయము చేయుచున్నానా?” ఇదియొక విచిత్ర భావన తోచినది. “వాని యాలేఖమేమి ? అవును. మన్నారు శిఖర్ణుఁడే. కాఁడేమో ! అవును. ఏదియేమైన నాజ్ఞయైబడినది. తిరిగి యన్యధాకరింప వచ్చునుగదా ! అటులఁ జేయ ఓలులేదు. అమలు జరుగవలసినదే.” ఆయనలో రకరకములుగ భావములుద్భవించి కాలమేఘ శకలములు సమీకృతములైనట్లున్నవి.

వెంకన్న నిశానమయమున ప్రచువును రాజమందిరమునఁ గలిసికొనవలసినదిగ రాజాజ్ఞయని కమ్మను వ్రాసి రాజముద్రపైచి మన్నారున కందఁజేసెను. మన్నారుదాసు తన తండ్రి కమ్మను చూచుకొని ‘యటులే కాని’

మ్మనుకొనినాడు. అర్థరాత్రమువేళ నేల రమ్మనెనో : ఒంటరిగనా ? ఎందులకో ! ఏమైన నేమి, నాతండ్రి వర్తమాన మంపుటయు నేను వెళ్ళకుండుటయునా ? వెళ్ళిచే తీరెదను.” అనుకొనినాడు.

ఆయనయొక పెట్టెబండి యెక్కినాడు. బండి తోలువానికి వెంకన్న యాశపెట్టియుండెను. వాడు బండి నా కటిక చీకటిలో నందుగొందులగుండి తీసికొనిపోవుచుండెను. మన్నారుదాసు తనతండ్రితో నేమి మాటాడవలయునో యోచించుకొనుచుండెను. బండి పోయిపోయి యొకచో నాగిసది. అది యొక తోట. ఆతోట పురమునకు చాలదూరమున నున్నది. తోటయందొక పురాతన శిలాభవనమున్నది. అది రహస్య ప్రదేశము. ఆ భవనముచుట్టును రక్షక భటు లెల్లవేళలందును గాపా యుందురు. లోనుండి బైటి కెవ్వరును రాజాలరు. బండి యా భవనము ముందర నాగిసది. బండి యెద్దుమెడయందలి మువ్వలరవళి విని యచటనేయున్న వెంకన్న రాజభిర్లముఁదీసికొని వచ్చినాడు. మన్నారు బండి దిగినాడు. ఆ భవనమును గుర్తుపట్టి మన్నారు నివ్వెరపోయినాడు. గొండు పెగల్చుకొని యనినాడు “ఇదియేమి ! నన్నిచటికిఁ గొనివచ్చితిరేమి ?” వెంకన్న రాజభిర్లమునానవాలుగఁ జూపి ‘మిమ్ముల నిచ్చట నుంచుటకు రాజాజ్ఞ’ యనినాడు.

మన్నారుదాసున కేమియుఁ జాలుపోవుటలేదు. వెంకన్న నొకసారి తీవ్రముగఁ జూచినాడు. వెంకన్న కన్నులలో విషము చిందుచున్నది. ఆయన తిరస్కారహర్షకమైన హాస మొనర్చినాడు. మన్నారు తలవంచుకొనినాడు.

మన్నారు : మమ్ము ప్రభువుగా రిట్లు బంధించుచుని యేల యాజ్ఞనిడి నారు ? నాయం దెట్టి దోషమును నిరూపించినారు ?

వెంకన్న : ఏమో, యవియన్నియు నాకేమి తెలియును ? మిమ్ములఁ గైదుచేయు మని మాకు రాజాజ్ఞయైనది. ఈ భిర్లము నానవాలుగ రాజుగారు మాకు స్వయముగ నిచ్చినారు. సమయము మించుచున్నది. యువరాజులు లోనికి దయపేయుదు.

మన్నారున కేమిచేయవలయునో తోచలేదు. తనచచ్చ భిర్లమైననులేదు. తండ్రిగారి దర్శనమున కేగుచుంటిసని కరవాలము విడిచి వచ్చినాడు. బొడ్డులో

జురకత్తిమాత్ర మున్నది. ఒక్కవడి లంపించి యా క్షుద్రబ్రాహ్మణుని గుండెలోఁ బొడువవలె ననిపించినది. కాని తండ్రిఖడ్గ మున్నది. ఇది రాజాజ్ఞ. తండ్రి దైవము, కానిమ్మని యూరకుండెను.

అచటనున్న కావలివాండ్రు యువరాజునుజూచి శిరములువంచి నమస్కరించిరి. వెంకన్న సంతసముతో వెడలిపోయినాడు. ఆ భవనమున బంధింపఁ బడినవారినిఁ బ్రభువులు స్వయముగ పచ్చి విడిపించినగాని విడుదల లేదని మన్నారునకుఁ దెలియును. ఒంటరిగ నాచీకటి కోణములో బంధింపఁబడుటకుఁ దానొనర్చిన యపరాధ మేమియో మన్నారునకు ఖోధపడలేదు. తనకుఁ దెలిసినంతవఱకుఁ దాను ప్రభువునెడల నెట్టి యపచారమొనర్చినది లేదు. తన తల్లినిట్లు చేసెనన్న కోపముచేఁ గొన్ని మాటలనెను, అంతే. తనకుఁ దన తండ్రిమీఁద గౌరవమేమి తక్కువ. ఆయనకనేకములైన యూహలు పొడమినవి. “తండ్రిగారు సన్నేల బంధించిరో ; ఈ వెంకన్న యసాధ్యునివలె నున్నాడు. పెద్దిదాసుగారు తెల్పినపు డింతయగుసని నే ననుకొనలేదు. ఎంతచేటు వచ్చినది ; ఆయనను నే నెన్నడును తండ్రినేమియు ననరానిమాటలైన ననియుండలేదే ; ఆయన మాయమ్మను సరిగఁ జూచుటలేదంటిని. అది నిజముకాదా ! అంత మాత్రమునకు ప్రభువిట్లు చేయడు. వెంకన్న యేమేమి యాలోపించి చెప్పెనో ? ప్రతివానిని మంచి యనుకొనుట నాదే దోషము. ప్రభువునకింత యాగ్రహము కలుగు మాటలేమి చెప్పెనో ? నా కీజన్మలో ముక్తియుండదా ? అయ్యో ! మాయమ్మ నాకొకకెంత దుఃఖించునో ! ఆవిడ యసలే కుందుచున్నది. ‘గోరుచుట్టుపై రోకఁటి పో’ టన్న ట్లీక నిదికూడ సంపాప్తమైనది. తిరిగిఁ నే నామెను చూడఁజాలనా ?”

తల్లిమాట జ్ఞప్తికి వచ్చినపుడతనికి దుఃఖము పొంగివచ్చినది.

“మాయమ్మ యెంత దిగులుఁజెందునో ? నాయంత నిర్భాగ్యులులేరు. నేను జననిని సుఖపెట్టలేకపోవుటటులుండ దుఃఖరణముకూడ నైతినే ? నాపై మోపఁబడిన నిందమైనఁ జెప్పినాడుకాడేమి ? అది యెట్టిదో యేమో ? ఏదైన పెద్దనేరమై యుండవలెను. కానిచో నన్నీ భవనమునఁ బ్రవాసితునిగఁ జేయరు.”

తాను మహారాజుకుమారుడు. యువరాజు. తనకిట్టి స్థితియా? అతని శరీరమంతయుఁ గంపించిపోయినది. తన భవిష్యత్తంతయుఁ గరళరూపము ధరించి మ్రోల నిల్చినట్లున్నది. ఆ చీకటి గదిలో నెత్తుగనున్న కిటికీలగుండ గాలి దూసికొని వచ్చి పెనుభూతములు వికావిక నగినట్లు, పండ్లు పటపట లాడించునటుల, రకరకములుగ ధ్వని చేయుచున్నది. మన్నారుదాసుని కెటు చూచినను వెంకన్న వికృత వేషమునఁ బండ్లు వెలికిఁ బెట్టి తన్నుఁ బరిహాసించుచున్నటులున్నది. ఆలోచనలతో, దుఃఖముతో, అవమానముతో కుమిలి కుమిలి సొమ్మసిలిపోయి యట్లే యుండెను.

౧౪

నెలదినములు గడచినవి. రాజగోపాలాంబిక కేమో దిగులు దిగులుగ నున్నది. మన్నారుదాసు తనవద్దకువచ్చి చాలకాలమైనది. ఇంతకాల మెప్పుడును తన్ను జూడకుండ నుండలేదు. కొన్నిదినములనుండి యన్నియు దుర్నిమిత్తములే యగుపించుచున్నవి. మన్నారునకుఁ దా ననిన నమితమగు భక్తి. తన్ను జూడనిదే యతనికి శాంతియుండదు. తన్నుఁగూర్చి తండ్రితో నేమైన ననినా దేమో! ఆమెకడుపునఁ జిచ్చు రగులుకొనుచున్నట్లున్నది. మన్నారుకేమైన నాపద రాలేదుకద! అతని కెట్టి యాపద యొదవినను దన బ్రతుకు నిరర్థకము. మన్నారే యామె కాశాజ్యోతి. మనోరథపూర్ణస్వరూపము. ఆమెకుఁ గుడిక న్నదురుచున్నది. ఆమె యాశాజ్యోతి యారిపోవునా? ఆమె మనోరథములు వికలములగునా? ఇట్టి భావనలతో నామె పలువిధముల వేదనపడుచుండెను. “ఈ నా డిట్టి విపరీతభావములు కలుగుచున్నవేమి? నా ముద్దుల మన్నారున కెట్టి యాపదయు రాదు. యువరాజు, వాని నెవరేమి చేయఁజాలుదురు? అయ్యో! నాకు ధైర్యము చాలుటలేదు. మన్నాగును తిరిగి యెన్నటికేనిఁ జూడఁ జాలుదునా? నెలదినములైనది. బిడ్డ రాలేదు. ఎచటికి పోయినట్లునుఁ దెలియదు!” ఆమె పలువిధములఁ దలపోసినది. ఏ దెసఁ జూచినను మన్నారామెకు దీనవదనముతోఁ గన్నుల నీరు చెక్కిళ్ళఁ జారికలుగట్టఁ దనవంకఁ జూచుచున్నటులఁ దోచుచున్నది. ఆ చూపు లామెకు వాడియైన ములుకులవలె నున్నవి. ఆమె దుఃఖోద్వేగము పట్టరానిదిగ నున్నది. ఆమె కన్నులనుండి

యశ్రువు లవిరళముగఁ గురియుచున్నవి. ఆమె కేమియుఁ దోచకున్నది. బయట నెండతీవ్రత కఠోరముగ నున్నది. రాణికి హృదయమంతయు నుడుకెత్తుచున్నది. కపర్దిని వచ్చినది.

కపర్దిని : మహారాణీ !

ఆమెకంఠము వణికిపోవుచున్నది. ఆమెకను లెఱ్ఱదారిగవి. రాణి యామెనుజూచి నివ్వెరపోయినది. కపర్దిని దుఃఖించుచున్నది. కపర్దిని దైర్య సాహసములయందు రాణి కత్యంత విశ్వాసము. ఆమె నట్టిస్థితిలో చూచుటలో రాణికిఁ జెప్పనలవికాని వింతవింత భావము లుద్భవించినవి. ఆమె మనమున నేదో యాశంక యజ్ఞాతముగ వేధించుచున్నది.

రాణి : కపర్దినీ ! ఇదియేమి ? నీ వింత దుఃఖించుచుంటివేల ? కారణముఁ జెప్పవైతివి. నిన్నింత కలవరపెట్టునంతపని యేమి జరిగినది ?

కపర్దినికి దుఃఖ మింకను నతిశయమైనది. రాణికి కపర్దిని నట్లు చూచుట దుర్భరముగ నున్నది.

రాణి : విషయ మేమియో చెప్పక విసిగించుచున్నావు.

కపర్దిని రాణిమోమువంకఁ జూచినది. ఆమెను జూడగనే కుప్పున హరి పోయినది. రాణికి మనసు మనసులోలేదు. కపర్దినిని బ్రతిమాలినది. ఆమె వెక్కిరివెక్కి యేడ్చుచు ననినది. “మహారాణీ ! యువరాజురైన మన్నారవాసు గారిని ప్రభువులు చెఱలోఁ దెట్టినారట !”

ఈ మాట రాణిహృదయమున శూలముపెట్టి పొడిచినట్లయినది. రాణికి నోట మాటరాలేదు. సెజ్జపై వ్రాలిపోయినది. కపర్దిని సేదఁదీర్చినది. రాణి హృదయము కల్లోలితమైనది.

రాణి : అకారణముగ బంధించిరా ? ఆ దుర్నిమిత్తముల కిది ఫలము నావోలు ! కపర్దినీ ! నిన్నుఁ జూడగనే యేదో ఘోరము జరిగియుండె నను కొంటిని. నా మన్నారు చెఱయందుంచఁబడెనా ? పసివాడు, వాని కేమియుఁ దెలియదు. తంత్రితో నేమనినాఁదో ! ప్రభువు కోపిష్టి. యువరాజున కిట్టి యాపదయా ! నా స్థితి తుద కెట్లు పరిణమించినది ! నా చిట్టితండ్రి కెట్టిపాటు వచ్చినది !

ఆమెకుఁ బిచ్చియెత్తినట్లయినది. ప్రభువనిన నామెకుఁ గోపము కుత్తుక బంటిగ నున్నది. ఆమె ఈ వార్తవలని యావేదన మామె హృదయమును దహించుచున్నది. మనసుండబట్టక యామె కపర్దిని నడిగినది.

రాణి : కపర్దినీ ! ఈ విషయము నీ కెట్లు తెలిసినది ?

కపర్దినీ : మహారాణి ! నేను రాత్రి ప్రొద్దుపోయి మీ వద్దకు రావలెనని బయలుదేరితిని. లక్ష్మీవిలాస సదనమువలకు వచ్చుసరి కేదో సంభాషణ వినిపించినది. నే నచటఁ గొంతతడవు నిలిచి యాలకించితిని. వ్యక్తులిరువురు మాటాడుకొనుచుండిరి. ఒక గొంతు నెలుఁగు నేర్పరించుకొనఁజాలితిని. అది ప్రభువుల కంతధ్వని. రెండవదెవరిదో పోల్చుకొనఁజాలనైతిని. వారు ప్రసంగమున నీ విషయముఁ గూర్చి చర్చించుకొనుచుండిరి. అందుచే నాకీ రహస్యము తెలిసినది.

రాణి : నీవు సత్వరమునేగి యెట్లు సోమయాజులుగారిని పిలుచుకొని రమ్ము.

కపర్దినీ వెడలిపోయినది. రాణి మనస్తాపమున కవధిలేకుండ నున్నది. “ఆ రెండవవ్యక్తి యెవ్వలైయుందురు ? మన్నా రెవరికి నపకారిగాఁడు. పాడు దైవము మమ్ముల నిట్లు చెట్టలఁబెట్టుచున్నాడు. ప్రభువు నన్నైనఁ బండిగఁ జేయవచ్చునే ! మన్నారునందెట్టి దోషమున్నది ? నే నన్నివిధముల హత భాగ్యను. భర్త యనుగ్రహ మిటులున్నది. పుత్రుని కష్టగతి యటులున్నది కష్టములు ముందుపట్టిగాని ప్రాణి జన్మింపదుకాబోలు ! విధి నా ముఖమున విషాదరేఖలనే గీసినాడుకావలయును. లేకున్న నా స్థితియేమి ? నేటి నా గతి యేమి ? ఔను. కష్టసుఖములు కేవలము ధనసంపదల నాశ్రయించియుండవు. పూర్వజన్మకృతములఁబట్టి వచ్చుచుండును. నా పూర్వపుణ్య మిటులున్నది కాబోలు ! నా నోముఫల మిటులుండ విధిని నిందించి లాభమేమి ? సోమయాజులుగా రేమందురో ! ఆయనమాత్ర మేమనును ? తీయనిమాటలు చెప్పును. క్రియ శూన్యము. ఏది యెటులున్నను ప్రభువు నన్నింత బాధించుట తగదు.”

ఆమె కీ యోజనలతోఁ దలదిమొక్కినది. నేలపైఁ గూలిపోయినది. శిలాహతపద్మమువలె నున్నది. జాముపలకల్లే పడియుండెను. సాయంకాల

మైనది. సోమయాజులు వచ్చినాడు. కపర్దినియు వచ్చినది. రాణి లేవలేదు. కపర్దిని రాణికిఁ దెలివివచ్చుటకుఁదగు యత్నము లొనర్చినది. పన్నీరు మొగమునఁ జిలికినది. వట్టివేళ్ళ వీపనతో విసరినది. బహువిధ శీతలోపచారములఁ జేసినది. రాణి కొంచెము తేరుకొనినది. ఆమెమొగము బాష్పకలుషితమై గండరించియున్నది. కేశములు శీర్ణములై, చెల్లాచెదరుగ ముఖమండలమును గప్పినట్లున్నవి. కనులెఱ్ఱవారినవి. రాణిస్థితికి సోమయాజులు భయముఁ జెందినాడు. 'ఆమె కంత దుఃఖము కల్గుటకు హేతువేమో ! పాప మామెశోక మెట్లు చల్లారునో ?' కపర్దిని రాణి కుపచారమొనర్చి సంపూర్ణముగ సేదఁ దీర్చినది. సోమయాజులరాకఁ దెలియజేసినది కపర్దిని.

రాణి : సోమయాజులుగారు వచ్చినారా ! పద. ఎక్కడ నున్నారు ? వారికాసనము నుంచితివా ?

సోమ : మహారాణుల కాశీస్సులు.

రాణి : నాజీవితము దినదినము విచిత్రముగ మారుచున్నది. నిజముగ నాయంత యభాగ్యజీవి యుండదు.

సోమ : మహారాణీ ! నేడు మీరంతబేలవలె మాటాడుచున్నారు !

రాణి : మీకుఁ దెలియదా ? మన్నారును ప్రభువులు చెఱసాలలో బంధించిరి. నాజీవితమున కింతకంటెఁ గష్టతరమగు విషయ మేమున్నది ? నేనేల బ్రదుకవలయునో తెలియుటలేదు. పాడుప్రాణములు బొందిని వీడిపోకున్నవి.

సోమ : మన మన్నారుదాసునా ? యువరాజును ప్రభువు బందీనిచేసెనా ? కారణమేమి ? యువరా జెట్టిదోషియుఁ గాఁడే !

రాణి : ప్రభువులు తలచుకొనినఁ గారణములు కావలయునా ? ఇదివరకే జరిగిన యవమానము చాలక నాకిది యొక క్రొత్త యవమానము.

సోమ : అమ్మా ! మీరు ప్రభువుల నొకపర్యాయము కలిసికొని మాటాడిన మంచిదనిపించుచున్నది.

రాణి : అవును. నేను ప్రభువులఁ గలిసికొని మాటాడి తీరుదును. నాహృదయము దహించుకొని పోవుచున్నది. పడినకష్టములు చాలును.

పాపము : మన్నారేమి యపచార మొనర్చినాడు ? ప్రభువుల కిట్టికృత్యము తగనిది. ఇంతకుమించినయవమానమిక నాకేమియుండును? ప్రభువులపై నేను పగఁబట్టినాను. తమ కీ పని యర్హమైనది కాదని ప్రభువులతో గట్టిగ వాదించును.

ఆమె యాహతసింహివలె గర్జించినది. ఆమెలో శాంతి కింక తావులేదు. ఆమె ముఖమునుండి వెలువడు ప్రతియొక్క మాటయు వజ్రపాతమువలె నున్నది. ఆమె యావేగము పట్టరాని దయ్యెను. ఆమెకు మన్నారు లోకము. ఆమె క్రోధోన్మత్తచండీమూర్తివలెనున్నది. ఈలోకపుఁ దెలివియే యామెలో నశించినది. తా నేమి మాడలాడుచున్నదో తనకే తెలియుటలేదు. తన పగఁ దీర్చుకొను నుపాయము నడిగినది సోమయాజులను. సోమయాజులకు రాజీస్థితి దుఃఖదాయకముగ నున్నది. అనుకొనినాడు: “ఈమె తొందరపడుచున్నది. పుత్రప్రేమ యీమె నిట్లొనర్చినది. ఈమెను సమాధాన పరచవలయును. సామాన్యముగ హృదయమును వెలువరించు ప్రకృతికాదు. ఈమె కీ దుఃఖము పీమల నతిక్రమించినది.” తానామెకెట్లేని సాహాయ్య మొనర్పవలయును.

సోమ : చింతింపకుము చుహారాణీ ! గ్రీష్మకాలపు తీక్షణులు పెండగాడ్పు లకు నెఱియలుగొట్టి బీటలువారిన యుర్వర వర్షాసేచనమునఁ జలప్రపూర్ణమైనంత సస్యశ్యామలరోమల యగుటలేదా ? కష్టములనిశముఁ బీతము పెట్టుకొని కూర్చుండపు. పడినవారెన్నటికినిఁ జెడెడువారుగారు. రత్నమైనను సానఁ బట్టక ప్రకాశింపదు. మన్నారుదేవుఁడు మిమ్ములఁ బరీక్షించుచున్నాడు. మీ రోర్పుతో సహించుకొనుడు. మీరు మహాపతివ్రతలు. ప్రభువులు మీగొప్పఁ దనముఁ దెలిసికొను దినములు దగ్గరపడుచున్నవి. మన్నారున కెట్టి భయమును లేదు. మీరు తొందరపడకుడు.

రాణి : ఏమో మీరటులనే చెప్పుదురు.

సోమ : అదికాదు తల్లీ ! కష్టమురోర్పుకొనుటలోనే యున్నది. పూర్వ మెందఱుపతివ్రతల కెట్టికష్టములు సంప్రాప్తించలేదు. సుమతీదేవి కష్టముల కన్న తమకష్టము లెక్కువవా ? అదిగాక మన యత్నములు ఫలించు దినములు పమీపించుచున్నవి.

రాణి : ఎట్లు ?

సోమ : చంద్రరేఖ మన కనుహలముగ నున్నది. ఆమెసాహాయ్యమున మనము రంగజమ్మను సాధింపవచ్చును.

రాణికి సోమయాజులమాట లద్భుతముగఁ దోచినవి. “క్రాంతగపచ్చినది చంద్రరేఖ. ప్రాతయావిడ రంగజమ్మ. ప్రభువులకుఁ జంద్రరేఖ యనినఁ గ్రొత్తమోజు. ఆమెవలనఁ గార్యము సాధించుటయేమి ? ఇది యేమియూహ?” యనుకొనినది.

రాణి : మహాత్మా ! మీమాటలు ‘ముల్లుపుచ్చి కొట్టవచ్చిన చంద’ ముగ నున్నవి.

సోమ : కాదు తల్లీ ! రంగరాజమ్మయేకొట్టు. చంద్రరేఖ ముల్లుకూడ కాదు. నేను పరీక్షించిచూచితిని. అట్టిదేముయు నగుపడుటలేదు. ప్రభువుల హృదయమున స్థిరమైన స్థావర మేర్పడుకొని పాతుకొని పోయినది రంగజమ్మ. చంద్రరేఖ తాత్కాలికపు మెలుపు. రంగజమ్మ యటలుకాదు. రంగజమ్మను సాధించిన రాజు నిలువఁజాలఁడు ఆయన కదియేప్రతీకారము. ఇందు మీ యభిప్రాయమేమి ?

రాణి : చేయఁజాలినచో మంచిదియే.

సోమ : మహారాణి ! డెబ్బది యేండ్లుగ వేదపురుషు నారాధించిన నాముఖమునఁ జెప్పుచున్నాను. మీకు సత్వరమైన కుభము చేరఁగలదు. నేను రంగజమ్మను రాజునుండి విడఁదీయగలను. నేచే యాపనికై బద్ధ కంకణుడ నయ్యెదను. మీరు చింతవీడి యుండుడు.

రాణి : మీరట్లనుచుండ నే నేమనఁగలను ? కార్యము సాధించఁగల్గిచో నంతకుమించి కావలయున దేమున్నది ?

సోమ : అయిన నేనుపోయి వచ్చెదను. మీరు తొందరపడకుడు. ఇంత వర కోపికఁబట్టినవా రింకఁ గొంతకాలము నహించుకొనుడు. కానిచో నంతఃపుర మునఁ బలురకముల యలజడులు జరుగఁగలవు. ప్రభువులవఱకుఁ బ్రాకినఁ బ్రమాదము సంభవించవచ్చును.

సోమయాజులు సరాసరి చంద్రరేఖ యింటికి వెళ్ళినాడు. చంద్రరేఖ యాయనను మిక్కిలి గౌరవించినది.

సోమ : రంగాజమ్మ పుట్టుపూర్వోత్తరము లేమైనఁ దెలిసిన దాగుండు. ననిపించుచున్నది.

చంద్రరేఖ : రాజీమె నెటనుండి తీసికొని వచ్చెనో మనకుఁ దెలియ రాదు. ఈమెలోఁ జూచిన కొలఁదియుఁ ప్రభువుల పోలిక కనిపించుచున్నది. మాటాడు వైఖరియుఁ శ్రీవియు, బ్రభువులనే యనుకరించుచున్నట్లుండును. ముఖ కషళికలుఁగూడ నవియే.

సోమ : ఏమనుచున్నావు ? ప్రభువుల పోలికయా ? చాల చిత్రముగ నున్నది ! ప్రభువులేమి ! రంగాజమ్మ యేమి ? ప్రభువుల కషళికలు రంగాజమ్మ యందెట్లు కానుపించును :

చంద్రరేఖ : ఏమో నా కట్లనిపించినది. అదియుఁగాక నామెలో మా మంగమాంబ పోలికకూడ లేకపోలేదు.

సోమ : మీ మంగమాంబ యెవరు ?

చంద్రరేఖ : పెనుగొండలో వీరిపెంకటభూపతి రాజ్యముచేయునప్పుడు నే నచట నుండెడివానను. అప్పటిలో మాకు మారపుబండు గొర్రావిడ యుండెడిది. ఆమె మహాసాందర్యవతి. ఆమె పేరే మంగమాంబ. ఆమె కొక కొమరిత యుండెను. ఆమెయు నేనును నొకయీడువారిము. పదిసంవత్సరము లకే యామె వీజావాద్యమునను, నేను భరతమునందును బ్రవీణులమైతిమి. ఇట్లుండగ మంగమాంబ స్వర్గస్థురాలయ్యెను. ఆ పిల్ల పేరును రంగాజమ్మయే. సమీపగ్రామముననున్న తన ముత్తవల గృహమున కేగినది. రాజుగారు దివంగతులైన పిమ్మట శ్రీరంగరాయలవారు తమ రాజధానిని చంద్రగిరికి మార్చినారు. అందుచే నేను చంద్రగిరికి వచ్చివేయుట జరిగినది. తరువాత నా రంగాజమ్మ యేమైనదియు నాకుఁ దెలియదు. ఆ రంగాజమ్మయే మన రంగాజమ్మ కాదుగదా యనిపించును ! ఎంత యోజించినను రంగాజమ్మ రఘునాథనాయకులవారి యపత్యమగునేమో యనియే నా యనుమానము.

సోమ : దాగున్నది. నేను పెనుగొండపోయి యచ్చట నేమైన యాచూకి. తెలియునేమో చూచివచ్చెదను.

చంద్రరేఖ నమస్కరించినది. సోమయాజు లామె నాశీర్వదించి తన గృహమునకుఁ బయలుదేరినాఁడు. దారిలో రాయసము వెంకన్న కనిపించినాఁడు. ఆయన సోమయాజులను జూచినాఁడు. వెంకన్న కాయననుగూర్చి తెలిసికొనవలెననిపించినది. ఆయన యేదియో ముఖ్యమగు విషయమునుగూర్చి యాలోచించుచున్నట్లు పసిపట్టినాఁడు.

వెంకన్న : మీ పేరేమి ? శాస్త్రిగారూ.

సోమ : ఎల్లు సోమయాజు లందురు.

సోమయాజులు ముఖావముగ పోఁబోయినాఁడు. వెంకన్న యాయన నాపి యనినాఁడు. “అంత త్వరపడెదరేల ? సాటి బ్రాహ్మణుడను, నాతో కొంచెము ముచ్చటించినఁ దప్పుకాదుగదా !”

సోమ : తప్పేమున్నది ; నా మనస్సు మనస్సులోలేదు.

వెంకన్న : అదే మట్లనుచున్నారు ? ఈ ఆందోళనకు హేతుచేమి ?

సోమ : ఏమున్నది ? సాటివాఁడవుగనుక చెప్పుచున్నాను నాయనా ! గోడలకుఁ జెవులున్నవందురు. మన ప్రభువులు మహారాణిగారికిని, యువరాజు మన్నారుదాసునకును నన్యాయముఁ జేయుచున్నారు. కొడుకును చెఱసాలయం దుంచినందులకు మహారాణి దుఃఖించుచున్నారు. ప్రభువులు విలాసవతులతోఁ బ్రొద్దులుపుచ్చుచుఁ బట్టపుఁదేవి నిట్లవమానించు టన్యాయముగ నున్నది.

మాటాడినంతసేపును సోమయాజుల కాపేశము పట్టరానిదిగ నుండెను. ఆయన మాటలతీరే విచిత్రముగఁ దోచినది వెంకన్నకు. వెంకన్న యోజింప నారంభించెను. “ఈయన యెవరు ? రాణి, మన్నారులను సమర్థించుచుఁ బ్రభువును తూలనాఁడుచున్నాఁడు.”

వెంకన్న : మీరు రాణిగారి కేమైన....?

సోమ : అవును. నేను మహారాణి తండ్రిగారి యాస్థాన పురోహిత వంశమునకుఁ జెందినవాఁడను. మహారాణి కాపురమునకు వచ్చినప్పుడు నే నరణపుఁ బండితునిగ నిటకు వచ్చితిని.

వెంకన్న : అటులనా ? మఱి ప్రభువుల ప్రవర్తనఁగూర్చి మహారాణి యభిప్రాయమేమి ?

సోమ : మహారాణి యేమిచేయఁగలరు. ఆమెకు మంత్రాంగము సల్పుటకు రాయసము వెంకన్నలు గలరా ?

వెంకన్న మొగమున నానందరేఖలు తొంగిచూచినవి.

వెంకన్న : మహారాణిగారికి నా సాహాయ్యము కావలయునా ? అంత కన్న నేను కోఱఁదగిన దేమున్నది ?

సోమ : నే నిప్పుడు రంగాజమ్మ పుట్టుపూర్వోత్తరములను దెలిసి కొనుటకై పెనుగొండకుఁ బోవుచున్నాను.

వెంకన్న తలపంకించి క్షణకాల మాలోచించినాఁడు.

సోమ : ఏమి యాలోచించుచున్నారు ?

వెంకన్న నవ్వి యనినాఁడు “ఏమియు లేదు.”

ఎవరిదారిని వారు వెళ్ళిరి.

ఆ మరునాఁడే సోమయాజులు పెనుగొండకు బయలుదేరి వెళ్ళినాఁడు. అచ్చట సానివాడకుఁబోయి మంగమాంబనుగూర్చి భోగట్టాచేయగా నామె చనిపోయి చాలకాలమైనదనియు, వారి బంధుగులు చంద్రగిరిలో నున్నారనియుఁ దెలిసినది. సోమయాజు లెంతో శ్రమపడి చంద్రగిరికి వెళ్ళినాఁడు. అచట సానివాడలో విచారింప నెంతో కష్టముమీఁద నా కుటుంబమునుగూర్చి తెలియఁ గలిగినాఁడు. వెదకివెదకి చివరికెట్లో వారి యిల్లు కనుగొనినాఁడు. ఆ యింట నొక నడివయస్సు స్త్రీ యుండెను. ఆమె సోమయాజులను గౌరవించినది.

సోమ : నీకును మంగమాంబకు నేమైన సంబంధము గలదా ?

స్త్రీ : బంధువు కాదుగాని మా యమ్మకు మిత్రురాలామె.

సోమ : మీ యమ్మ యిప్పుడున్నదా ?

స్త్రీ : లేదు చనిపోయినది.

సోమ : మంగమాంబ కొక కూతురున్నదట, నిజమేనా ?

శ్రీ : నిజమే. ఆమె యిపు డెచటనున్నదో తెలియదు. చక్కనిచుక్క. ఆమె మొగమున మహారాజు కళ యుట్టిపడుచుండెడిది. ఆమె యెవరితోడనో చాల సంవత్సరములకుఁ దూరము లేచి వెళ్ళినదని చెప్పుకొందురు.

సోమ : ఆమె తండ్రి యెవరో నీకుఁ దెలియునా ?

శ్రీ : రఘునాథనాయకులవారి బిడ్డ యామె.

సోమ : ఆశ్చర్యముగనున్నదే ! ఆమె రఘునాథనాయకులవారి సంతానమా ?

శ్రీ : ఆశ్చర్యముఁ జెందపలసిన దేమున్నది ? వెంకటపతి రాయలవారు జీవించియున్న కాల ముది. వెంకటపతిరాయలవారికిని రఘునాథనాయకులవారికిని ద్రాణస్నేహము. ఒక పర్యాయము రఘునాథనాయకులవారు పెనుగొండకు వచ్చిరట. అప్పటిలో మంగమాంబ యీ పురమున నుండెడిది. ఒకనాటి సాయంసమయమున రఘునాథనాయనివారు వాహ్యుని వెడలి నొక సుందర మందిరోపరిభాగమున నామెఁ గాంచిరట. అప్పటిలో మాయమ్మ రాజాంతః పురమున దాచిగ నుండెడిది. ఆమె సాహాయ్యమున రఘునాథ ప్రభువుల వాంఛిత మీదేరినది. అది రంగజమ్మ జన్మవృత్తాంతము. మంగమాంబ మరణానంతర మామె కొంతకాలము తన ముత్తవల యింటిపద్దఁ బెంపఁ బడినది. ఆ తటవాత నిట్లు జరిగినది. రఘునాథనాయకప్రభువులు మాయమ్మకు వ్రాసి పంపిన లేఖలు కొన్ని యిప్పటికినిఁ గలవు.

సోమ : వానిని నా కీయఁగలవా ?

ఆమె లోనికిఁబోయినది. లోన నెవరిదో పురుషస్వరము వినఁబడినది. ఆమె కొన్ని జాబులఁ దెచ్చినది. అవి భూర్జపత్రములపై వ్రాయఁబడియున్నవి. ఆ జాబులు కల్పించినట్లున్నవి. సోమయాజు లట్లు భావించలేదు. రాజ రంగ జమ్మల సంబంధము విడఁదీయుటకుఁ దనకు సులభమార్గము చిక్కిన దను కొనినాడు. పెనుగొండ, చంద్రగిరి—యీ రెండుప్రదేశములందును నెవరో యొకవ్యక్తి రహస్యమునఁ దనకు సాయ మొనర్చుచున్నాడనిపించినది. చంద్రగిరియం దా శ్రీ యట్లు సత్కరించుటలో, సంభాషించుటలో నెవరిదో యాజ్ఞ యొకఁడు భావించుచున్నది. ఆ గుప్తసాహాయ్య మొనర్చిన వ్యక్తి

యెవరోకదా యనుకొనినాఁడు సోమయాజులు. సోమయాజులు జాబులుతీసుకొని వెళ్ళెదసనిచెప్పి బయలుదేరినాఁడు. ఆ స్త్రీ కొన్నిఫలముల నిచ్చి స్వీకరింపుఁ దనినది. సోమయాజులు వలదనినాఁడు. ఆమె బలవంతముచేసినది. సోమయాజులు రెండుపండ్లనుమాత్రము తీసికొని వెళ్ళిపోయినాఁడు.

౧౭

దినములు గడచుచున్నవి. సోమయాజులింకను రాలేదు. రాణి కేమియుఁ పోచుటలేదు. “కపర్దిని చంద్రరేఖా ప్రభువులమవ్య శృంగారభావమే లేదని చెప్పినది. ఇది కొంత యాశ్చర్యముగనే యున్నది. కపర్దిని లోతులుతీసి విషయములను గ్రహించుటయందుఁ జతుర. అసత్యమైయుండదు. నా పక్షము పహించి రంగాజమ్మను మందలించినదట చంద్రరేఖ. ఆమె మొదటినుండియు నింతేనట. వింతమానిసివలె నున్నది. లోకములో నిటుల నిచ్చావతులుకూడ కొందరుందురా? లేక నా పక్షముఁ బూనుచున్నట్లు నటించుచు రాజును దానే వలలోపేసికొన యత్నించుచున్నవా? మన్నారుచానునకుఁ గారాగారవిముక్తి యెన్నటిదో! ప్రభువు రెన్నిపర్యాయములు పర్తమాసమంపినను దయనేయ రున్నారు. నేనైసఁబోయి వారిని దర్శింపవలె ననిపించుచున్నది. సోమయాజులు గారు వెళ్ళినవని యేమైనదో! చాలదినములైనది. ఇంకను రాకుండుటకు హేతుదేమో! నా మన్నారును జూచుసంతవఱకు నా కనులు చల్లఁబడవు. ఈ రంగాజమ్మపిశాచము పదలినగాని మాకు శుభదినములు రాఁజాలవు.”

రాణి యాలోచనల కంతులేకున్నవి. ఆమె పదునేను దినములుగ నిరాహారగ నున్నది. నిరంతర మామెమనమున నాందోళనలే చెలరేగుచున్నవి. కపర్దినిపచ్చి సోమయాజులుగారు పచ్చుచున్నారని చెప్పినది. రాణి యాయనను జూచుటకుఁ ద్వరపడినది. సోమయాజులు వచ్చినాఁడు. ఆయన రాణికి రంగాజమ్మ జన్మదృష్టాంతముఁ జెప్పినాఁడు. రాణి తనకు మంచిరోజులు రానున్నవనుకొనినది.

సోమ : ఈ లేఖలఁ జంద్రరేఖకుఁ జూపింతునా?

రాణి : చలదు. మన మిప్పుడు తిరిగి చంద్రరేఖ వలలోపడుట మంచిది రాదు. ఈ విషయము ప్రభువులకే తెలియఁజేయవలెను.

సోమ : మహారాణీ ! మీ రొకసారి ప్రభువులను కలిసికొనిన బాగుండి యుండెడిది. మీ రట్లు చేయలేదా ?

రాణి : ప్రభువులకు చాలమారులు సమాచార మంపితిని. వారిచటికిఁ గారఁట.

సోమ : పోనిండు. మీరే వారిని దర్శించినచో ?

రాణి : నేను నదియే యూహ సేయుచున్నాను.

సోమ : మీరు వారి దర్శనార్థము వచ్చుచున్నట్లు వార్తనంపుడు. నేను కూడ మీ వెంట వచ్చెదను.

రాణి : అటులే యొనర్చెదము.

రాణి తమరాకనుగూర్చి యొకదాసిచే రాజునకు వర్తమాన మంపినది. ప్రభువువద్దనుండి సమాధానములేదు. రాణి కేమిచేయవలెనో బోధపడినదికాదు. కపర్దినిని రాజుగారివద్దకుఁ బంపినది. రాజు విశ్రమించు సమయము. కపర్దిని రాజసమక్షమున నమస్కరించి నిలిచినది. రాజు కపర్దినిరాకకుఁ జిరాకు చెందఁ నాఁడు. కపర్దినియనిన రాజున కొకభావము. ఆమె యెన్నడును రాజునొద్దకుఁ బోవదు. ఆమెవచ్చి యేదేని నడిగినఁ దాను కాదనలేదు. ఆమె రాణి పనుపున వచ్చినది.

ప్రభువు : కపర్దినీ ! నీ వచ్చిన పనియేమి ?

కపర్దిని : మహాప్రభూ ! మహారాజీ భుజించి చాలదినములైనది. ఆమె శుష్కించి శల్యావశిష్టముగ నున్నది. ప్రాయోపవేశమొనర్చినదామె. చనిపోవక పూర్వ మొకపర్యాయము తమ్ము దర్శింపవలెనని యున్నదఁట. తా మంగీకరించినచోఁ దమ దర్శనమునకుఁ రాగలరఁట. ఆమెదుఃఖముఁ జూడ లేకున్నాము. ఇంకను కొలదికాల మిట్లేయున్నచో నామె యేమగునో చెప్పఁ జాలము. ప్రభువుల యనుగ్రహ మే రీతిగ నున్నదో !

ప్రభువు : కపర్దినీ ! మేము రాజగారినిఁ జూడగోరుచున్నాము. ఆమె యిచటికి రావచ్చును.

కపర్దిని : మహాప్రసాదము.

కపర్దిని వెళ్ళినది. రాణిగారి కీ సంగతి నివేదించినది. సోమయాజులు ప్రభుసన్నిధానమునకు దానుగూడ వత్తు ననినాడు.

రాణి : మీరు రానేవలయును.

ఇరువురునుగలసి ప్రభువులవద్దకుఁ బోవుటకు నిశ్చయించుకొనిరి. సాయంకాలమునకు రాణిగారి శిబిరము విజయరాఘవ విలాసనదనము ముందాగినది. శిబిరవెనువెంటనే సోమయాజులు వచ్చినాడు. రాణి శిబిరమునుండి దిగి నెమ్మదిగ లోనికిఁబోవ నారంభించినది. సోమయాజు లామె సనుసరించు చుండెను. రాజమందిరప్రాంగణమునఁ గావలియున్నవారు రాణిగారికి విసములై నమస్కరించి దారి నొసఁగిరి. సోమయాజుల నడ్డగించిరి.

రాణి : ఆయన నడ్డగించెదరేమి ?

కావలి : మిమ్ముల నొక్కరినే లోనికిఁ బ్రవేశింపఁజేయుఁడని ప్రభువుల యాజ్ఞ.

రాణి : ఆయనను రానిండని నా యాజ్ఞ.

కావలి : అమ్మా ! తమయానతిఁ దాటఁజాలము. కాని ప్రభువులు....

రాణి : అయినచో నేనును లోనికిఁగను. ఆయన విన నా కిప్పుడు రాజదర్శనమే యనవసరము.

కావలివారిలో నొకడు లోనికిఁబోయి ప్రభువులతో నీ సంగతి నివేదించి నాడు. ప్రభువు విసుగుకొని రానిమ్మనినాడు. రాణి, సోమయాజు లిరువురు లోనికిఁ బోయినారు. రాణి గదిగుమ్మమువద్ద నాగిపోయినది. ప్రభువెదురుగ నున్న యాసనమున నవనతపదనుడై యున్నాడు. రాణి యాయన నేకదృష్టిగ నొకలిప్తకాలము చూచినది. ప్రభువస్థై యున్నాడు. రాణి యొక యడుగు లోనికివైచినది. ఆమె చరణ మంజీరము శింజితమైనది. ప్రభువు తలయెత్త లేదు. రాణివంకఁ జూడలేదు. రాణి కేమిచేయవలెనో చోఢపడకున్నది. ప్రభువు నస్థై పరికించుచు నిలువఁబడినది. పది నిమిషములు గడచినవి. ఎవరు నేటియు మాటాడలేదు. ప్రభువు తలయెత్తి చూచినాడు. రాణి తల దించుకొనినది. రాణి హృదయమునఁ గోపావర్తములు చెలరేగుచున్నవి. నిజమే, తనకును ప్రభువునకును చాలదినములు సమాగమములేదు. ఒకవేళ

ప్రభువే తన సదనమునకు వచ్చెను, తానేమిచేయును ? అర్హ్యపాద్యము లిచ్చును. తన చీరచెఱుగుతో ప్రభువు పాదము లొత్తును. సర్వోపచారములు జేయును. ప్రభువుమీద తనకు గోపముండుటచేరు. తన యింటికి వచ్చిన ప్రభువును మర్యాదచేయుటచేరు. ఆయనవలన దా సవమానము దొందెనుగాని తనవలన నాయన యవమానమును భరించలేదు. ప్రబలి విరోధి యింటికి వచ్చినను గౌరవింతురు. సామాన్యమైన యొక స్త్రీ రాజసదనమునకు వచ్చిన మర్యాద చేయఁదో ! అందును దాను బట్టమహిషి. రాజ్యమున రాజాజ్ఞ యెటువంటిదో మహారాణి యాజ్ఞ యెటువంటిదో. పట్టమహిషిరానై వచ్చినపుడు మహారాజు తలయెత్తఁదో ! తనమీద కోపమున్నచో నుండనిమ్ము. మర్యాద సేయఁదా ? ఆమె, బిడ్డ నెవలో యెత్తుకొనిపోవుటకు రాగా వానివంక లీక్ష్మముగఁ జూచి దాఁతపులివలె చురచురఁ జూచుచు నిలుచుండెను. ఆమెనఖ శిఖా పర్యంతము సవమానజనిత కోపాకృతియై యుండెను. ఒక యడుగు గదిలో నుండెను. రెండవ యడుగు గది వెలుపల నుండెను. మహాగ్రీష్మయామినీదేశ రెండు జాములప్పుడు నడ్డోదిత చంద్ర బింబమువోలె నామె నిలుచుండెను.

ప్రభువు మనమునఁ గ్రోధాగ్నికీల రెగయుచున్నది. వచ్చిన రాణి పలుకరించదేటు ! అస లీమెను రమ్మనిన దెవడు ? తనకుగ నెన్నియో పర్త మాసము లంపినది. వచ్చినది. అవును, రాణి మందిరమునకు తాను పోవుట మాని చాల రాలమైనది. ఇప్పుడైనను దాను పోలేదు. ఆమెయే వచ్చినది. ఈ మౌనమున కర్తమేమున్నది ? భార్యకు భర్తపద్ధ న్నిత రాజసమా ! ఆమెకు మహారాణి నను గర్వియున్నటులున్నది. ఆ గర్వియు మహారాజురోగంబు మాటాడకుండ సేయుచున్నది. ఎంతగర్వియు లేనిచో రంగాజమ్మ కిట్లు సందేశ ముంపును ? రంగాజమ్మ యనినఁ దనకెంతటి భావమో యామెకు నువిదితము. తెలిసియుండియు నట్లామెను విరస్కరించినదనిన నా రికస్కాంతము తనకుఁ గాని రంగాజమ్మకుఁగాదు. చంద్రరేఖ క్రొత్తగవచ్చినది. ఆమెను దోచు చేసికొని, ఆమెపద్ధ తన్నెట్లుగా చిత్రించినదో ! రాణికి పర్తాని సోమయాజులు. వీ రిరువురుఁ దన్ను ప్రతిఘటించుటకుఁ బూనుకొనినారు. తాను పట్టమహిషి. అయిన, భర్తను పలుకరింపదా ! ఆయన ప్రోధవివకుడై రాణివంక లీక్ష్మముగఁ జూచినాఁడు. ఆ చూపామెహృదయమున నొక్కసారిగ వెయ్యి బాకులు

గుమ్మిన టైనది. ఆయన యాపాదపస్తకము పరాభవజనితోర్తిత క్రోధాకారము వలె నుండెను. మహాగ్రీష్మ మధ్యాహ్నవేళా గగనమండల విభాసితా హస్కర ఓంబమువోలె నాయన ముఖము దున్నిరీక్ష్యముగ నున్నది.

రాణి తలయెత్తి చూచెను. రాజు యెగములో ప్రసన్నత లేకపోగా క్రోధము కనిపించుచుండెను. రసయందు క్రోధమెందులకు ? తానాయనకు చేసిన ద్రోహమేదియు లేదే ! రాణి కన్నులుకూడ నెఱ్ఱబడెను. రాణికిఁ గోపము వచ్చినట్లు రాజు తెలిసికొనెను. వారిరువురి కోపములు నొకటికొకటి కారణమయ్యెను. ఇద్దరు మహామోఘులు కత్తులు కలుపుకొనుచేత నొకరినొకరు తీక్షణముగఁ జూచుకొనునట్లు చూచుకొనుచుండిరి. అది యొక యగ్నిపర్వతము వలె నుండెను. ఎప్పుడు పగిలిపోవునో తెలియకున్నది. వెంటనే పగులుటయే మంచిది. ఆ సమయ మాలస్యమైనకొలఁది వెలువడు మహాగ్ని జ్వాల మిక్కిలి భయంకరముగా నుండును. ఈ పగులుట ముందేదెసనుండి పగులవలయును ? ముందెచ్చోటనుండి పగిలిన సచ్చోట బలిహీనమైపోవును. అందుచేత నిరువురును గ్రోహతామ్రాప్తిపై మొకరి నొకరు చూచుకొనుటయేరాని నోటివెంట బయలు వెడలిన పల్కులేకుండ నుండిరి. రాజుయే మాటాడునని రా జెదురు చూచుచుండెను. రాణి మాటాడెడిదే. విజయరాఘవనాయకునియందు క్రోధము కాని, అప్రసన్నతకాని లేకున్నచో నామె మాట్లాడెడిది.

మాటాడదునరే, తానుచ్చటినుండి వెడలిపోదు. ఆ నిలుచున్నదీవి, ఆ చూచిన చూపులోని యహంకారము రాజును దలక్రిందులు చేసినవి. విజయ రాఘవ నాయకుడు మహారసికుడు. భరతశాస్త్రపేత్త. సర్వనాట్య ఛంగిదుముల లోని రహస్యములు, మాఘర్యములు నెఱిగినవాడు. ఛరితనాట్యాభినయము నందు ప్రాధానీరాధీరాది నాయికలమొక్క యభినయము చేత నా నాయికల క్రోధాభినయము, రాచదీవిఁ బ్రవర్తించు సంగవిన్యాసము, రుపితనేత్రచాలనము సర్వము నెఱిగినవాడు. రంగాజమ్మగాని, చంద్రరేఖగాని చురి యితరలైన నాట్యకత్తెలుగాని యిట్టి యభినయముఁ జేసినప్పుడు తా నానందించినాడు. చంద్ర రేఖ యొకనాటి యభినయములో నిల్లేనిలుచున్నది. ఇట్లేచూచినది. రాజున కా విషయము జ్ఞప్తికి వచ్చెను. ఆనాటి చంద్రరేఖాభినయమునకు, నేటి రాజ

గోపాలాంబికాదేవిగారి యీ నిలుచున్న తీవికి భేదమేమి? అది యభినయము. ఇది నిజము. నిజముగానైనను నట్టినిలుకడ నిలుచుట, రసస్వరూపము జీవి యొక్క హృదయమున నిలుకడ నేర్పుచుకొనకున్నచో నెట్లు సాధ్యమగును? చంద్రరేఖాదుల కది యభ్యసించిన విద్య. రాజగోపాలాంబికాదేవిగారి కది రాచపుట్టువుతో సహజముగా వచ్చిన భావప్రాకట్యము. కాని రాణికిఁ దనమీఁదఁ గోపమున్నది. ఏనాఁదిక యభినయింపఁబడుచున్నదో యా నాఁదిక యొక్క ప్రధానమూర్తి నిజముగా కోపనయే కదా? సత్యభామ పాత్ర సభినయించు త్రీకి నిజముగా కోపములేదు. కాని పారిజాతమును ఛిత్త రుక్మిణి కిచ్చినాడన్న సమయమునందలి యసలు సత్యభామను నిజముగా కోపమే కదా! రాజగోపాలాంబికాదేవి రాచకూతురు. చంద్రరేఖ రాచకూతురుకాదు. రంగాజమ్మయు రాచకూతురుకాదు. వారిద్దఱు రభినయముపేళనే రాచతీవి కలవారు. తక్కినప్పుడు సామాన్య త్రీలు. వారియందలి ప్రేమ వారి యభినయ కాలమును స్మరించు కొనగా సంఘాతమైనది. వారికి నిత్యమైనది కాదు. పట్టమహిషికి నా భావములు, తత్సహజ ప్రకటనములు, పుట్టువుతోడనే సిద్ధించినవి. తనయందు వినయముగల భార్యయందు కోపాదులు కనిపించుటెట్లు? భార్యను భర్త భగవంతుడు. సత్యభామ యందు బలె రుక్మిణియందు కృష్ణునను సనుభావ సంచారి భావములు గోచరించలేదు. పరిమేశ్వరునను భక్తునియందు దాసత్వము ప్రకాశించునుగాని కోపము, నింద, హింస యిట్టివి ప్రకాశించవు. పరిమేశ్వరుడు దాసు ననుగ్రహింపడు. విరోధముచేతఁ బుట్టిన కోపము మొదలైన గుణములు ప్రకాశించిన హింసావ్యవహితు మొదలైనవారి యందు స్వామికి వెంటనే యనుగ్రహము కలుగును. అట్లే శృంగారపురుషునకు త్రీగతమైన యీర్ష్యాక్రోధ జుగుప్సాది భావవికారము త్రీయం చెక్కువ యాదరము కలిగించుచున్నది. ఇదిలేని భార్యయం దాదరము కలుగుటలేదు. భార్య కది చేతకావనియే యాతని యుద్దేశ్యము. భార్యయొక్క మనస్సు ధర్మముచేత దాసీభావమును పొంది భర్తయం దాభావములను ప్రకటించదు. నిజముగ చూచినచో సత్కులప్రసూతమైన భార్యయం దాభావములు ప్రకాశించినట్లు నీచజాతి త్రీయందుఁ బ్రకాశించవు.

రాజు రాణీయందింత ప్రసన్నుడైనను తత్ప్రసన్నభావ మాయన మొగమునందుగాని, కనులయందుగాని కనిపించలేదు. ఇది యతని మనస్సులో విచారముచేసినభాగ మనుభవించిన విషయము. రాజు జిట్టనెను. “ఏదియో మాట్లాడవలెనని వచ్చితిరికదా మాట్లాడ వచ్చును.”

రాణీ నిలుచున్న చోటినుండి కదలలేదు. కన్ను త్రిప్పలేదు. మాటాడు ప్రయత్నమే చేయలేదు.

రాజు : తమ రెండుకు వచ్చితిరో మాటఁ చెరియును. మీ కుమారుడు రాజద్రోహముఁ జేసినాఁడు. తంజావూరురాజ్యమునకు విరోధులైన పదురవారితోఁ జేతులుచేతులు కలుపుచున్నాడు. మేము దుర్మార్గులమఁట. మాకు పెయస్సు మరలినను గామము మరలలేదఁట. మేము వారి తల్లిని సరిగా చూచుటలేదఁట. మే మెందుకు సరిగా చూడలేదు? ఆవిడ పట్టమహిషి. ఆయమ భోగములుగాని యామె కిచ్చు మర్యాదలుగాని, దేనిలో లోపము జరిగినది? ఆమెను గౌరవముచేయని నిఘనము మే మెఱుఁగము. మేము చేయు దాన ధర్మములన్నియు నితఃశూన్యము మేముచేసిన పాపములను నివారింపి కొనుటకుఁ జేయుచున్నామట! విజయరాఘవనాయకుఁ డొక హిరణ్యకశిపుఁడు :

రాణికి నాయకుఁడు మాటాడుచున్న మాటలలో చురుకుతనము కనిపించలేదు. కాని యాయనముఖములో, కన్నులలో, మాటాడుచున్నవైఖరిలో తనయందు నిరాదరము, కొడుకునందు చెప్పరానంతకోపమును కనిపించినవి. రాణికి మనస్సాడుటలేదు. ఆమె మనస్సు కోపమేయయ్యెను. ఆ కోపమున కాలోచనలేదు. తనభర్త తనబిడ్డను చెఱిలోపెట్టి శత్రువుడలె మాటాడుచుండగా నామె మనస్సునకున్న తక్కువటుత్వము పోయెను. వాక్కునకున్న భారయంతరించెను.

నాయకుఁడు రాజగోపాలాంబిక మాటాడునని యెదురుచూచెను. సమాధానమును బ్రత్యాశించెను. మన్నారుదాసు నిర్దోషియని యామె నిరూపించునని భావించెను. ఆయుత్తరము మన్నారుదాసు వ్రాసినదికాదు. పదురరాజ్యపు ముద్రిక కలది. అది కల్పితము కావచ్చును. ఈ మాట రాజగోపాలాంబిక చెప్ప

పలయును. తాను వెంటనే మన్నారుదాసును విడుదలచేయును. ఇది పట్టమహిషి యెందుకు చెప్పవలయును? తానే చేయరాదా యన్నయూహ యాయనకుఁ దోచలేదు. తాను తొందరపడి యట్లు చేసెను. దీనికంతకును రాయసము వెంకన్న కారకుడుగా కనుపించుచున్నాడు. తాను తొందరపడి చేసినది తనకే తెలియును. తన కెవరైనఁ జెప్పవలయును. దానిని తాను సర్దుకొన వలయును. ఇది మానవుని స్వభావము. ఆ చెప్పినవారియందు గౌరవము చేత చేసినట్లు కనిపించవలయును. ఇది మానవునియొక్క స్వభావము నందలి యొక మాయాబంధము.

రాణి మాటాడలేదు. కనులయందు నిప్పులు గ్రక్కుచునే యుండెను. రాజునకుఁ గోప మిబ్బడిగావచ్చెను. అనినాడు “మనమును కొడుకుకన్నఁ దక్కువవారము కాము. ఆయన మాపెంపకములో పెరుగలేదు. మాయం దాయ నకుఁ బ్రేమయును లేదు. ఆయనయంతట నాయన కాయూహలు పుట్టినవని కూడ మేము నమ్ముటలేదు. తల్లిగారు చెప్పినారు. ఆయనచేసినారు; లేనిచో నాయనచేసినాడు; తల్లిగా రంగీకరించినారు.

రాణి యింతవఱకు నడ్డముగా దిరిగి నిలిచియున్నది. మొగము రాజు పంకకుఁ ద్రిప్పియున్నది. కాని యామె శరీరము ద్వారబంధమున కెదురుగా నున్నది. అంత నామె రాజున కెట్టయెదురుగా తిరిగి యనినది. “ఇదిగో, ఆతల్లి, ఆమె చేతులు బంధించవచ్చును. ఆమెను కూడ చెఱలో పెట్టవచ్చును. దానికోసము మరల నర్ధరాత్రమువేళ వార్తనంపుట యెందులకు? ఈమె యెక్కినబండి యీమెకుఁ దెలియకుండ కారాగారము కడకుఁ దోలుకోని పోవుట యెందులకు?”

రాణియనిన యీమాటలతో రాజున కొడలు మండిపోయినది. ఎందుకు మండిపోయెను? తానుచేసిన పనియేకదా! ఆ చేసిన కార్యములోని వైనముఁ జెప్పుటలో నాయనకు మర్మచ్ఛేదముఁజేసినట్లయినది. రాజు కన్నులు మండించుచు మొగమడ్డము త్రిప్పుకొనెను.

రాణి : మరల మనవిఁజేయుచున్నాను. ఆతల్లి సిద్ధముగా నున్నది. వెంటనే చెఱలో పెట్టవచ్చును. నేనింకనిచ్చట నిలుచుటలేదు. నేను పోవు

చున్నాను. నేను చెడలిపోయి రాజ్యములో విప్లవముతీసికొని రావచ్చును. పర రాజులతోకలిసి పన్నాగములు పన్నవచ్చును. తరువాత పశ్చాత్తాప పడవలసి వచ్చును.

రాజగోపాలాంబిక యచట నర్థనిషేషము నిలిచెను. వెనుకకు గిట్టున తిరిగెను. చటచట నడచిపోయెను. ఆతిరిగిపోవుట పగఁబూని కాటుదేయుటకు వచ్చినత్రాచుబా మవరోధముకలిగి చెనుకకు గిరున తిరిగిపోయినట్లుండెను. విజయరాఘవ విలాసనదనమంతయు చుండు పెండలుకాచి వడగారి వినరు చున్న ఘోరదోహవలె నుండెను.

రాణి తన యంతిపురము ముంగిట నాందోళికనుండి దిగినంతనే యెల్లు సోమయాజులు కనిపించెను. రాణి యాయనవంక తీక్షణముగా చూచెను. తాను లక్ష్మముకాని యాతీక్షణతచేత యెల్లు సోమయాజులు గడగడ వడఁగిపోయెను. మఱల రాణి కన్నులలోఁ బ్రసన్నత కలిగెను.

సోమ : పట్టమహిషి ! ఇన్నాళ్లు నా రాజుకూతుర వనుకొన్నాను. నేడు నీవు నాకు మహారాణి వని తెలిసినది. కాని మహారాణి ! మనము వెళ్ళిన దొరందులకు ! జరిగిన దింకొకటి !

రాణి : రాయసము వెంకన్నను నేను రమ్మంటినని చెప్పుడు.

రాణి పరిచారికల సేవలన్నియుఁ బరిహరించెను. కపర్దినికిఁగూడ దిక్కు లేకపోయెను. ఆమె జగత్సంహారముఁ జేయుటకు బయలుదేరిన కాళికాదేవి వలె నుండెను. పరిచారికలు కదలుటకుఁ గూడ వీలులేదని యాజ్ఞ చేయఁబడిన షేడ పై యంతరువులో తన బంగరుకోళ్ళ పెద్ద పట్టెమంచముపై గభేలున పడిపోయి రాణి వెక్కివెక్కి యేడుచదొడఁగెను.

ప్రియవిరిహిత చక్రవాకి యొకటి యాకాశమునఁ గూయుచుఁ దిరుగు చుండెను.

౧౬

మరునాడు పట్టమహిషి నిద్ర షేల్కొనినది. ఆమె మొగముఁ జూచిన వారి కామె కడచినరాత్రియంతయుఁ గన్నీరుమున్నీరుగ నేడ్చినదన్న సంగతి తోచనైన తోచదు. ఆమె సుమారు పాతిక ముప్పది యేండ్లనుండి పట్టమహిషి.

ఇన్నియేండ్లు నామె పట్టమహిషియని యనుకొనుటయేకాని యామెలో పట్టమహిషితనము కనిపించలేదు. నేటిప్రొద్దున నామెమొగముఁ జూచినచో నెఱుఁగనివారికైన నామె పట్టమహిషి యనిపించును. విజయరాఘవ నాయకులవారికిఁ దమయందు ప్రేమలేదని దుఃఖపడినంతకాలము నామెలో తీవి కనిపించలేదు. అహంకారము గోచరించలేదు. మనోనిశ్చయము ప్రకాశించలేదు. ఆ శృంగార భావ మామెనుండి విడువడినతోడనే యామెలో నొక రాజసభావము సధికార భావము వెలికివచ్చినది. దానికిఁదోడు కొడుకు చెఱలోఁబెట్టఁబడినా డన్నభావ మామెలో పేజొకమార్పుఁ దెచ్చినది. కడచినరాత్రి తెల్లవారువఱకు నామెకు రెండు దుఃఖములు. మొదటిది మహారాజు తన్ను మన్నించుటలేదని. రెండవది కొడుకు చెఱపెట్టఁబడినాఁ డనునది. ఇప్పు డా రెండు దుఃఖములునుపోయి యహంకారముగను రాజతీవిగను మార్పుఁజెందినవి.

కపర్దిని మహారాజువద్దకు వచ్చినది. ఆ దాసి కీ రాణీదగ్గఱ మిక్కిలి చనవు. పూర్వ మా కపర్దిని చెప్పినట్లే రాణి నడచుకొనుచుండెను. అలవాటు కొలఁది కపర్దిని రాణీదగ్గఱకుఁబోయి యేదో చెప్పఁబోయెను. రాణి యామెవై పొక యధికారపుఁజూపు చూచెను. కపర్దిని వెనుకాడెను.

క్రమముగా రాణి వారముదినములలో నెల్లర నాజ్ఞాపించుచుండెను. ఆమె మాట గాదనుటకు వీలులేకుండెను.

పట్టమహిషికి సొంతయాస్తి కలదు. ఆ యాస్తి కొన్నిలక్షలు వెల చేయును. ఆ యాస్తియంతయు, పూర్వము రాజాధికారులే పరిపాలించుచుండిరి. వారముదినములలో రాణి తనయాస్తినంతయుఁ దనయదుపులోనికిఁ దెచ్చు కొనెను. కడచిన పాతికయేండ్లలో నామెయాస్తిమీది ధనము చాలభాగము రాజ్యముక్రింద వ్యయపెట్టఁబడెను. తన ధనమంతయుఁ దనకుఁ జెల్లుబడి కావలయునని యామె రాజునకు వార్తఁబెట్టెను. విజయరాఘవనాయకుఁ డాశ్చర్య పోయెను.

రాణి వెడలిపోయినతరువాత విజయరాఘవనాయకుఁడు వెనుక కామెను పిలిపింత మనుకొనెను. ఆమె రాదని గ్రహించి యూరకుండెను. విజయరాఘవుఁ డొక విలక్షణమైన స్వభావముకలవాడు. ఆయన శృంగారభావము భావాశ్రయము

కాని కామాశ్రయముకాదు. అందుచేతనే చంద్రరేఖ ప్రభువును నిరాకరింపఁ గలిగినది. మహారాణి నాడు ప్రదర్శించిన కోపము, తదనుకూలమైన యంగ విన్యాసము, ఆ నిలుచున్న భంగిమ, తద్భక్తుటీక్షేపము రాజునకేమనిపించెను ! సరిగా నట్లభినయించుట రంగాజమ్మచేతఁగాదు. చంద్రరేఖచేతనుగాదు. అప్పరస్త్రీలు దిగివచ్చి యట్లు చేయలేరు. పట్టమహిషి చిన్నప్పుడు ఛిరతాభి నయము నేర్చుకొన్నది. ఆ సంగతి విజయరాఘవులకుఁ దెలియదు. తమ యంతిభరములో నామెచేత నభినయింపించి రాజు చిన్నప్పుడుఁగూడ చూడ లేదు. ఇంత ఈడుపచ్చిన రాణిభంగిమ యింత యందముగా నున్నప్పుడు, వయసులో నామె యభినయవిశేష మెదులుండెడిదో !

రంగాజమ్మమీఁద కలిగిన మరులు మహారాణిలోని యీ గొప్పభావమును దెలిసికొననీయలేదు.

విజయరాఘవనాయకుఁడు తన మనసులో విచారించుకొనెను. నిజముగా తనకు మన్నారుదాసుమీదఁ గోపము లే దనిపించినది. పట్టమహిషిమీఁదఁ గోపములేదు. తనహృదయము లోపలిలోపల పట్టమహిషియందుఁ గోపము కనిపించుటలేదు. తా నిప్పుడు తనయంతట పట్టమహిషియంటికిఁ బోవవచ్చునా ? తాను లోకువయైపోవునేమో ! ఆమె మరల నీసారి వచ్చినప్పుడు తాను ప్రసన్నుడై మాటలాడును. ముందు మన్నారుదాసును విడుదలచేయవలయునా ? ఈ యాహాలో విజయరాఘవనాయకునకు మొదటిసారి రాయసము వెంకన్న మీఁద కొంచెము కోపమువచ్చినది.

ఇట్టి మనోభావములతోనున్న విజయరాఘవనాయకుఁడు రాణియొక్క ధనమును రాణికి వెంటనే యాయవలయునని యుత్తరువుచేసెను. రాణిచేతి లోనికిఁ గొన్నిలక్షలు వచ్చినవి. ఆమెకు చాలమంచి సేవకులు కలరు. స్త్రీలున్నారు. పురుషులున్నారు. ఇప్పుడామె యొక స్వతంత్రాధిపత్యమును వెలయించుచున్నది. ఎల్లు సోమయాజు లామెకు మంత్రి. కపర్దిని యామెకు రహస్యమాతి.

ఆ రాజధానిలో నాల్గు చెఱశాల లున్నవి. ఒకదానియందు రాజవంశీయులైనవారిని నియమించి యుంచుదురు. తనకొడుకందులో నుండవలయును.

అచ్చటికిఁ దన రహస్యచూతలను పంపినది. అందులో తన మన్నారుదాసు లేడు. లేదని తెలిసినప్పుడు రాణి కోసగానున్న చెట్టుయొక్క యెండుకొమ్మ దొక్కలో గుచ్చుకొని గాయమైన పెద్దపులికి మరల పేటగాని బాణము తగిలిన నెట్లుండునో యట్లున్నది. గాయమున్న పెడకు మలగి పరమభయంకరముగ పేటకానిమీదికి దుడుకి వాని ప్రాణములు తీయుటకు సిద్ధముగానున్నది. యువ రాజును సామాన్యులనుంచు చెఱలో నుంచెనారాజు ! ఇట్లుండగా సంఘాత కారాగారమున మన్నారుదాసు నుంచినాఁని తెలిసినది. ఎవరికి యావజ్జీవము శిక్షవిధింతురో వారి నా కారాగారమున నుంతురు. రాజు ప్రత్యక్షముగా పోయినఁ గాని యచట బంధితుఁడైనవారికి విడుదలలేదు. మరల తాను రాజువద్దకు పోవలయును. తా నింక రాజువద్దకు పోదు.

రాణికి నొక వాహగజ మున్నది. ఆ గజముమీఁద హౌదా కట్టించినది. హౌదాలో కూర్చుండెను. తన సేవకులందరు నేబదిమంది కలరు. వారందరను బద్ధపాణులను, శూలపాణులనుగాఁ జేసెను. తాను సంఘాతకారాగారమున కేగెను. అచటి రక్షకభటులు భయముఁజెందిరి. ఆమె యాజ్ఞయిచ్చినచో నామె భటులు కారాగార రక్షకభటులను వధించి మన్నారుదాసును వదలింతురు. తరువాత నేమికావలయును ? ఆమె యా పనిని జేయఁదలచుకొనలేదు. ఆమె యొకవిషయమును చెలిసికొనుట కచటికిఁదోయెను. ఆమె కా సంగతి సులభముగా తెలిసినది. అర్ధరాత్రమువేళ మన్నారుదాసును తీసుకొనివెళ్ళినవాడు రాయసమువెంకన్న. ఈ రహస్యమైన యొక్క విషయము వదలిపెట్టి తక్కిన యెల్లవిషయములు రాజధానిలో చెప్పుకున్నారు. రాణి సాహసముఁ జేయఁబోయి భయపడినదని రాజునుకొనినాడు.

తరువాత పదిదినములు రాణి కదలలేదు, మెదలలేదు. ఒకనాటి యుదయమున రాయసము వెంకన్నకొఱకు రాణి వార్తపెట్టెను. వెంకన్న పట్టపురాణీదర్శనమున కేగెను. రాణి యచట పరిచారిక లెవ్వరు లేకుండ పంపించివేసెను. తానును వెంకన్నయు నిద్దరే.

రాణి : వెంకన్నగారూ ! మీరు నాకొక సాయముఁ జేసిపెట్టవలయును.

వెంకన్న : తల్లీ ! మహాప్రసాదము. తమరి యాజ్ఞను నేనుచేయుట యనగా నాజన్మ కృతార్థమైనట్లే.

రాణి : మహారాజు ఘోరిపాపముఁజేయుచున్నాఁడు. తనకుఁ జెల్లెలైన శ్రీతో శృంగారిరసి మనుభవించుచున్నాడు. మీరాసంగతి నాయనకుఁ దెలియఁ జేయవలయును.

వెంకన్న : దానికిఁ దగిన యాచారములున్నచో చేయవచ్చును.

రాణి : ఆచారములను మీరే కల్పించవలయును.

వెంకన్న : నా కాపని చేరఁగాడు.

రాణి : మీకుఁ జేతకానిపని యేమున్నది ? మీరు తప్పక నాకీ సాయముఁ జేసిపెట్టవలయును.

వెంకన్న : మహారాణి ! నే నీసందర్భములో మీకు సాయముచేయలేను.

రాణి : అయినచో మీరీ సాధమునుండి బయటికి పోరు.

వెంకన్నమొగము వెలవెలపోయెను. కాని దైర్యముఁ దెచ్చుకొని, “మహారాజుగారు నాకొఱ కెమరుచూచుచున్నారు. నేను పోవలయు” ననెను. రాణి దొడ్డులోనున్న కైజారుదీసి వాడిని చేతితో తడపుచు, “మహారాజు నిన్ను బ్రతికియుండఁగా చూడడు. న్యాయముగ మాపని చేసిపెట్టుము” అనెను.

వెంకన్న రాణిమొగముఁ జూచినంతన గజగజలాడిపోయెను.

వెంకన్న : తల్లీ ! అట్లేచేసెదను.

రాణి : నేను విజయరాఘవనాయకుఁడను గాను. దివరాత్రములు నీ ప్రాణములమీఁద నా రహస్యచాటలు చూర్చుందురు. నీ వీ రాజధాని వదలి పోలేవు. నేను చెప్పినట్లు చేయుము. తరువాత నీవు తలఁచుకొన్నట్లు చేయుదువుకాని.

వెంకన్న : నే నేమియుఁ దలఁచుకొనలేదు. నేను సామాన్యోద్యోగిని. మహారాజులవారికి నామీఁదఁ గోప మెందుకువచ్చినదో నాకుఁదెలియదు.

రాణి : నీదేమి చేయఁదలఁచుకొన్నావో నేను నదియే చేయఁదలఁచు కొన్నాను. ఇది రాజునకు నేను చేయుచున్న ప్రతీకారము. రాజు నాకుజేసిన యపకారమునకు నేనిది చేయుచున్నాను. ఈ ప్రతీకారము నీద్వారానే జరుగ వలయును. ఈపనిని నీదే యెందులకుచేయవలయునో నీకేతెలియును.

వెంకన్న : తల్లీ ! మన్నారుదాసుగారిని మహారాజుగారు చెజవదలెందురు.

రాణి : ఆపని జరుగరాదు. నీవు నేనుచెప్పినదానికి ప్రేలెదెంత యెడముగ సంఘరించితివా నీప్రాణములు నీవికావు. నీ చూతురు మధురలోనున్నది. నీ భార్యయు కొడుకును పెనుగొండలో నున్నారు. ఏనిముసముసందు నీవిక్కడ సంఘరింపఁబడుదువో యా సమయమునందు చారక్కడ సంఘరింపఁబడుదురు. నే నెంతచెప్పితి నో యంత చేయవలయును. దుగిలి చేయరాదు.

వెంకన్నకు తనకుమించిన నీతి గోచరించినది. ఈమెయే రాజైనచో తా నేమయ్యెడివాడో : ఇప్పు డింకొకగతి లేదు. ఆమె చెప్పినట్లే నడువవలయును. నడచినచో బ్రతుకవచ్చునేమో : కానిచో నాయనుమానరూపమైన యాశకూడ లేదు.

వెంకన్న వృద్ధసూర్యునివలె నుంచెను. దీర్ఘదీర్ఘమగుచున్న యీ నీడతన్ను వదలిపోదు కాదోలు : తా నడుగువేసినచో రాణి యా యడుగచ్చట పెట్టుమన్నట్లున్నది.

దినములు గడచినకొలఁది రాజధానిలో రాణిగారి ప్రాబల్య మెక్కువై నది. ఆయడు సేనానాయకులను పిలిపించి మాటాడును ; మంత్రులకు వార్త పెట్టి ప్రసంగించును ; మరియు నవసరమైనచో దానేపోయి మాటాడును. రాజధానియంతయు నిట్లనుకొనఁ బ్రారంభించెను :

“పూర్వము రాజునకును రాణికిని పడెడిదిరాదు. ఇప్పుడు రాణియే రాజు, రాణి రాణి. అనేక వ్యవహారములు రాణియే నిర్వహించుచున్నది. అవి యట్లు జరిగినవని రాజుగారికి తరువాత దెలియుచున్నవి. ఆయన యేమియు మాటాడడు. ఇంతమార్పుజరిగినది. రాజున కనిష్ఠములైనకార్యములు రాజు గోపాలాంబిక యనేకములు చేసినది. ఇన్నియుఁ జేసెనురాని మన్నారుదాసు విడుదలప్రయత్నమునుమాత్రము చేయలేదు. దానికి రాజునుపోయి చూడవలయును. ఆపని నామె చేయదు. ఇప్పుడు నిజముగా తాను రాజునుపోయి చూడనక్కరలేదు. తానుపోయి మన్నారుదాసును వదలుడనినచో నక్కడ నిప్పు డభ్యంతరపెట్టెడువారులేరు. రాజు ప్రత్యక్షముగా చేయవలసిన పను లామె యెన్నటికినిఁ జేయలేదు. రాణికధికారిము ముదిరినకొలఁది చెజసాలలో మన్నారుదాసుస్థితి

మెట్టుఁగువడినది. రాయసముపెంకన్న చెఱసాలకుఁబోయి యువరాజునకుఁ జెఱసాలలో రాజమర్యాదలన్నియు సాగునట్లు రాజాజ్ఞఁ దీసికొనిపోయి యేర్పఱచెను.

ఇట్లుండగా నొక విచిత్రసంఘటనము జరిగినది. పది పదునాడేండ్లక్రింద నెపుడో మహారాజు రంగాజమ్మకు రెండు గ్రామములిచ్చెను. ఆ గ్రామములలో నొకటి రాజగోపాలాంబికాదేవిగారిది. ఇన్నాళ్లును దాని ప్రస్తావనయేలేదు. నేడు మహారాణి తనవ్యవహారముఁ దాను చూచుకొనుట యారంభించినదిమొదలు లెక్కలలో నీ వ్యత్యాసము కనిపించెను. తనగ్రామములోపాటు రెండవగ్రామముఁ గూడ రాణిగారు తమపాలనలోనికిఁ దీసికొనిరి. రంగాజమ్మగారి వ్యవహార గ్రామముమీఁద నాదాయముగ్రహించుటకు వెళ్లెను. రాణిగారి వ్యవహారము వానిని దరిపివేసిరి. “కడచిన యిరువదేండ్లుగ మాగ్రామ మాడిడ యనుభవించినది. ఆమెయొక్కగ్రామమును మే మిరువదేండ్లనుభవించినతరువాత వదలిపెట్టెద”మని రాణిగారి యాజ్ఞయని వారు తెలియఁజేసిరి. ఈమాటలు రంగాజమ్మకుఁ గోపముఁ గలుగఁజేసెను. “ఇన్నాళ్లులేని రాణి యీనా దెక్కడి నుండివచ్చినది? అసలు తాను రాణియేమి? నేనే రాణిని. నేనెంతటిరాణిగో, ‘ఏవనితల్ మముం దలప నేమిపనో’ అను పద్యముతోడనే లోకమునకుఁ దెలిసినది. చూడు మేమిచేయించెదనో! రాజుగారు నేనుచెప్పిన స్థలచేయఁదో! ఇన్నాళ్ళామెను తూష్టింభావముతో మన్నించినందులకా యిట్లుచేయుట!” ఇట్లామె తన కోపమును వెడలగ్రక్కుచుండగాఁ బ్రక్కనున్న దాసి, “అమ్మగారూ! రాణిగారు చేసినదానిలో దోష మేమిదలదు? ఇరువదియేండ్లామె గ్రామమును మీ రనుభవించితిరికదా! ఆ యిరువదియేండ్లు మీ గ్రామము నామె యనుభవించుటలో దోషమేమున్నది?” అనినది. రంగాజమ్మ దాసిమీద విసరుకొనెను. దాసి సవ్వచు నూరకుండెను.

ఆనాటిరాత్రి రంగాజమ్మ రాజునకు వార్తపెట్టెను. రాజు రంగాజమ్మ దగ్గరకు వెళ్ళి నెలనాళ్లైనది. రంగాజమ్మయందుఁ ద్రెంచరాని మమకారము. చంద్రరేఖవద్దకుఁ బోయినచో తత్సమాగమమును చంద్రరేఖ సంగీత కాలక్షేపముగ మార్చుచున్నది. క్రొత్తగా రాణిగారిమీఁద వాంఛ. ఆమె మఱల తనవద్దకు వచ్చునన్నయాశ. దీరాంబికవద్దకుఁ బోవుటకు మనసంగీకరించుట

లేదు. ఆమెపద్ధతుఁబోయినచో ప్యంగ్యముగ చెంగడులదాసుని యుపరాజును చేయవలయునన్న మాటలధోరణి. రాజుయొక్క శృంగారభావమునకు నిలుకడ లేకపోయినది. అందుచేత, రంగాజమ్మపంపిన వర్తమానము రాజునకుఁ ద్రియతమముగా నుండెను.

ఆరాత్రి విజయరాఘవనాయకుఁడును రంగాజమ్మయుఁ గలసికొనిరి. రాజునకు శృంగారవాంఛ. రంగాజమ్మకు తన గ్రామవ్యవహారవాంఛ. ఆమె దానినిగూర్చి చెప్పనారంభించెను. రాజుమె చేయఁబట్టుకొని లాగెను. చేలాంచ లాకర్షణముఁ జేసెను. ఒక పద్యముఁ జదివి యర్థముఁ జెప్పుమనెను. కపోలమును స్పృశించెను. ముంగురులు దిద్దెను. అంకమునకు రాఁదీసెను.

ఆమె యిట్లనుచుండెను :

“ప్రభువులు నాకిచ్చిన గ్రామములు రెండును రాజగోపాలాంబిక తీసికొన్నది. నా ప్యవహార్త వెళ్ళినప్పుడు వారితో నీ గ్రామములు నావి కాని యామెవి కావన్నదట. ప్రభువులిచ్చిన గ్రామములమీఁద నామె కేమి యధికారము. ఆమె యెవరు? ఇన్నాళ్ళులేని రాణి యీ నా దెచ్చటనుండి వచ్చినది? ఇదియంతయు మీరు ముఠావముగా నుంచుటచేత గాదా?”

“వీనిదేమి? నా గ్రామము నావి కాదుగాని.”

“పద్యము చదివినట్లే యున్నది. నా తలఁ దీసివేసినట్లున్నది. నే నింతటి యమర్యాదను నా జీవితములో ననుభవించలేదు.”

“అవును. మెత్తగా నున్నదనుకొంచును. పగలెల్ల కన్నీళ్ళచేతనానినది.”

“నేను తలయే దువ్వుకొనలేదు. ముంగురులు రేగియున్నవి. నా యధికారము పోయినతరువాత నే నెట్లున్నదేమి?”

“నే నందుకు తగను. పట్టమహిషిని మీ యంకముమీఁదికి రాఁదీసికొనుడు. ఆమె యుండగా మే మెందుకు?”

రంగాజమ్మ యేమాట యనరావో యామాట యనినది. పూర్వము రంగాజమ్మ యిట్లనగ రాజు రాణినిఁమోలనాకి రంగాజమ్మను గారాటుముద్దులు పెట్టుకొనెడివాఁడు. ఇప్పు డట్లు జరుగలేదు. రాజు తీవ్రమైన యాలోచనా మగ్నుఁడై యూరకుండెను. రంగాజమ్మకుఁ బట్టరానిదుఃఖము వచ్చెను. ఆమె

దూరముగా నిలుచుండి దిగ్గజగా వెక్కిరివెక్కి యేడువనారంభించెను. రాజామె పంకఁ జూచుచు మాటాడించలేదు. ఆయన యూహింప నారంభించెను : “ఈమె రంగజమ్మయా ! తంజాపురమంతయు మన్నించు మహాకవయిత్రయా ! ముప్పది కావ్యములు వ్రాసిన పండితురాలా ? యక్షగాన కవితాసరస్వతియా ? కవియొక్క దేశములోని కీర్తియు, అతడు వ్రాసిన కావ్యములలోని ప్రతిభయు నివి పేరు. అతనియొక్క కామక్రోధములు, అతని యహంకారము, యతని యర్చిష్టమైన మతియు నివిపేరు. మనసులో కవి నీచుడు కావచ్చును. ఇతర మనుష్యులతో నతని వ్యవహారము పరమసేచముగా నుండవచ్చును. కావ్యము రచించునప్పు డొక్క ప్రతిభచేత నుదాత్తవిషయములు వ్రాయును. అది వట్టి యూహలోకము. ఆ యుదాత్తతరూడ వాని శక్తిమంతమైన శబ్దజాలముచేత నుద్దీప్తమగుచున్నది. ఎవడు కవిరచనలోనున్న యుదాత్తభావములనుచూచి యా కవి యుదాత్తమైన ప్రకృతికలదా డనుకొనునో వాఁడొక పెద్ద మూర్ఖుడు.”

రాజు మరల నిట్లనుకొనెను : “ఇన్నాళ్ళు నేను రంగజమ్మ నిట్లు విమర్శించలేదు. ఆమె కంట కన్నీరువయించినచో నాయింట మున్నీరు ప్రవహించిన దనుకొంటిని. ఈమెయందు నాకుఁగల ప్రేమ తగ్గిపోవు చున్నదా ?” తగ్గిపోవుట రాజున కిష్టములేదు. వెంటనే విజయరాఘవనాయకుడు లేచి రంగజమ్మకడకుఁ బోయి యామె కన్నీళ్ళు తన చేలాంచలముతోఁ దుడిచి యామెను గొగిటికి హత్తుకొనెను. ఆమె రాజు తొమ్ముఁగిఁదఁ దల నానించి కొఁగిట నొదిగెను. అంత రాజు సముదాయించెను. “ఆమెతో మనకు పట్టుదల యెందులకు ? ఆదిడ ఈ మధ్యఁ జాలవనులు స్వతంత్రించి చేయు చున్నది. నే నేమియు సుసలేదు. ఆమెయందు మంత్రులకుఁ, బురోహితులకు, సేనానాయకులకు గౌరవమేర్పడినది. నేను మన్నారుదాసును చెఱలో పెట్టి నందులకే యామె చాల దుఃఖపడుచున్నది. ఆమెను నేను ప్రేమించక పోవచ్చును. కాని యామెను బట్టమహిషి కాదనుట యెట్లు ? అది రాజ్య సంబంధమైన వ్యవహారము. ఆ యొక్క గ్రామము పోయినంతమాత్రమున నేమి ? నీకు మఱిల పది గ్రామము లిచ్చెదను.

రంగజమ్మ : నాకేమియు నక్కఱలేదు.

రాజు : రంగాజీ ! పట్టుబట్టకుము. నే నుండగా నీకు గ్రామము లెందుకు ? ఆమెతో నీకుఁ బంతమేమిటి ? ఆమె యపండితురాలు. నీవు పండితురాలవు. ఆమె వట్టి సామాన్యస్త్రీ. నీవు మహాకవయిత్రివి. ఆమె యూరుపేరులేని మానిసి. నీ వాంధ్రభాషయున్నంతవరము పేరు శాశ్వతముగా నుండు మహామూర్తివి.

రంగాజమ్మ : ప్రభువులుమాత్ర మట్టిదారుకారా ? శ్రీకృష్ణదేవరాయల వారివలె శ్రీ విజయరాఘవనాయకులదాచుకాడ నాంధ్ర సాహస్యతములో మహా రాజమహాకవిగ నిలిచిపోదురు. సర్వజ్ఞ సింగమనీడు, దేమాలెడ్డి, శ్రీకృష్ణదేవ రాయలు, శ్రీ విజయరాఘవనాయకులదాచు, ఈ మహాప్రభువులు తెలుఁగు దేశమున కెంతచేసిరో తెలుఁగుభాషకు సంతకేసిరి. మీ రాచంద్రాద్రియు వర్ధిల్లుదురు. తెలుఁగుజాతికి మీరు పెట్టినది ధిక్ష.

రాజు : కాని రంగాజమ్మా ! ఈ ప్రభువు లెంతవారైనను విశ్వేశ్వర సరస్వతి, శ్రీనాథుఁడు, పెద్దన్న, రంగాజమ్మగార్లముందు నిలుపలేరుగదా !

రంగాజమ్మ ప్రసన్నురాలైనది. విజయరాఘవనాయకుఁ డంతకంటఁ బ్రసన్నుడైనాఁడు. తరువాత జరిగిన శృంగారములలో, మధురప్రసంగములో, రాజు రంగాజమ్మను పూర్వముచెప్పిన కవులతోఁ బోల్చుచు, వారందరిలో శ్రీనాథుఁడు గొప్పవాడనుచుఁ బ్రసంగించుచుండెను.

అప్పుడు రాజున కొక యిహ తోచెను. “మహారాజే తన్ను మన్నాడు దాసును వదిలించుడని మేల యడుగలేదు : రంగాజమ్మమీఁదఁ దనకుఁగల మాత్సర్యముచేత నడుగలేదు. తాను చుటల నా దగ్గరకు రాలేదు. ఆమె కీ మాత్సర్యము నింకను వృద్ధిపఱచెదను. అప్పుడుగాని నా కోపము తీరదు.”

విజయరాఘవనాయకుడు రంగాజమ్మతో నిట్లనెను :

“రంగా ! నీ కంటె శ్రీనాథుని గొప్పమేమి ? ఆయనకుఁ గనరాని షేకము జరిగెను. నీకు నేను జరిపింతును. చూడు మెట్లుండునో !”

రంగాజమ్మకన్నులు ప్రాతర్నికసితపయోజాత రామచేయియును బురు డించెను. ఆమెముంగుటలు పసికొనిపకపింఛంతరేఖానిదృశ్యము లయ్యెను. ఆమె చిరుకము రాజముద్రికవలె నుండెను.

౧౭

నాడు రంగాజమ్మగారి కనకాభిషేకము. విజయరాఘవనాయకులు సభ తీర్చియుండిరి. శ్రీనివాసతాతాచార్యులవారు, కోనేటి దీక్షితచంద్రకవి, పురుషోత్తమ దీక్షితులు, కామరూపు సోమయాజులు, కాళకవి మొదలుగ కవిపండిత బృందము వచ్చెను. తంజావూరునందలి యాబాలగోపాల మచటనే యున్నదని చెప్పవచ్చును. సభయంతయుఁ జిత్రచిత్రములుగ సలంకరింపఁబడియున్నది. మామిడితోరణములు పూలతోరణములు కట్టిరి. చికిరిముత్యపుమారిక లచ్చటచ్చట ప్రేలాడఁదీయఁబడినవి. వానికిఁ జివరల రత్నములున్నవి. వాని కాంతులచే సభయంతయు దీప్తిమంతముగ నున్నది. ప్రభువు వచ్చినాఁడు. ఆయనవెనువెంటఁ జెంగమలదాసు వచ్చినాఁడు. మన్నారుదాసు రాలేదు. మన్నారుదాసును జెజబెట్టినపిమ్మట నింత పెద్దసభ జరుగలేదు. నేడది జరుగబోవుచున్నది. మన్నారు బంధముక్తుఁడు కాలేదు. రాజు సింహాసన మలంకరించినాఁడు. మన్నారుదాసుని యాసనము వెలవెలఁచోపుచున్నది. చెంగమలుని కందుఁ గూర్చుండఁజలయు ననిపించినది. కాని యటులఁ జేయలేదు. ప్రభు వేచునుకొనునో : సభ్యులేమందుచో : రంగాజమ్మ తన యాసనమున టీవిగ నుపవిష్టయైనది. ఆమె పసుపుపచ్చని పట్టుచీరెగట్టి నల్లని ముఖములు చమ్మి సక్షత్రములకంఠకము దొడిగి లేతమబ్బురంగు బంగరుపూలఁబలువ కప్పి కొనినది. ఆమెకనులు సాయంవికసితనీలకైఁపములపలె నున్నవి. ఆమె పురి విప్పిన నెమలివలె విలాసముగ నాసీనయైయున్నది. ఆమెకు తనకు జరుగబోవు కనకాభిషేకమే కనులకుఁ గట్టుచున్నది. ఆమెకు సభలోనివారందరు కను పించుటయేలేదు. ఆమెకన్ను లూర్ధ్వములై, సోగలై, అర్ధనిమీరితములై రమణీయముగ నున్నవి. ఆమెకనులకు రాజుమూర్తిమాత్రము కదలక స్థిరముగఁ గన్పడుచున్నది.

రంగాజమ్మ తన మన్నారుదాసవిలాసమునందుండి కొన్నిభాగములను చదివి దినిపించినది. రాజుకానాడు రంగాజమ్మ చదివెడితీ రద్దుత మనిపించినది. ఆమె యిదివఱకెన్నడు నిట్లు చదువలే దనిపించినది. రంగాజమ్మపంక సన్నగఁ జూచినాఁడు. రంగాజమ్మ నయనము లుజ్జ్వలములైనవి. ఆమె పెదవులఁ గదలియుఁగదలని మందహాసమొకడు సన్ననిరేఖగ భాసించినది. ప్రభువునకు

రంగాజమ్మ సరస్వతి యనిపించినది. రాజు మారముననున్న కపర్దినిని జూచి నాడు. ఈమె యెందులకు వచ్చినదో : రాణి పంపియుండవచ్చును. కపర్దినికి సభలో కనిపించిన చొక్కవెలితి. అది మన్నారువాసు రాకపోవుట. ఆ మహా సభాభవనమున నా యొక్క వెలితియాసనము వెక్కిరించినటులుగ నున్నది. అమంగళముగఁగూడ నున్నది. రాణియే యీ నా డీ భవనమును దర్శించుచో నేటులుండెడిదో : ఆమె కోపాగ్నికేలల కీ భవనము దగ్ధమయ్యెడిది. ఆమె హృదయమున మన్నారును జెఱపెట్టుట యనునది యారనియగ్నిగ, తీరనిభాధగ నున్నది. ఏమైనను మహారాజున కిది తగదు. తనకొడుకు, యువరాజు, బుద్ధి మంతుడు, పితృభక్తికలవాఁడనగు మన్నారును జెఱలోఁ దెట్టుటయేమి ! అయిన నీనాడు విడువవలదా ? కపర్దినిహృదయమున రంగాజమ్మయనిన కోపముగనున్నది. రాజునకు కపర్దినిరాక యనిష్టముగ నున్నది.

నాటి కార్యక్రమము ననుసరించి విజయనగరమునుండివచ్చిన యొక గొప్ప సంగీతవిద్వాంసుని పాటకచ్చేరీ జరిగినది. ఆ విద్వాంసుఁడు పీఠ వాయింపుటయం దసమానుఁడు. ఆయన పీఠమీఁద మృదుమఘరిముగ గానముఁ జేసినాడు. పీఠానిత్యములు సభయెల్ల మెల్లమెల్లగ ప్రాతర్కంఠానిలముపరె తారాడి యొక ప్రశాంతదాతావరణము సృష్టించినవి. సభ్యులందరిమనము లానందమున మునుకలెత్తినవి. పీఠవాయింపుటయం దతఁడంత నేర్పరి. రంగాజమ్మ కా వీణాతంత్రులనుండి పెలువడు మఘరభ్వని పులకలెత్తించినది. ఆమె తన్మయత్వమునందినది. ఆమెయు పీఠవాయింపుటయందు నేర్పరి. తాను తంజావూరు వచ్చినప్పటినుండి పీఠవాయింపుట తగ్గినది. తనవృష్టి సంగీతమునుండి సాహిత్యమునకు మరలినది. సంగీతము మూలపడినది. ఇప్పు వత్సరములుగఁ గప్పివేయఁబడిన యామె సంగీతభాషమున కీనా డీయన సంగీతము దోహదమునర్చినది. ఆమె నేడు పరిపూర్ణానందస్వరూపిణి.

తరువాత చంద్రరేఖనృత్యము. ఆమెకు నీ సందర్భమున నృత్యము చేయుట కిష్టములేదు. కాని తానేమనును ? ప్రభువడుగుచున్నాఁడు. చేయక తప్పదు. ఆమె తన కతిప్రీతికరమగు నందికేశ్వరనృత్యము నభినయించినది. ఆనాడు చంద్రరేఖ తన యభినయచాతుర్యమంతయుఁ జూపించవలయునని యనుకొన్నది. ఆమె తొలుత సామాన్యముగనే యారంభించెను. కొంతసేపటి

కలసిపోయినట్లు నటించి మనోహరముగ శ్రమస్వేదబిందువులు ముఖమునందు ప్రకాశించుచుండగఁ బొడవైనశ్వాస వదలుచు నృత్యముచేయుచు నడుమనడుమ నాలుగైదుసంగతులుచేసి సభాసమ్మోహనకరముగ నోట ననుచుండెను. “తగ్గు, జగ్గు, సొల్లు, ప్రాకృత్యక్తిర్యగాదినమయములందు శిరస్సు, కనులు, కను దొమలు, ముక్కు, శ్రీదేవది, కంఠము, పక్షస్సు, నడుము—వీనియొక్క చాలనభేదములచేతఁ జూచువారికి చిత్రప్రతిమవలెఁ గనుపించినది. ఆమె పాదములకు వంద గజ్జలదండలు కట్టుకొన్నది. కాని యొక్కొక్కసారి పాదములు నేలమీఁదనాన్పినచోఁ బదిగజ్జలే మ్రోగును. మరియొక్కసారి నాల్గు గజ్జలే మ్రోగును. ఇంకొకసారి యొక్కగజ్జలే మ్రోగును. ఆమె పవనిన్యాసము రసజ్ఞులైన పండితుల హృదయములయం దచ్చెరువు గలిగించినది. చరణ మన్నంతనేపు చతురస్ర, త్రిశ్ర, షుశ్ర, ఖండాది జాతులు కలసిన యొకజాతిలో నటించి, ముక్తాయంపు మరియొకజాతిలోచేసి చరణముచివర రెండుమూడు ముక్తాయంపు లిచ్చుచుండెను. వానిలోఁ జిసరి ముక్తాయంపు మిక్కిలి దురముగా నిచ్చుచుండెను. మఱియు నభినయములో విరహేర్వానుతాపాదిభావములు బాసించునట్లు నయనిష్ఠురావి సంగతులుచేసి పాడుచుండెను. ఆమె ఈ నాటి యభినయము దేవతానాట్యమువలె నున్నది. ఆమె యారువిధములైన నాట్యము లను బ్రదర్శించెను. ఆరు శిరోభేదములను, పదమూడు నేత్రభేదములను, అయిదు భ్రూభేదములను, రెండు నాసాచలనభేదములను, మూడు అధరోష్ఠ చాలనభేదములను, అయిదు హసితభేదములను, నాల్గు కంఠభేదములను, పదు నారు హస్తరణఘులను, పంచొమ్మిది పాదకర్మభేదములను చూపించెను. ఎప్పుడే భేదమును జూపుచున్నదో భరతశాస్త్ర జ్ఞానమును, తదనుభవమును సంపూర్ణముగ కలిగియున్న విజయరాఘవనాయకునకుఁ గూడ తెలిసికొనుట దుర్ఘటముగ నుండెను. ఎప్పుడే చాలనము భావోద్బోధకముగ సమహర్షు చున్నదో తెలిసికొనుట కష్టముగనున్నది. ఆమెయురశ్చాలనభేదములు, కట్యూరు చాలనభేదములు చూచుచున్న రాజుమనస్సు రంగాజమ్మమీఁద విరక్తి కలిగించుచున్నది. ఆమెకు వంతపాఠకులు పైణికుఁడొకఁడు ; గాయకుఁ డొకఁడు ; మార్దంగికుఁడొకఁడు. వారు మువ్వరు చంద్రరేఖనాట్యమును పందగుణములుదీపింపఁజేసిరి. పైణికు డెడమచేతనే తంత్రినిమీటి యెడమ

చేతనే స్వరము లణచుచుండెను. పాటయొక్క యక్షరాక్షరమునకే మీటు పేసి సంగతిగమకమునకు మీటువేయకుండ సంగతిని వాయించుచుండెను. ప్రక్కతంతుల మీద శ్రుతిమీటు వేయకుండ, టిమ్మనుశబ్దము పుట్టుకుండ మెత్తగ వేరిపొట్టతో లోమీటు మీటి గమకములుపట్టి వీణాధ్వని చంద్రరేఖ నోటిపాటతో జోడించుచుండెను. గాయకుఁడు చంద్రరేఖ యలసియున్నపుడు, నోటపాటననిసయప్పుడు తా నామెకంతధ్వనిపంటి ధ్వనితో నామెయభినయించు చున్నభావము వేయివిధముల నుద్దీపిత మగునట్లు సంగతులువేయుచు పాడు చుండెను. మార్దంగికుఁడు చంద్రరేఖ పాడుచున్నకీర్తన కనుగుణముగ వాయించుచు తన పాండిత్యమును చూపించుచునే యుండెను. చంద్రరేఖ పాడుచున్న కీర్తన మిశ్రజాతిత్రిపుటతాళముమీద నడచుచున్నది. అతఁడు మద్దెలమీద ఖండజాతిత్రిపుటతాళముతో వాయించుచుండెను. సభయంతయు తప్పువాయించుచున్నాడని కనుచొపలు చుడిచిరి. గీతము చివరముట్టుపరకు నామద్దెలకాఁడు నక్షరములపంపకము సరిపెట్టి చూపించగ నందఱును నివ్వెర పోయిరి.

ఆమెనాట్యము సరిగ నొకజాముచేసెను. నాట్యావసానమున జనమెల్లరు మహానందమగునులైరి. మహాశ్చర్యమును బొందిరి. సభలో వేయిగుసగుసలు బయలుదేరినవి. చంద్రరేఖకుగూడఁ గనకాభిషేకముఁ జేయవలెనన్నమాటలు రాజుచెవిదాక పచ్చినవి.

రంగాజమ్మకనకాభిషేక మారంభింపబడినది. ఒక బంగరు తట్టనిండుగ బంగరుపూలు తేఱబడినవి. ఒక్కొక్కపుష్ప మొక్కొక్క దీనారముతోఁ జేయఁబడినది. అట్టివి వేయిదీనారములతోఁ జేసిన పూలున్నవి. వానితోపాటు మామూలుపూలను కలిపిరి. ప్రథమమున ప్రథమ వాసనమునుండి లేచి పది బంగరుపూలు తీసి రంగాజమ్మ శిరసున నుంచెను. రంగాజమ్మకనులు రాజు కన్నులఁ గలసినవి. ఆమె కిన్నులలో మహానందము వెల్లివిరియుచున్నది. రాజామె చూపునకుఁ బులికితుఁడైనాఁడు. తరువాత రాజపురోహితుఁడు మంత్ర ములఁ బఠించుచుఁ నొకదోసెడుపూల నామె నభిషేకించెను. ఆపిమ్మట వరు సగఁ గవులంద రామెను పూలతో నభిషిక్తను చేసిరి. ఇంకను నొకకొన్ని పూ లున్నవి. వాని నిరుపురు యువతులు రంగాజమ్మకిరువైపుల నిలిచి వృష్టిగ

నామెమీదఁ గురిపించిరి. ఆ బంగారుపువ్వు లామె రత్నకంకణములలో ప్రతి
ఫలించి యరుణోదయరేఖలవలె భాసించినవి. ఆమెనీలమణులహారమున కలసి
నీలమేఘమునందు విద్యుల్లేఖలవలె సున్నవి. ఆమె ముంగామురములమీద,
రతనాలచెంచు, వజ్రాలనరులు, కిరీటి, బవిర, బన్ననరులు, పచ్చతాపలకల
పాదపల్లవములు, గిలుకు మట్టియలు, అందియలు, కర్ణతాటంకములు, ముత్యాల
కంటె, సందిదండలు, ముత్యాలముక్కర, గంటలమొలనూలు, వడ్డాణము,
రత్నపుటుంగరముమీద నాట్యమాడి చిత్రచిత్రములుగఁ గాంతురీనినవి.
రంగాజమ్మ హర్షలోకమున విహరించుచున్న ట్లున్నది. ఆమె కా సభ
మహేంద్రసభ, విజయరాఘవనాయకుడు సురేంద్రుడు, తా నూర్వశివలె ననిపిం
చినది. ఆమె మనస్సంతయు మధురభావముల ప్రోవై పోయినది. ఆమెకన్నులు
విజయానందసూచకముగ తళతళ మెఱయుచున్నవి. శ్రీనివాసతాతాచార్యులవారు
లేచి యిట్లనిరి: “ఈ రంగాజమ్మ మహాకవయిత్రి. ఈమె శృంగారరసమును
మహాద్భుతముగఁ బోషించినది. శృంగారరసవిషయమున శ్రీనాథునితో
నీమెను బోల్చవలెను. కనకాభిషేక మానాఁడు శ్రీనాథునికే చెల్లినది. ఈనా డీ
రంగాజమ్మకే చెల్లినది. ప్రభువులు రసజ్ఞులేరులు. కావుననే రంగాజమ్మగారికిఁ
గనకాభిషేకము సల్పిరి.”

పురుషో : రంగాజమ్మగారు శ్రీనాథునిగూడ కొన్నివిషయములం దధిగ
మించినటుల గన్నడును. శృంగారము నీమె రచించినంత సుందరముగ,
మధురమధురముగ నింతవఱ కెవ్వరును రచించలేదు. ఈవిషయము ప్రభువులకు
సువిదితము. అందువలననే రంగాజమ్మగారికి గనకాభిషేకము సల్పిరి.

కోనేటి : రంగాజమ్మగా రొక్కశృంగారరసమునే కాదు, నవరసముల
యందునను నాయారసముల కనుగుణముగ సుందరముగ వ్రాయును. ఈమె
తనరచనలో ప్రాధాన్యము శృంగారమున కిచ్చినది. ఈమెపద్యరచనావైశిష్ట్య
మొరులకబ్బినిది. ఈమెశైలి మృదువుగ, నద్భుతముగ, మనోహరముగ
నుండును. ఈమె మెత్తనిపదములను సుందరముగఁ దనశైలియం దిమిడ్చి
వ్రాసికొనును. ఈమె పదలాలిత్య మమోఘము. ప్రభువులు కవిసత్తములు,
కావుననే రంగాజమ్మగారికిఁ గనకాభిషేకముసల్పిరి.

కాళకవి : రంగాజమ్మగారు కేవలము సరస్వతి యపరావతార మనిపించుచున్నది. ఈమె యుషాపరిణయప్రబంధ ముత్తమమైనది. ఈమె వ్రాశెపాకమున సుమధురముగఁ బద్యరచనసల్పినది. అది మనయాస్థానప్రబంధములన్నిటియందును దలమానికమువోలె ప్రకాశించును. ప్రబంధకవిత్వ రచనాపటిపులగు ప్రభువులకు రంగాజమ్మగారి యుషాపరిణయ ప్రబంధవైశిష్ట్యము బాగుగతెలియును. కావుననే రంగాజమ్మగారికిఁ గనకాభిషేకముసల్పిరి.

కామరుసు : రంగాజమ్మగారు యక్షగానముల రచించుటయం దసమానురాలు. ఈమె మన్నారుదాసవిలాసయక్షగాన మీమెయక్షగానములలోనెల్లఁ బరమోత్కృష్టమైనది. ఈమె యక్షగాన రచనాప్రౌఢియంతయు దానిలోఁ జొప్పించి వ్రాసినది. అట్లువ్రాయుట యామెకే చెల్లును. యక్షగానరచనాప్రవీణులైన ప్రభువులను రంగాజమ్మగారి యక్షగానరచనయొక్క యోత్కృష్ట్యము ముగ్ధమొనర్చి యుండును. కావుననే రంగాజమ్మగారికిఁ గనకాభిషేకము సల్పిరి.

సభలో రకరకములుగ ప్రశంసలు బయలుదేరినవి. రంగాజమ్మకుఁ దాను సభలో నున్నదనుజ్ఞానము లేకుండనున్నది. ఆమె యొడ లామెకు తెలియుటలేదు. కపులు చెప్పుమాటలు వినిపించుటలేదు. సభలోని ప్రశంసలు వినుపించుటలేదు. ఆమె మహానందస్థితియందున్నది. విజయరాఘవనాయకుఁడు లేచి యిట్లనినాడు : “రంగాజమ్మకు మేము పది గ్రామములను బహూకరించుచున్నాము. ఈమె యొకగ్రామ మీమధ్య కారణాంతరములచేత నీమెనుండి చ్యుతమైనది. దానికి బదులుగ మేము పది గ్రామముల నీయ నిశ్చయించితిమి.” ప్రభు వొక దీర్ఘరమణీయాష్టా పదదామమును విలువైనరత్నములు చెక్కఁబడి ముద్దులు గుల్కుచున్నదాని నామె కంఠమున పైచినాడు. రంగాజమ్మ కాహారస్పర్శ కిరకిరలు వెట్టినట్లైనది. ఆమెకు రోమాంచ మొదవినది. ఆమె నిలువెల్ల మధురలజ్జాసమన్విత మహానందమూర్తియైనది. ఆమె నేత్రముల నుండి హిమశీతలములై చిట్టి ముత్యములవోలిన రెండు కన్నీటి బొట్లు తొంగి చూచినవి. అవి యొరులకుఁ గానరానివి. అవి రత్నహారమున ప్రతిఫలించి మెరిసినవి. ప్రభువు పరికించినాడు. ఆయన తృప్తినందినాడు. ఆయన

యానందమున కవధిలేకుండ నున్నది. ఆయనలోఁ జంద్రరేఖ నృత్యము, రంగాజమ్మ తృప్తి విచిత్రముగ నానందమునకుఁ దావిచ్చినవి. రాజు రంగాజమ్మ మెడలో నా మహాసభయందు హారమువైచుట చంద్రరేఖకుఁ గపర్దినికిఁ గష్టముగ విచిత్రముగ నున్నది. కపర్దిని కన్నులు చిత్రముగ వెలుగొందినవి. రాజు చూచినాఁడు. కపర్దినితో సంభాషించవలె ననుకొనినాఁడు.

రాజంతట సింహాసనమునకు దక్షిణ భాగముననున్న యొక చిన్న మంటపములోనికి విశ్రమించుటకేగెను. ఆయన యచటనున్న యొక యాసనమున నుపవిష్టుడైనాఁడు. రంగాజమ్మ తన్నభిషేకించిన పూలను దోసిళ్ళుగ కవులకుఁ బంచిపెట్టినది. మిగిలినవి సభికులకుఁ బంచి నియమించినది. రాజునకు సభయంతయుఁ గన్పడును. రాజు సభ్యులకుఁ గనిపించఁడు. సభ్యులందరు రంగాజమ్మను చేనోళ్లఁ బొగడిరి. సభ ముగిసినది. జనులందరు వెడలిపోయిరి. రంగాజమ్మ లేచి రాజువద్దకు వచ్చినది. రాజుమెను జూచినాఁడు. ఆమె కన్నులు మణిదీపములవలె వెలుగుచున్నవి. ఆమె రాజునకు నమస్కరించినది. ఆ నమస్కరించుటలో రాజునకు సర్వనృత్య భంగిమములు దర్శించినట్లైనది. ఆ నమస్కరించునప్పటి యామె నిలబడు భంగిమ రాజును ముగ్ధు నొనర్చినది. కాని రాజు మాటాడలేదు. ఆయన మనమున చంద్రరేఖయు రంగాజమ్మయు నొకరి తరువాత నొకరుగఁ దిరిగి తిరిగి రా మొదలుపెట్టిరి. రంగాజమ్మ వెడలిపోయినది. రాజు రంగాజమ్మ పోవుదెసకుఁ జూచినాఁడు. రంగాజమ్మ పోవుచుండగాఁ దానేమియు మాటాడలేదు. ఆయన రాశ్చర్యముగ నున్నది. రంగాజమ్మ దూరమునఁబోవుచు నెమలివలెఁ గనిపించినది. రంగాజమ్మ వద్ద కీనాడు తప్పకపోవలె ననుకొనినాఁడు ప్రభువు. వెంకన్న కనుపించినాఁడు. రాజువద్దకు వచ్చినాఁడు.

/

రాజు : వెంకన్నా : నేటిసభ యెట్లున్నది : చంద్రరేఖ నాట్యాభినయ మెట్లున్నది :

వెంకన్న మొగమున నానందము మెఱయుచున్నది.

వెంకన్న : ప్రభువులకు నే నేమి చెప్పుదును ? మీకుఁ దెలియని దున్నదా ? ఈనాటి సభ మహాద్భుతముగ నున్నది.

రాజు : వెంకన్నా : నీవు మా యాస్థానమునకుఁ జంద్రరేఖవంటి నాట్య కత్తియను దెచ్చిపెట్టితివి. నీ మేలు మరువఁజాలము.

వెంకన్న : మహాప్రభూ : చంద్రరేఖ యదృష్టవతి. మీవంటి ప్రభువుల యాస్థానమున నామెకు స్థానము కల్గుట సామాన్యమా ?

ప్రభువు మాటాడలేదు. చంద్రరేఖ నృత్యమునందాబద్ధుడైన ప్రభువున కానాడు వెంకన్నమీఁద నిదివఱకున్న నిసుమంత కోపమును లేకుండ చేసినది. వెంకన్న వెడలిపోయినాడు. కపర్దినిని రాజు పిలువనంపినాఁడు. కపర్దిని వచ్చినది. ఆమె మొగము నీరసముగ నున్నది.

కపర్దిని : మహాప్రభూ : నన్నుఁ బిలువనంపినారు ?

రాజు : కపర్దినీ : వచ్చితివా ? ఈనాటి సభ యెట్లున్నది ?

కపర్దిని : ప్రభూ నాకేమి తెలియును.

రాజు : మీ మహారాణి సభకు రాకూడదా ?

కపర్దిని : ఆమెను రమ్మనినదెవరు ?

రాజు : సభకు పిలువవలయునా ? మమ్మెవరు పిలిచిరి ?

కపర్దిని మాటాడలేదు.

రాజు : మేము రంగాజమ్మకుఁ బదిగ్రామము లిచ్చితిమి. మహారాణుల కిష్టమే యనుకొందుము.

కపర్దిని మాటాడలేదు. రాజు లేచినాఁడు. అస్తమిత సూర్యుని యరుణ కాంతులు రంగాజమ్మ సిగ్గిలిన కపోలకాంతులవలె నున్నవి రాజునకు. కపర్దిని వెడలిపోయినది. నాటి రాత్రి రంగాజమ్మ రచియించిన మన్నాడుదాసు విలాస మను యక్షగానమును గూచిపూడివారు ప్రదర్శించిరి. ఆ నాటకము మూలముగ రంగాజమ్మ యింటికిఁ బోవలెననుకొనిన ప్రభువున కంతరాయము కల్గినది.

౧౮

రాయసము వెంకన్న తన గృహమున నొక యాననమునఁ గూరుచుండి యోచించుచుండెను. తాను మధుర పోవలెనని ప్రయత్నించుచున్నాడు. రెండు

మూడుమారులు పోవుటకుఁ బ్రయత్నించినాఁడు. కాని విఫలము లగుచున్నవి. పగలు ప్రయాణము సాగుట దుర్లభ మనుకొనినాఁడు. ఒకనాఁ డర్ధరాత్రమున బయలుదేరినాఁడు. నగరము పొలిమేర దాటువరకు నిరువురువ్యక్తులు భిడ్ల పాణులు, ధయంకరాకారులు, నల్లని దుస్తులు ధరించినవారు కనిపించి తన్ను గద్దించి నిలిపిరి : “నీ వెచటికిఁ బోవుచున్నావో మాకుఁ దెలియును. నీయాట లిక్కడ చెల్లివచ్చుటకువీలులేదు. రాత్రియైనచోఁబోవచ్చుననుకొంటివి కాబోలును; ప్రాణములపై నానగలదేని తిరిగి వచ్చినదారిని సూటిగఁ బొమ్ము. లేదేని చెడిపోఁగలవు. యోజించుకొనుము ?” తా నేమియుఁ జేయఁజాలకపోయెను. తిరిగివచ్చెను. పెనుగొండ కొకనిఁబంపినాఁడు. ఆ పంపు టతిరహస్యముగ జరిగినది. మధురకుఁగూడ నట్లే పంపవలయు ననుకొనినాఁడు. ప్రయత్నించినాఁడు. ఫలితము శూన్యమైనది. ఎప్పటికప్పు డేదో యాటంకము కలుగుచునే యున్నది. దీని కంతకుఁ గారణమువెంకన్నకుఁ దెలియండ నున్నది. ఫలోన్ముఖములగుచున్న వనుకొన్న తన మనోరథము లిట్లు వికలములగుటకుఁ జాలచింతించు చున్నాఁడు. ఎటులైన మధుర పోవలెను. మధురనాయకునితో సంప్రతించవలసిన విషయములు లెక్కకు మించి యున్నవి. మధురవెళ్ళి చాలకాలమైనది. తానిప్పటికే వెళ్ళియుండవలసినది. అలస్యమైనది. తన ప్రయత్నము లిట్లగుచున్నవి. యేమి చేయవలెనో తోచుట లేదు. అతనికిఁ దల తిరిగిపోవుచున్నది. చంద్రరేఖ వచ్చుటాదిగ నేటి వఱకుఁ దనమాట కెదురాడువారు లేకుండ నడచినది. కాని కాలము మారి నట్లుగ నున్నది. తనమాట సాగుటలేదు. తనశక్తినిఁ బ్రతిఘటించు శక్తి మరియొకటి రాజ్యమున వెలసినది. తన యాటలు సాగివచ్చుటలేదు. ఆశక్తి నెదుర్కొనుట తనకుఁ జేతకానిదిగ నున్నది. అతని కన్ను లాలోచనా రక్తములైనవి. గవాక్షముగుండ నాకనము పంకఁ జూచినాడు. శూన్యముగ దూరముగ రెండు నల్లని మబ్బు లొకదాని కొకటి యెదురుగ ద్వింద్వి యుద్ధము చేయుచున్నటులున్నవి. కొంత తడవున కొక మబ్బు విచ్చిపోయినది. వెంకన్న మొగమున నిరాశ పొడమినది. తలక్రిందికి దించికొని పాలమును జేతితో నదుముకొనినాఁడు. బయట నెండ చెరచెర వచ్చినది. గవాక్షము గుండ వెంకన్న మొగమునఁ బడినది. వెంకన్న నల్లనిమొగ మాయెండలో

వికృతముగ మెరిసినది. వెంకన్న తలమెత్తినాడు. ఎదురుగ నొకభటుడు నిలిచియున్నాడు. వెంకన్న హృదయము కలగుండుపడినది. అతడు రాణి పంపున పచ్చినవాడు. వెంకన్నకు రాణిని దలచుకొనిన నొడలు జలదరించి సది. అతని కన్నులయెదుట కైజారు పదునుచూచుచు దనవంకఁ గ్రూరిముగఁ జూచుచు నిలుచున్న రాణి దర్శనమొసగినటులైనది. నిలువెల్ల పజుకినాడు.

భటుడు : వెంకన్నగారూ : మహారాణిగారు మిమ్ములనొక పర్యాయ మామెదుండిరమునకు రావలయునని చెప్పుచున్నారు.

వెంకన్న 'పచ్చుచుంటి' ననిచెప్పు మని భటునిబంపినాడు. అటులని యాతనితోఁ జెప్పెనేకాని వెంకన్నకు రాణిపద్మకుఁబోవుటయన్న నేదో యాందోళనగ, భయముగ నున్నది. కాని రాణియాజ్ఞ. రాజాజ్ఞకన్న బలమైనయాజ్ఞ. దోనేపలయును.

మధ్యాహ్నమునకు వెంకన్న రాజగోపాలాంబికామందిరమునకుఁ దోయినాడు. రాణి తనపరిజనమునంతయు నొక్కరులేకుండఁ బంపివేసినది. మిగిలిన దొక్క-వెంకన్నయుఁ దాను మాత్రమే. వెంకన్నకీనాడు రాణినిజూడ గనే భయమే మొదట కలిగినది. ఆయన కీనాడు ప్రత్యేకముగ రాణికన్నులలో బలీయమగు క్రూరత్వాధికారముద్ర యొకడు ఛాసించినది. అది యిదమిత్థమని వెంకన్నకుఁ దెలియరాకుండ నున్నది.

రాణి : వెంకన్నగారూ : మీరు నిన్నటిసభకు వెళ్ళినారా ?

వెంకన్న : వెళ్ళితిని, మహారాణి :

రాణి : రంగాజమ్మకుఁ గనరాభిషేకము బాగుగజరిగిన దనుకొందుము.

వెంకన్న : అవును, చాలసద్భుతముగ జరిగినది.

రాణి : అయినచో వెంకన్నగారూ : మన యాస్థానమున రంగాజమ్మ గారినిపించిన కపయిత్రులు లేరా ?

వెంకన్న : లేదేమి, మహారాణి : రృష్టాజమ్మ యున్నదికద :

రాణి : రంగాజమ్మకే కనరాభిషేకముచేయుట యెందులకు ?

వెంకన్న : నాకేమి తెలియును ? మహారాణి :

రాణి : చంద్రరేఖ నృత్య మమృతముగ నున్నదని వింటిమి :

వెంకన్న : అపు నటులనే యున్నది.

రాణి తలపంకించినది. తన క్రీడెదవి కుడిపైపునకుఁ ద్రోసి పంటితో నదిమిపట్టినది.

రాణి : ప్రభువు మిమ్ము ప్రశంసించలేదా ?

వెంకన్న : ప్రశంసించినారు.

రాణి : నిన్నఁ ప్రభువు రంగాజమ్మకుఁ బదిగ్రామములు వదిలించిరట ?

వెంకన్న : అవును. పదిగ్రామముల నిచ్చిరి.

రాణి : తాము స్వయముగ రత్నహార మామెడలో వై చిరా ?

వెంకన్న : పైచినారు.

రాణి కన్నులు నిప్పు లుమెయుచున్నవి. ఆమెమొగ మెఱ్ఱవారినది.

రాణి : రాజుగారు నిన్న రంగాజమ్మయింటికిఁ బోయినారా ?

వెంకన్న : లేదు, వెళ్ళలేదు.

రాణి : ఎందువలన ?

వెంకన్న : నిన్న రాత్రి కూచిపూడి భాగవతులు రంగాజమ్మగారి మన్నారుదాసవిలాస యక్షగానమును బ్రదర్శించిరి. ప్రభువును. రంగాజమ్మ గారును గొంతసేపు నాటకముఁజూచి తమ సదనమునకుఁబోద మనుకొని లేచిరి. అప్పుడు నాటకసంఘమువారిపెద్ద వచ్చి ప్రభువులను “తమరు భరత శాస్త్రపారంగతులు. తమకు మావిద్యఁ జూపుద మని వచ్చినాము. తాము మాకుఁ బ్రోత్సాహమును కలిగింతు రను నానచే వచ్చినాము. ప్రభువులు పెడలిపోవుచో మా కుత్సాహము నశించిపోవును. దయయుంచు” డనిరి. అందువలన వారిరువురుఁ దెల్లవారువఱకు నాటకశాలలోనే యుండిపోయిరి.

రాణి : ఓహో ! అటులనా ? అయిన మీరు నేడే మా పనిని జేసిపెట్ట వలెను.

వెంకన్న గుండెలో రాయివడినది.

వెంకన్న : ఆ పని యింత సులభముగా నింత త్వరితముగా సాధ్యమగునా ? మహారాణీ !

రాణీ : అది మాకుఁ దెలియదు. మీరు నేడే చేయవలయును.

వెంకన్న : మహారాణీ ! క్షమింపవలయును. ఆ కార్య మింతస్వల్ప కాలమున సాధ్యమగుట.....

రాణీ : అవును, వెంకన్నగారూ ! ఒక రాజ్యముపైకి మరియొక రాజ్యమును దండెత్తించుటకన్న కష్టతరమైనదికదా ? అందువలన దుస్సాధ్యము కాదోయి !

వెంకన్న నిర్విణ్ణుడైనాఁడు. ఆతనిమొగమునఁ గత్తివాటునకు నెత్తురు చుక్క మిగులకుండనైనది. రాణీ యాతని ముఖలక్షణముల నతిజాగ్రత్తగ పరిశీలించుచున్నది. వెంకన్న మనమున రాణీ ప్రచండురాలు. ఈమె ప్రతిభ ముందు తన ప్రతిభ గుడ్డిగవ్వకుఁ గొరగాచుండ సున్న దనుకొనినాఁడు.

రాణీ : ఏమాలోచించుచున్నారు ? మీ కీపని యీనాడు సాధ్యము కానిదా ? హృదయమును దరచిచూచుకొనుఁడు. అవసరమైనచో సోమయాజులు గారు తెచ్చిన యుత్తరములు తీసికొనుఁడు.

వెంకన్న కేషియుఁ బాలువోపుటలేదు. తలదించుకొని నేలఁజూచుచున్నాఁడు.

రాణీ : మీరీనా కీపని చేయుదురేని రేపురాత్రికి మీరు మీయిచ్చవచ్చిన యూ రేగవచ్చును.

వెంకన్న రాణీప్రజ్ఞ కాశ్చర్య మంచినాఁడు. తన ప్రయాణముసంగతి యీమె కెట్లు తెలిసినది ? తన్నుడ్డగించిన వారీమె సేవకులై యుందురు. లోకములో నీమె కెదిరిశక్తిలేదు.

వెంకన్న : ఊరికి వెళ్ళుటయేమి ?

రాణీ : చుమ్మఁగికురింపఁజూడకుఁడు. మీ యూహలు మాకుఁ దెలియును. మీ ప్రయాణములును దెలియును.

వెంకన్న దిగ్భ్రాంతుఁ డైనాఁడు. “ఈమె చండీస్వరూపిణి. ఈమెకు

నేను పెనుగొండకుఁ గబురుసంపుటకూడ తెలియును. తెలిసియే యూరకున్నది. మధురమాత్రము పోనివ్వలేదు. ఈమె తలచుకొనినచో సాధింపఁజాలని కార్యమే లేదు. నా యదృష్టముకొలఁది రాజు విజయరాఘవనాయకుఁ డైనాడు. రాణి యీమె యైనది. మన్నారుదాసు చెఱసాలలో నుండుటకూడ యదృష్టమే" యనుకొనినాఁడు.

రాణి : ఏమందురు ?

రాణి మాటాడునప్పటి ముఖవైఖరిఁజూచి వెంకన్న, చిత్తమటులే యొనర్తు ననినాడు. రాణియొద్ద సెలవు తీసికొని వెంకన్న వెడలిపోయినాఁడు.

ప్రొద్దు వాటారినది. సూర్యుఁడు సంపూర్ణముగ నస్తమించినాఁడు. పశ్చిమదిక్కున మాత్రము కాలారుణముగ నున్నది. ప్రభువు రంగాజమ్మ సదనమునకుఁ బోవుద మనుకొనినాఁడు. గత దినమున నాటకము మూలముగఁ బడినదికాదు. ఆయన మనస్సంతయు రంగాజమ్మ భావనలతో నుక్కిరిబిక్కిరిగ నానందమయముగ నున్నది. కనకాభిషేక మైనతరువాతఁ దాను రంగాజమ్మను సరిగఁ జూడనైన లేదు. ఆమె యేమనుకొనినదో! ఎట్లున్నదో! తనతో నెట్లు మాటలాడునో! అంతయు విచిత్రముగ నుండును. తాను రంగాజమ్మవద్దకుఁ బోవును. రంగాజమ్మ తన్నెంత గౌరవింతును! ఆమె తాను నిన్నవైచినహార ముంచుకొనును. ఆ హార మామె కుంచనపు చాయగల శరీరమున నెంత సుందరముగ నున్నది! రంగాజమ్మ తనకొఱకుఁ బ్రతీక్ష సేయుచుండును. స్నానమునకు జేళ యగుచున్నది. రాజు రంగాజమ్మ భావనయే చేయుచున్నాఁడు. రాయసమువెంకన్న వచ్చినాఁడు. పచ్చినపని యేమని ప్రభువు వెంకన్న నడిగినాఁడు.

వెంకన్న : ప్రభూ! నాకేమి పనులున్నవి? తమ దర్శనముకొఱ కెవరో వచ్చిరి.

ప్రభువు : ఎవరువారు ?

వెంకన్న : వారు తల్లికొడుకులు ప్రభూ!

ప్రభువు : తల్లియుఁ గొడుకునా? తీసికొని రమ్మనుము.

విజయరాఘవనాయకుఁడు వీరెవ రనుకొనినాఁడు. తల్లికొడుకులిరువురు

లోని కడుగిడిరి. ప్రభువునకు నమస్కరించిరి. అక్కడఁ బరువబడియున్న రత్నకంబళముపై నాసీనులైరి. తల్లి పరితకేళిని సుమారు దెబ్బదియేండ్లుండ పచ్చును. ఆమె దేహమంతయు ముడుతలు వడియున్నది, ఆమె యెడలు వణకుచున్నది. ధరించినవి తెల్లని యుడుపులు. ఆభరణము లేమియు లేవు. తిరికహీనగ నున్నది. ఆ కొడుకునకు నలువదియేండ్లు. బలిష్ఠుఁడుగ, నల్లగ, వికారిగ నున్నాఁడు. ఆతఁడు సోమరియని యాతని కన్నులబరువే సూచించు చున్నది. ఆతని దుస్తులుఁగూడ మాసియున్నవి. జుత్తంతయుఁ జెల్లచెదురుగ నున్నది.

ప్రభువు : మీకు మావద్దఁ బనియేమున్నది ? మా దర్శనమువలన మీకుఁ గాపలయునదేమి ?

వృద్ధ : మహాప్రభూ ! మాది పెనుగొండ. చాల సంవత్సరములక్రిందట ప్రభువుల తండ్రిగారైన శ్రీరఘునాథనాయకులవారు మామీఁద దయగలిగి తంజావూరు సంస్థానమున మాకొరగ్రామ మిత్తుమనినారు. మేము “మహా ప్రభూ! మా నివాసస్థల మదిరాదు. విజయనగరరాజుల రాజ్యములోనిదైన పెను గొండ. అచట దగ్గబలోనున్న యేదేని గ్రామ మిప్పించు” డని కోరితిమి. అందులకుఁ ప్రభువులంగీకరించి శ్రీ పేంకటపతిరాయలవారితో సంప్రత్తిచి మాకుఁ గ్రామము నొసఁగిరి. ప్రతియేడును తంజావూరు సంస్థానమునుండి పెనుగొండ కా గ్రామముమీఁదఁ గొంతధనముఁ గట్టునటుల నేర్పాటు గావించు కొనిరి. కొన్ని యేండ్లటులనే జరిగినది. కాని పదునేనేండ్లుగఁ దంజావూరు సంస్థానమునుండి వారి కా గ్రామముమీఁద శిస్తు చెల్లుటలేదట. శ్రీరంగరాయల వారు మా గ్రామమును దీసికొనెద మనుచున్నారు. తంజావూరునుండి పదునే నేండ్లకైన శిస్తులు తమకుఁ జెల్లించుచో నేమియు మాటాడరట ప్రభూ ! మీ దయ. మమ్మేమి చేయుదురో ప్రభువులు. ఇదిగో గ్రామమును దానము చేసి నప్పటి పత్రములు.

విజయరాఘవనాయకుడు వానినిఁ బరీక్షింపినాఁడు. వానిమీఁద తంజా వూరు రాజముద్ర స్పష్టముగ నున్నది. విజయరాఘవ నాయకునికంతయు నగమ్యాగోచరముగ నున్నది. తన తండ్రిగారు వీరికి గ్రామము నిచ్చుటయేమి

పెనుగొండయేమి ! తమ సంస్థానము శిస్తుంచుట, పడునేనేండ్లనుండి యీరుండుట యిదియెంతయు నాశ్చర్యముగ నున్నది. తనకీ వృత్తాంతమే తెలియదు.

ప్రభువు : మా నాయనగారు మీరు గ్రామము నొసగిరా? కారణమేమైన నున్నదా ?

వృద్ధ : లేకేమి ప్రభూ! శ్రీరఘునాథనాయకులవారికి నేనొక గొప్ప సాహాయ్యముఁ జేసితిని, అందువలనఁ ప్రభువులకు నామీద దయ గలిగినది.

రఘునాథనాయకుల కీమెసాహాయ్య మేమనఁజరమైనదో యనుకొనినాఁడు ప్రభువు.

విజయ : నీ సాహాయ్య మెట్టిదో తెలుపుదువా ?

వృద్ధ : మహాప్రభువులు రఘునాథనాయకులవా లొకమారు పెనుగొండ వచ్చిరి. పెనుగొండలో ప్రభువు లొకనాడు వాహ్యాళి పెడలుచు దారిలో మీద మీద నిలుచున్న యొక యువతిని జూచి యామె సౌందర్యవిలాసములచే నాకృష్టులైనారు. ఆమెపేరు మంగమాంబ. ప్రభువామెను గాఢముగ వాంఛించి నారు. కాని వాంఛసాఫల్య మగుటెట్లు? అప్పటిలో నేను వేంకటపతిరాయల వారి యంతిపురహాన దాదిగ నుండెడుదానను. రఘునాథనాయకులవారి పరిచర్యకు వేంకటపతిరాయలవారు నన్ను నియమించిరి. ఒకరోజున రఘునాథ నాయకులవారు నన్ను మంగమాంబను గుఱించి యడిగిరి. ఆమెను దాము వాంఛించుచున్నా మనిరి. ఆమె తమకు లభ్యమగునాయని యడిగిరి. నే 'నామె యగుటకు వారాంగనయే గాని భర్త యున్నాడు. ఆమె యొప్పుకొనునా? అలేఁ డూరకొనునా?' యంటిని. అంతట ప్రభువులు తా మామెమీద మరులుగొన్నా మనియు, ఆమె నెటులేని తమకు పశవర్తినిగఁ జేయుచో నాకొక గ్రామము నిత్తుమనియు ననినారు. ఆమె నొప్పింపఁజేయుటకు నా పడినపాటు లేమి చెప్పుదును? ఆమెభర్తను బంధువుల నతికష్టముమీద నొప్పించితిని. రఘునాథ నాయకులవారు మరల కృష్ణదేవరాయ లంతటివారు. విష్ణ్వంశ సంభూతులు. మహాప్రభువులు. మన్మథసుందరులు. ఆయన తన్ను వాంఛించి నంతకన్న గావలసిన యదృష్టమేమున్నది? మంగమాంబ జన్మతః వార పనితయేగద! వారిలో బహుభర్తృత్వ మొకతప్పులోనిదికాదు. 'రఘునాథ

నాయకులవారి కోరికఁ గా దనినచో నాయనకుఁ గోపము రావచ్చును. అప్పుడు మీస్థితిగతు లెట్లుండునో యోచించుకొనుడు. ఆయన మనోరథము సఫల మగుచో నెట్లుండునో చూచికొనుఁడు' అని రకరకములుగ వారికి నచ్చునట్లుగఁ జెప్పితిని. వారంద రంగీకరించిరి. ప్రభువులు మిక్కిలి సంతసించినారు. మంగమాంబ ప్రభువును జూచినది. ఆమె ప్రభువులరూపవిభవమున కచ్చెరువందినది. ప్రభువు లామెమనస్సును మంత్రముగ్ధ మొనర్చిరి. ప్రభువు తన్ను గోరుట తనయదృష్ట మనుకొనినది. ప్రభువులు తమకు నే నీ సాయముఁ జేసినందులకు నా కీ గ్రాహము విచ్చినారు.

విజయరాఘవనాయకున కీమె కథనమంతయు సద్భుతముగ నున్నది.

విజయ : అయినచో మంగమాంబ ప్రభువునొద్దమండి యేమి వాంఛించినది ?

వృద్ధ : ఆమె కుమారునివాంఛించినది. కుమారుడుకలుగుచో ప్రభువాతని కున్నతరాజోద్యోగము నిత్తుమనినారు.

విజయ : అయినఁ దనయుఁడు పుట్టినాఁడా ?

వృద్ధ : లేదు. కొమరిత జన్మించినది.

విజయ : ఈసంగతి రఘునాథప్రభువునకుఁ దెలియునా ?

వృద్ధ : తెలియదు. ప్రభువులు మొదటిసారి వచ్చుటతప్ప మరల పెనుగొండయే రాలేదు.

విజయ : మంగమాంబ యిప్పు దెచటనున్నది ?

వృద్ధ : మహాప్రభూ ! ఇప్పుడామె చనిపోయినది. ఆమె భర్తరూఢగతించినాఁడు.

విజయ : ఆపిల్లి యేమైనది ?

వృద్ధ : ఆమె పదియేండ్లువచ్చువరకు నావద్దనే పెనుగొండలోనే పెరిగినది. ఆపిమ్మట నామె మేనమామ వచ్చి యామెను దీసికొనిపోయినాడు. తరువాత నే నామెనుఁ జూడలేదు.

విజయ : ఆమె పేరేమి ?

పృథ్వి : రంగాజమ్మ.

ప్రభువు మొగమున వైవర్ణ్యము తోచినది. పృథ్విరాలు చెప్పినవంతయు నాయనలో నేదో యజ్ఞాతముగ బాధఁ గలిగించుచున్నది.

విజయ : రంగాజమ్మయ్యా ? ఆమె తండ్రి యెవరు ?

పృథ్వి : వెంకటేంద్రుడు.

ప్రభువు కదలిపోయినాఁడు. వెంకటేంద్రుఁడా : ఆయనకంతయు మహా ద్యులముగ నున్నది. ఆయనలో షణ్ణాక్షమునకుఁ గల్గు విచిత్రములైన మార్పులను వెంకన్న గనిపెట్టుచునే యుండెను.

పృథ్వి : ప్రభూ ! మాగ్రామము.....

విజయ : వెంకన్నా : వీరిగ్రామమునంగతి మనచిట్టాలలో చూచుము.

వెంకన్న : ప్రభూ ! నే నిదిపరకే చూచితిని. మనము పడునేను పత్సరములకు విజయనగరరాజులకు శిస్తుచెల్లింపవలసినమాట యథార్థము.

ప్రభువు మనమున రంగాజమ్మగాత కలవరపెట్టుచుండెను. ఆ గాత యాయనలో నేవోభావములను ద్రవ్యిపోయుచున్నది. ఆయన మన నుండబట్టు కొనలేక యడిగినాఁడు : “రంగాజమ్మ మేనమామపేరు ?”

పృథ్వి : కృష్ణరాజు.

ప్రభువు నిశ్చేష్టుడైనాడు. కొంతతడవు మాటాడలేదు.

పృథ్వి : ప్రభూ !

ప్రభువు వెంకన్నకు వారిగ్రామమునకుఁ జెల్లింపవలసినసొమ్మును చెల్లింపవలసినదిగ నాజ్ఞ యిచ్చినాఁడు. వారుముప్పురు గది విడిచి పోయిరి. రాజున కేమిచేయుటకును దోచుటలేదు. ఆయన మనసంతయు వికలమైనది. గదియం దటునిటు పందవలె తిరిగినాఁడు. నెమ్మదిగ గదివిడిచి, తన శయన మందిరమునకుఁ బోయినాఁడు. ఎట్ట యెదురుగ రంగాజమ్మయొక్క పెద్దబాప చిత్రము నప్పుడు గన్పించినది. రాజు తనలో ‘నా రంగాజమ్మ మా రంగా జమ్మ గాదుకదా !’ యనుకొనినాఁడు. రంగాజమ్మ చిత్రమున వావలిప్రక్కఁ దనతండ్రి రఘునాథనాయకుని చిత్రము. ఈవలిప్రక్కఁ దనచిత్ర మున్నది.

మూడు చిత్రములలో, గావలసినన్ని పోలికలు కలిసినవి. రాజు హృదయమున నేదో చెరియరానిదాద గగ్గోలు సేయుచున్నది. స్నానమునకు పేళయైనది. పరిచారికలు ప్రభువుకొఱకు నిరీక్షించుచుండిరి. ఆలస్య మగుచున్నది. ఒక రిద్దరు పరిచారికలు ప్రభువునకు హెచ్చరికజేయ వచ్చిరి. కాని ప్రభువునాకృతిఁ జూడగనే వారికి దైర్యము చాలలేదు. వారు తిరిగిపోయిరి. ప్రభువు కదలక యక్కడనే కూలఁబడిపోయినాఁడు. రాత్రి చెండుజాములు గడచినది. రాజు హృదయమున శోకావర్తములు తిరుగుచున్నవి. రాజునకు కుసుకు పట్టలేదు. ఎదురుగ రంగాజమ్మ చిత్రము నవ్వుచుఁ జూచుచున్నది. రాజున కామెచూపు బాధాహేతు వగుచున్నది. రాజుకనులనుండి పేడికన్నీరు కురియుచున్నది. గదిలో దీపములేదు. బయట పండువెన్నెల గవాక్షముగుండు రాజుశిరసునఁ బడుచున్నది. ఆ చీకటి గదిలో నావెన్నెలతీగెలు వెండిపలె తళతళ మెఱసినవి. అవి రాజున కొకమారు రంగాజమ్మ ప్రసన్నదృక్కులపలె, నొకమారు తన హృదయమున దూర్చబడుచున్న వెండిబాకులపలె ననిపించినది. ప్రొద్దుపోవు చున్నది. రాజు నిద్దురపోలేదు. బయటఁ బ్రకృతి ప్రశాంతముగ నున్నది. రాజుహృదయ మాందోళితమైనది. చంద్రుఁడు పశ్చిమమున కొరగనున్నాఁడు. చల్లనిగాలి వీచుచున్నది. అగియాగి వెన్నెలఁ జూచి తెల్లవారినదని ధ్రువపడి నాఁడు రాజు. మేల్కొను పక్షిల కిలకిలలు వినిపించుచున్నవి. విజయరాఘవ నాయకునికి మాత్రము నిద్దుర దూరమైనది. ఆయన యటులనే శూన్యమును జూచుచు గవాక్షముపద్ద చూచుచుండిపోయినాఁడు. ప్రకృతియంతయు నీరస ముగ నున్నది.

౧౯

గతరాత్రమంతయు రంగాజమ్మ ప్రభువుకొఱకుఁ బ్రతీక్షించినది. ప్రభువు రాలేదు. ఎందువలన రాలేదో రంగాజమ్మ కర్థమగుటలేదు. తానేమిదోష మొనర్చినది? ఆమెరాత్రియెల్ల నిదురపోలేదు. ఆమె నేత్రములెఱ్ఱవారినవి. ప్రభువు రాకపోవుట యామెకు దుస్సహముగ నున్నది. కనరాభిషేకమైన తరువాతఁ దాను ప్రభువుతో మాటాడలేదు. ఆమెకుఁ బ్రభువుమీఁదఁ గోపము వచ్చినది. ఆమె తన యాభరణములన్నియు నొక్కటొక్కటిగ విసర్జించినది.

ప్రభువునకు పర్తమానమంపినది. దాని యూరక తిరిగి వచ్చినది. ప్రభువు దర్శనముకాలేచట. ఆ మాట వినుటయే రంగాజమ్మకుఁ గష్టముగనున్నది. కనకాభిషేకమైనది. ప్రభువు తన్నుఁజూడలేదు. పరామర్శించలేదు. చిత్రముగ నున్నది. రేయిపచ్చునని యెంతగనో యాశించినది. పర్తమానమంపినను దర్శనముగూడఁ గాలేదు. రంగాజమ్మ వారముదినములు చూచినది. ప్రభువు రాలేదు. ప్రభువునకుఁ దనమీఁది మరులు మఱలినవా ? ఈ భావ మామెకు సహింపరానిది. ఆమె నిలువెల్ల పఱఁగిపోయినది. తమ చిట్టి యెడఁబాటు సంభ వింపకుండుగాత మనుకొనినది. ఆమె దక్షిణనేత్రము స్పందించినది. ఆమె గజగజలాడినది. “అయ్యో ! నా ప్రాణములన్నియుఁ బ్రభువు. నా యాశలు, నా వైభవము, నా ముద్దుమరిపెములు ప్రభువువద్దనే. ఆ ప్రభువు తన్నుఁజూడినచోఁ దన కింక మరణమే శరణము. ప్రభువెప్పుడు నిన్ని దినములు తనవద్దకు రాకుండలేడు. మొన్నటి యా తనప్రాధవ మినాడు పరాధవముగాదుకద ! రాజధానిలో నా మీఁద పగగలిగినవారెవరు ? ఒకవేళ విరోధులెవరైన నేమైనఁ జెప్పినంతనే యాలోచనలేకుండఁ బ్రభువిట్లు సేయునా ? తనప్రభువు తనవట్ల నట్టివాఁడురాఁడు. ప్రభువు తనకొడతేమైనఁ జేయఁగలఁడు. మరి యిదేమి ? ఈ రాకుండుటకు కారణము ?

ఆమె భోజనముఁజేసి పదిదినములైనది. చొడుకలప్రోవువలెనైనది. మంచముపట్టినది. ప్రతిదిన మినాడైన ప్రభువు పచ్చునను నాసతోఁ గడపు చున్నది. తలదువ్వదు. మాసినచీరె విడువదు. దాది యెంత బ్రతిమాలినను నెంగిలిగూడఁ బడుటలేదు. తా నేమైనఁ చప్పుచేసినదా ? అట్లులైన దనకుఁ దెలియఁజెప్పి మంచలించవచ్చును. లేకున్న శిక్షింపవచ్చును. అంతియకాని యిదియేమి ? రాజు తనకుఁ బదిగ్రామము రిచ్చినాడు. అందుకుఁ బట్టపురాణి యేమనినదో ? ఆమె మండిపడియుండును. ప్రభు విచటికి రాకపోవుట కామెయే కారణమా ? ఛీ ! అట్లు జరుగదు. రాజు పట్టపుదేవియే కావచ్చును. రాజునకు నా కన్నమాత్ర మెక్కుడుగాదు. ఆమె దినదినమునకుఁ గృష్ణపక్షపాకరునిదలఁ గృశించుపోవుచున్నది. ఆమె ప్రభువు నిరీక్షణలో దినమొకయుగముగ వెళ్ళఁ బుచ్చుచున్నది. ప్రభువువద్దకుఁ బ్రతిదినమును రంగాజమ్మనుండి వార్త

వెళ్లుచునేయున్నది. ఫలితము కూన్యముగ నున్నది. రంగాజమ్మ దిగులుపాటు భరింపరానిదిగ నున్నది.

ప్రభువు పదిదినములనుండియు నేదియో నిరాశగ, నిస్తబ్ధముగ కాలము గడుపుచున్నాడు. ప్రతిదినము దిసికృత్యములు మాత్రము ముఖాపముగనల్పితన శయ్యామందిండునకుఁ దోవును. అచటినుండి కదలఁచు, నిరంతర ఘేదియో యాలోచించును. కనుల నీరునించును. రంగాజమ్మ చిత్రఫలరమును పదిసారులుగ జూచును. వెట్టివానివలె నటునిటు దిరుగును. సభ జరుగుటలేదు. విలాసములులేవు. తా నిరుపదియేండ్లనుండి పోషించుచువచ్చిన ప్రేమవృక్ష మీనా కిట్లు తెల్లినది. పైపము తనకీపయనున నిట్టివాఁడ చేకూర్చినాడేమి ? రంగాజమ్మ తన సర్వస్వము. రంగాజమ్మకొఱకు తనరాజ్యమునైనఁ దృణించ గలడు. కాని నే డేమి చేయగలఁడు ? ఏమిచేయును ? ప్రతిదినమును రంగాజమ్మ పరిచారికలు పచ్చుచున్నారట. వారిని చా నెట్లు చూచును ? ఏమని చెప్పును ? రంగాజమ్మ యెంత కుందుచున్నదో : తాను, రంగాజమ్మపద్దకుఁ బోనినా డామెకు దుర్దినముపఁచె నుండును. తా నచటికిఁ దోకపోవుటనుగూర్చి యేమను కొనుచున్నదో : తన్నెంత చూరుకొనుచున్నదో : తా నామెపద్ద తెల్లుపోవును ? ఆమెతో నేమి మాటలాడును ? అస లామె నేమని సంబోధించును ? ఆయన కన్నియు సమస్యలుగ నున్నవి.

ఆయన యౌచాసీన్యమునకు మంత్రు లచ్చెరుపండిరి. రాజకార్యము లేమియు జరుగుటలేదు. ప్రభుపట్లున్నాడు. వారి కేమిచేయుటకుఁ దోచకున్నది. ఒకనాటి సాయంకాలము వారు ప్రభువునొద్దకువచ్చి “మీ రిటుల విచారముగ నేలయున్నారో మా కవగతమగుటలేదు. మీ రిట్లు మౌనముగ నొంటరిగ రాజకార్యములు పట్టించుకొనకుండ నున్నచో రాజ్యమున నల్లరులు చెలరేగు ననిపించుచున్నది. ప్రభూ ! మీరు రాజకార్యములమీఁద శ్రద్ధఁ దీసికొనకుండిన నేమగునో చెప్పఁజాలము. మనరాజధాని మునుపటివలెఁగాదు. ఇప్పుడంతయుఁ గ్రొత్తగనున్నది. రాజద్రోహు లెవరో యున్నటులఁగూడ కన్పించుచున్నది.”

ప్రభువు మరిల సభలు జరుపసాగెను. కాని యవి కేవలము రాజ్య సంబంధములు. నృత్యగీతాదులుగాని, కవిత్వచర్యలుగాని లేవు. ప్రభువులో

మునుపటి యుత్సాహము లేదు. మునుపటిప్రభువు సమయముకలిగిన విజగబడి నప్పును. నేటిప్రభువు నవ్వనేనవ్వఁడు. ప్రభువుకను లెల్లపుడును గ్రిందిచూపులు చూచుచున్నవి. మునుపటిదర్పము లేదు. ప్రభువుల యీ తత్వమున రేదో బరీయమైన కారణ ముండియుండవలెను. అదియెట్టిదో యేరికిని దెలియకుండ నున్నది. రాజుమాత్రము చినదినమునకుఁ గృశించిపోవుచున్నఁడు. అది యందరికిఁ దెలిసిన విషయము. ఎవరేమనఁగలరు ?

ఒకనాటి మధ్యాహ్నమున నష్టమహిమలలో నొకతెయగు జ్ఞానాంబిక ప్రభువును దర్శింప నేతెంచినది. ఆమెకుఁ బెండ్లియీడునకు పచ్చిన యొక కొమార్తె కలదు. ఆమె తనకొమార్తె పెండ్లినిగురించి మాటలాడుదమని వచ్చినది. ప్రభువు విసుగుగనున్నఁడు. జ్ఞానాంబికపచ్చట యాయన కనిష్టముగ నున్నది. తన రాణులలో జ్ఞానాంబిక యనునామె యొకతె యున్నదనియే యాయనకు జ్ఞప్తిలేదు. ఈమెను జూడగనే యామె కొక కొమార్తె కలదని గుర్తుపచ్చినది. ఈమె, ఆమెవివాహవిషయము ప్రస్తావింప పచ్చియుండును. దేరుపను లేమున్నవి? జ్ఞానాంబిక లోనికివచ్చినది. ప్రభువునకు నమస్కరించినది. రాజామె రాసినముఁ జూపినఁడు. ఆమె యాసేనయైనది.

ప్రభువు : జ్ఞానా : ఏ నాడు నిట్లు రాలేదు. ఈ నా డిటు వచ్చితిదేమి ?

జ్ఞానాంబిక : ప్రభూ : ఏమి చెప్పుదును ? మీరు బొత్తిగ మామంది రమునకు పచ్చట మానిదేసితిరి. అచ్యుత మీ కొడుకు. మీ దర్శనభాగ్యమునకుఁ గలపరించుచున్నది. అది తనతండ్రినిఁజూచి మాటాడుట కుబలాటపడుచున్నది. కాని యట్టిభాగ్యము మాకు లభించుటలేదు.

ప్రభువు : నీ విచ్చటికి పచ్చటలోఁగల కారణమేమియో చెప్పితివి కాదేమి ?

జ్ఞానాంబిక : ప్రభూ : అచ్యుతాంబికకు యుక్తవయసు వచ్చినది. ప్రభువు లామెకుఁ దగిన వరునిఁగూర్చి యుద్వాహ మొనర్పవలెను. వివాహ యోగ్యమగు కన్య నెన్నినా శుంఛఁగలము. ఆమె పెండ్లివిషయముఁ దమకు మనవిచేయుదమని.

ప్రభువు : ఆ విషయము మాకుఁ దెలియును.

ప్రభువు కంఠధ్వని కటువుగ నున్నది. జ్ఞానాంబిక కంపించినది.

“ప్రభువులు నేడు కోపముగనున్నారు. లేకున్న నెప్పుడు నింత తీక్షణముగ మాటలాడరు” అనుకొనినది. “ప్రభు వింత శుష్కించె నేలనో! ఈయన కను లింత విచారదీనములై యున్నవి! ఈ దైన్యము సంభవించినదేమి? పట్టపురాణి కొన్నినెలలుగ రాజునకు వ్యతిరీక్తముగఁ దన యిచ్చవచ్చినట్లు సంచరించుచున్నది. అది కారణమా? ఎంతటి పట్టపుదేవేంద్రుని నిట్టిచర్యలా? మహాప్రభువులుగనుక సాగివచ్చుచున్న వామె యాటలు” అనుకొన్నది. ప్రభు పవ్వలిమొగమై యున్నాడు. జ్ఞానాంబిక చెడలిపోయినది. దారిలో రాయసము వెంకన్న కనుపించినాఁడు. రాణి పల్లకి యాపించినది. వెంకన్న యాగినాఁడు. వెంకన్న రాణిగారికి స్వస్తివాచకము లనినాఁడు.

జ్ఞానాంబిక : వెంకన్నగారూ!

వెంకన్న : ఏమి, మహారాణీ!

జ్ఞానాంబిక : మీరు ప్రభువులయొద్దకే పోవుచున్నట్లున్నారు?

వెంకన్న : అవును. తా మచటినుండియే వచ్చుచున్నారువలె నున్నది.

జ్ఞానాంబిక : వెంకన్నగారూ! మీరు మాకొకసాహాయ్యము చేయవలెను.

వెంకన్న : నాకుఁ జేతనగుచో నవశ్యము చేయుదును. చిరంజీవిని గుశలముగ నున్నదా?

జ్ఞానాంబిక : ఆమె విషయమే చెప్పఁబోవుచున్నాను. ఆమెకుఁ బెండ్లి యీడు వచ్చినది. తగిన వరు నన్వేషింపవలెను.

వెంకన్న : మహారాజుగా లేమనుచున్నారు?

జ్ఞానాంబిక : అందుకే యీనాడు మేము ప్రభువులవద్దకు వచ్చినది. ప్రభువు లేలనో పరాకుగనున్నారు. ఆయన విచారముగనున్నారు. ఈ విషయ మాయసకుఁ జెప్పితినిగాని యంత శ్రద్ధగ వినిపించుకొనినట్లు కనిపించుటలేదు. ఆయన నిరాశామూర్తివలె దైన్యముగనున్నారు. అట్లుండుటకుఁ గారణమేమో తెలియకున్నది. మీ కేమైనఁ దెలియునా?

వెంకన్న : నాకేమి తెలియును తల్లీ! ఆ...మీరు నాచేయవలసిన సాహాయ్యమేమో చెప్పితిరికారు.

జ్ఞానాంబిక : మా కొమార్తెకుఁ దగిన సంబంధము పెదుకవలెను. అదియే మాకుఁ గావలసిన సాహాయ్యము.

వెంకన్న మాటాడలేదు.

జ్ఞానాంబిక : ఏమి వెంకన్నగారూ : మాటాడుటలేదు. మీకిది చేతఁగాని పనియా ?

వెంకన్న : ఎంతమాట ! చిరంజీవినికిఁ దగినవరునిఁగూర్చు పనికిన్న నాకుఁ గావలసినదేమున్నది ? అవశ్య మిట్లే ప్రయత్నించెదను.

జ్ఞానాంబిక : ప్రభువులు దొడ్డిగ నా విషయముఁ బట్టించుకొనుటలేదు. మీరీ సాయముఁ జేసిపెట్టుదుమని మా కీ వాగ్దానమిచ్చుచో మేము నిశ్చింతముగ నుండఁగలము.

వెంకన్న : అమ్మా ! నేను తప్పక అచ్యుతాంబికకుఁ దగిన వరుని నన్వేషించెదను. మీరు నిశ్చింతముగ నుండుదు.

జ్ఞానాంబిక కనులు తృప్తిని వెలికిఁ జిమ్మినవి.

వెంకన్న : సెలవు తల్లీ !

జ్ఞానాంబిక తన మందిరమునకుఁ దోయినది. ప్రభువువద్దకుఁ బోవుద మనుకొన్న వెంకన్న తిరిగి తనయింటికి పోయినాఁడు. చీకటి పడినది. దీపములు వెలిగించిరి. జ్ఞానాంబికాదేవి సాయంతనపుఁ బ్రస్తావము వెంకన్నకుఁ గ్రొత్తయారోచనలకుఁ దావిచ్చినది. అచ్యుతాంబికకుఁ దాను సంబంధము పెదుకవలెనా ? తా నీ పురమువిడిచి యెచటికిని బోఁజాలఁడు. అట్లు రాజగోపాలాంబిక యాజ్ఞ తాను మధుర పోవలెను. మధురపెళ్ళి చాల కాలమైనది. తిరుమలనాయకులు దివంగతులైరట. పాప మాయన యాశ లన్నియు నడియాశలై చివరకు మరణము ప్రాప్తించినది. ఆయన తరువాత చొక్కనాథనాయకుడు రాజయ్యెను. ఆయన రాజగునప్పుడు రాజ్యమున విద్రోహములు చకరకములుగఁ జెలరేగినవఁట. కాని యవియన్నియుఁ జొక్కనాథనాయకుని ప్రజ్ఞావిశేషముచేత నణగిపోయినవి. తిరుమలనాయకుడు తనతో నెన్నివిధములఁ బల్కినాఁడు. మానపుఁడు లక్షచేయవలె ననుకొనును ; గాని

యేమియుఁ జేయఁజాలఁడు. తిరుమలనాయకుని యూహలకు నాతని యీ యశాలమరణమునకు సంబంధమేమి ? ఇంతయెందులకు ? తాను మధురకుఁ బోవలెనని యిన్నాళ్లుగఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడు. ఇంతవఱకుఁ బడలేదు. తానేమి కానున్నాఁడో ? పాపము చొక్కనాఁడుఁడు చిన్నవాఁడు. ఆతఁడు సుందరుఁడు. బుద్ధిశాలి. ఆతఁడు తన సాహాయ్యము నర్థించుచుఁ దన్ను మధురకు రమ్మని పలుమారులు సమాచారము లంపినాఁడు. తాను పోవుటెట్లు ? తానేదో గౌరవమును, పదపీఠాగ్యమును బొందవలెనని తంజావూరు వచ్చి నాఁడు. ఏదోతలచిన నేమో యైనట్లయినది. అయినను మొన్నటివఱకు తన యధికార మిష్టమువచ్చినట్లుగ చలాయించినాఁడు. తన్నుఁ గాదనువా రెవరును లేకపోయిరి. ఇప్పుడు తనకు పృథివిక్తమైన యెదిరిబలమొకటి లేచినది. తన కిఁకఁ దంజావూరున మునుపటియంత స్థానము లేదు. ఇకముందుండఁ బోదు. తాను త్వరగఁ ద్రోవఁజూచుకొనుట మంచిది. ప్రస్తుతము మధుర తన్నాహ్వానించుచున్నది. చొక్కనాఁదనాయకుఁ డవివాహితుఁడు. తన బుద్ధి నైశిత్యముచేఁ బ్రయత్నించి యచ్యుతాంబిక నాతని కిప్పించును. ఇది పొసగునా ? విజయరాఘవనాయకుఁ డంగీకరించునా ? అంగీకరించఁడు. లేనిచోఁ గయ్యము తప్పదు. ఈ యుపాయము బాగున్నది. కయ్యమే తప్పనిసరియగుచోఁ దన మేధా విభవమును మరల నొకసారి రాజు తిలకించుఁ గాక" యనుకొనినాఁడు. "ఏదియే నొకతీరుగ నచ్యుతాంబికను వివాహ మాడుటకుఁ దాను చొక్కనాఁదనాయకు నొప్పించును. తానిప్పు డెచ్చటికైనఁ బోఁగలఁడు. రాణి కోర్కె తీసినదిగదా !" యనుకొనినాఁడు. ఆతని హృదయము తేలికయైనది. పాపము విజయరాఘవనాయకులు కుమిలిపోవు చున్నారు. రంగాజమ్మ యనవసరముగఁ దన కేమియుఁ దెలియకుండగనే మ్రగ్గిపోవుచున్నది. వారి కెన్నటికైన శాంతియనున దున్నదా ? నిండుప్రాణము లెట్లలమటించి పోవుచున్నవో ! దానికిఁ గారణమాత్రుడుగ తానున్నాడు. ఏమగునో ? రంగాజమ్మ మంచమెక్కినది. ఆమె యింక జీవించునా ? ఆమెకున్న యాభిజాత్య మితరులెవరికిని లేదు. ఆమె కసలు సంగతి తెలియదు. రాజు తనవద్దకు రాకపోవుట కెన్ని కారణములు చెప్పుకొనినదో ! ఆయన రాత్రి చాల ద్రొడ్డువఱకు యోజించుచునే యున్నాఁడు. అచ్యుతాంబికను చొక్క

నాథుని కిచ్చుభారము తప్పక పహించవలె ననుకొనినాడు. మరునాడే మమ రకుఁ జొక్కనాథ నాయకులవారి సన్నిధికి రాయసము పెంకన్నచే సమాచారములు పంపఁబడినవి.

మూఁడు దినములు గడచినవి. ప్రభువృద్ధితిలో మార్పేమియుఁ గలుగ లేదు. రంగాజమ్మస్థితి రోజురోజు విపరీతముగఁ బరిణమించు చున్నదని మాత్రము తెలియుచున్నది. రాజు దుఃఖసముద్రమున సంపూర్తిగ మునిగిపోయినాడు. ఆమె చివరి లేమగును? ఆమె చేమైనను పాపము తన్నుఁ జుట్టుకొనును. ప్రభువు హృదయము బడచాగ్నిశిఖలఁ గ్రక్కుచున్న మహోదధివలెఁ గల్గోలితమైనది. రంగాజమ్మ కేమియుఁ దెలియదు. తన్ను గాఢముగ వాంచిచినది. ప్రేమించినది. తాను గనుపింపకపోయిన దుఃఖించును. కోపగించును. కుమారిలిపోవును. రంగాజమ్మ కొక ప్రభువేల రాలే దన్న దుఃఖమే. ప్రభువున కట్లుగాదు. తాను పై లేమయిననాడు. పరిజనుల కేమియుఁ దెలియకుండ నున్నది. ఆయన హృదయమున సుడిగాలులు రేగుచున్నవి. ప్రభువు తన వాదను తానే యనుభవించుచున్నాడు.

తంజావూరునందు బ్రతి సంవత్సరమును రాజగోపాల దేవునికిఁ దిరునాళ్ళు జరుపుదురు. అవి వరుసగఁ బదిదినములు జరుగును. ఆ తిరునాళ్ళ దినములలో తంజావూరున జనము క్రీక్కిరిసి యుందురు. చుట్టుప్రక్కల పల్లెల యందలి జనులందరు వచ్చిచేరుదురు. ఆకసమెత్తుననుండు ప్రజలుండును. క్రొత్తక్రొత్త దుకాణములు, రంగుల రాటములు, చొమ్మలకొట్టులుఁ బెట్టుదురు. ఆ పదిదినము లాపురమంతయు సుందరముగ నలంకరించఁబడియుండును. వీధినాటకము చాడఁబడును. అంతయు విచిత్రముగ నానందముగ నుండును. రంగాజమ్మ కీ తిరునాళ్ళనినఁ జెప్పనలవికానంత యుత్సాహము. ప్రతిచేడును దన మేడ పైభాగమున నిలబడి యుత్సవముల నానందముగఁ జరిపించెడిది. ఈ సంవత్సర మామె మంచమునుండి లేవలేని స్థితిలో నున్నది. వాఁకిటఁ బిల్లలు గుంపుకట్టియున్నారు. రంగాజమ్మ ప్రతి సంవత్సరము తిరునాళ్ళలోఁ బిల్లలకు చొమ్మలు, తినుబండములు విరివిగఁ బంచియిచ్చెడిది. ఈ చేడెవరిత్తురు? దాసి వచ్చి పిల్లలను గసరిపంపినది. వీధియంచు మేళము విని పించుచున్నది. రంగాజమ్మకు సన్నగా వినిపించుచున్నది. ఆమె లేవఁబోయినది.

తూలి మంచముమీద వ్రాలిపడినది. ఈయుత్సవములలో రాజెంతయో భగవత్సేవ చేసెడివాడు. ఈయేడు రాజు రానేలేదు.

నాటితో నుత్సవము లాయేటికిసరి. అనగ నాడు పదియవరోజు. అనా దొక సంఘటనము జరిగినది. సాయంకాలమైనది. నలుదిక్కులనుండి చీకట్లు క్రమ్ముకొని వచ్చినవి. రాజగోపాలస్వామి యాలయమున జనము తందోప తండములుగ నున్నారు. కొందరు పోవుచున్నారు. కటికచీకటి. దీపములు చాలనున్నవి. వాని మిలమిలలు జనసమూహములో మాయమగుచున్నవి. ఏమియుఁ గన్పించుటలేదు. ఆ చీకటిలో నొక యువతి యొక యువకుడు కలసి కొనినారు. వారిరువురకు రాగోదయమైనది. ఇరువురి మనములఁ గాచుము తల సూపినది. ఫలించినది. ప్రొద్దుపోయినది. జనము పల్పఁబడినది. వారిరువురు కోవెలలోనికిఁ దోయిరి. మంటపమున నుపవిష్టులైరి. మంటపముననున్న దీపముల వెలుగున వారిరువు రాకఁగొకట సోదరీ సోదరులుగఁ దెలిసికొనిరి. ఏమిచేయుదురు ? దిట్టగ విలపించిరి. ప్రయోజనములేదు. మరునాడు సాయం కాలము రాజసభ. వారిరువురు సభకు వచ్చినారు. తమ పొరపాటున నైన యకృత్యము ప్రభువునకు నివేదించి తమ క్షేక్ష విధింపనగునో విధియింపు డని పేడికొనిరి. వారి పృత్యంతము విసగనే క్షణకాలము ప్రభువు మ్రొన్నడినాడు. తేరుకొని పండితులసందఱ రావించి యా నేరమున కేశిక్ష విధింపవలయునో చెప్పు డనినాడు. వారు దీర్ఘముగ యోచించి యట్టి దుష్కృత్యమునకు నెవరి జీవితమును వారు నశింపఁజేసికొనవలసినదిగఁ జెప్పిరి. వారు వెడలి పోయినారు. సభ ముగిసినది. విజయరాఘవనాయకునికి మనమున దిగులు వట్టుకొనినది. అట్టి నేరమున కాత్మహత్యకన్న పేరొక శిక్షలేదు. రంగాజమ్మ యెట్లును మంచముఁ బట్టియే యున్నది. ఆమె యెటులైనఁ జనిపోవును. తన పాపముయొక్క నిష్కృతియగు పెట్లు ? ప్రభువు తన శయనమందిరమునకుఁ బోయి సెజ్జమీదవ్రాలి రోదించ నారంభించినాడు. ఆయనకుఁ దన జీవిత మంతయుఁ బాపపంకిలముగఁ గన్పడుచున్నది. ఆయనలోఁ జిత్రచిత్రములగు భావము లినికి విలీనము లగుచున్నవి. కన్నుమూసినఁజాలును తన భవిష్య త్తంతయుఁ గరాళరూపముదాల్చి యెదుట నిలుచున్నటుల దర్శన మొనగును. ఆ కరాళాకృతి ఖడ్గధారిణి. వికారదంష్ట్ర. అది యొక మహాభూతము. తన

మీడికి పెచ్చుచున్నట్లుండును. ఆయన కారాత్రి నిద్ర చూరమైనది. తెల్లవారుఁపట కట్టే విలపించుచునే యుండెను. అదుఱోదయరేఖ లాయన ముఖము మీదఁ బడుచున్నవి. కాని యానా డాయన నిదుర లేవలేదు.

౨౦

మరునాడు ప్రభువు లేచువఱకు జాము ప్రొద్దెక్కినది. లేచుటతోడనే యెదుటనున్న నిలుబుటద్దమునఁ దన ప్రతిచ్ఛాయ కనిపించినది. కన్ను లెఱ్ఱవారి యుద్భియున్నవి. చెక్కిళ్లు కన్నీటి చారికలు కట్టి మలినము లైనవి. జుత్తు చెల్లచెదలెనది. తూరిపోవుచున్నాఁడు. తానెపుడైన నింత ప్రొద్దెక్కిలేచెనా? ఈ దుఃఖ మాయనను ద్రాణములు తీసికొనిగాని వదలిపెట్టదా? ప్రభువు కాల్యములు తీర్చికొని తిరిగి యాలోచింపసాగినాఁడు. రాజగోపాలాంబిక తన మన్నారదాసును జెఱవిడిపించుటకుఁ దన్నడుగదేమి? తనవద్దకు మరల రాలేదేమి? ఆమె తనతో నెట్టి సంప్రతింపులు లేకుండగనే తన యిష్టము వచ్చినటుల నడచుకొనుచున్నది. ఆ పద్ధతి చాల విచిత్రముగ నున్నది. ఆయనకుఁ బలురకములగు నాలోచనలు జనించుచున్నవి. దైవము తన్నెంత చేసినాఁడు. మొదటనే యీ సంగతి తెలిసినదో రంగాజమ్మను దానింత ప్రేమించెడివాడేరాఁడు. ఇన్నినాళ్లుగఁ చెలియని సంగతి యీనాడు తెలిసినదేలనో? ఈ విషయ మెట్లెవరికి తెలిసినదో? శ్రీరంగరాయలు తమకుఁ బ్రాణమిత్రులు. ఒకదేశ నా గ్రామమునకు మరచిపోయి శిస్తు చెల్లింపకపోయిన నిట్టులాడునా? అసలీ తల్లికొడుకు లిచటి కేలవచ్చిరి? ఎక్కడి పెనుగొండ? ఎక్కడి తంజావూరు? ఈవిషయములన్నియు సమాచారముల ద్వారమున జరుపవచ్చును. వచ్చిన యామె యూరకొసకుండ నెంత గాఢ త్రవ్విపోసినది. తన కెంత మర్మఘాతముగ నున్నది. ఇదియంతయుఁ గర్పితమా? కాదు. అయినచో నా పత్రములమీదఁ దంజావూర రాజముద్ర యున్నదే! నిజమే కావచ్చును. విశేషించి యీ సమయముననే వారు వచ్చుట చూడ నెవరో దీని వెనుక వత్తాసుగ నిలబడి చేయించుచున్న పనివలె నున్నది. రంగాజమ్మమీదఁ గక్షగనున్నవా రెవరో యీ పనికిఁ బూనికొని యుండవలయును. వా రెవరైయుందురు? ఇంత దుర్బుట కార్యములను నిర్వర్తింపఁగలవా రీ రాజ్యమున రాయసము వెంకన్న

తప్ప వేరెవరును లేరు. కాని వెంకన్నకుఁ దనమీఁద గౌరవము కలదు. అతఁ డట్లు చేయఁజాలడు. మరల రాజుదృష్టి రంగాజమ్మ పైపునకు మళ్లినది. ఆమె తాను రానందుల రెంత యటమటించి పోవుచున్నదో! తా నామెవద్దకుఁ బోయి మూఁడునెలలైనది. ఆమె మృత్యు ముఖమున నున్నదట. చనిపోవుటకు ముందొక పర్యాయము తన్నుఁ జూడవలయు ననుచున్నదట. ఆమె చని పోవును. ఆమె పాపములు సమసిపోవును, ఆమె తనకొఱకు విలపించి యసు పుల విడనాడును. తన్నాపాపముకూడ చుట్టుకొనును. పోనీ రంగాజమ్మకడ కొక్కసారి వెళ్లవచ్చునా? అయ్యో! ఆ పని చేయలేడు. ఈ జన్మకామ నీక్షించ లేడు. ఇన్నికములుగ బాధలు ననుభవించవలెనని విధి తన మొగమున వ్రాసిపెట్టెనుగాబోలు! పట్టపురాణి తన్ను లక్ష్యపెట్టదు. ఇరువదేండ్లుగ పెన్ని ధానముగ, భద్రముగఁ జూచుకొనుచున్న రంగాజమ్మ యీగతి యైనది. చున్నారె పెద్దకొడుకు-యిదిరాజు-రాజద్రోహమునకుఁ బూనికొనినాఁడు. తన చుట్టును శత్రువులు. రాజునకు మహాగ్నిమధ్యమున నున్నటులున్నది. కష్టములు పచ్చినపు డన్నియు నొకమారుగఁ జుట్టుముట్టి వచ్చునేమి? అయ్యో! తనకిట్టి యిన్ని యిక్కట్లు లేకకాలమునఁ బ్రాప్తించినవి. జ్ఞానాంబిక కొమరిత పెండ్లి ప్రస్తావన చేసినది. ధీరాంబిక తనయునకు పట్టాభిషేకము చేయుమనునట్లు మాట్లాడును. పట్టపురాణి యాతీరు! తా నీతీరు! ఏవంకఁ జూచినను జీవితము మీఁద విరక్తి కలుగుచున్నది. కష్టము రెంతవారికిని వచ్చును. అనుభవించక తప్పదు. కష్టములనునవి మానవులకు రకరకములుగఁ దమతమ పూర్వజన్మ కర్మల ఫలితముగ వచ్చుచుండును. వానిని దప్పించుకొనుట హరిశ్చంద్రాదులకే చేతఁగాకపోయినది. ఈ సంగతి ప్రతిమానవునికినిదెలియును. కాని దుఃఖించు చునే యుండును. అది మానవ ప్రకృతి. జరుగుచున్నదానిని జూచుచు జరుగ నిమ్మని యూరకొనలేడు. తన చేతనైనంతవఱకు మంచికో చెడుగునకో ప్రాకులాడుచునే యుండును. విజయరాఘవనాయకునిస్థితి యట్లే యున్నది.

రెండుమూఁడు దినములు గడచినవి. రాజు రాయసము వెంకన్నను బిలువనంపినాఁడు. వెంకన్న వచ్చినాఁడు. ప్రభువు సగమై యున్నాఁడు. వెంకన్న కనులలో జాలి చిందినది. ప్రభువు గవాక్షమున కెదురుగ నొక యాస నమున నుపవిష్టుడై యాకసమువంక నిరాశగఁ జూచుచున్నాఁడు. వెంకన్న

వచ్చి పది నిమిషములైనది. ప్రభు వటు తిరుగలేదు. ప్రభువు ధ్యానము నూర్చి వేసిన పరిమిక్కువలె నున్నాడు. వెంకన్న ననుకొనినాడు: “రంగాజమ్మ రాజుహృదయమున నెంత స్థావర మేర్పరచుకొనినది! రాజు ప్రభువు జీవితముతోఁ జెఱలాట సాగించుచున్నది. ఇది దేనికి దారితీయునో! ప్రభువుస్థితి దిన దినమునకు క్షీణించుచున్నది.” ప్రభువు వెంకన్న వైపునకుఁ దిరిగినాడు.

వెంకన్న : ప్రభూ :

విజయ : ఎవరు, వెంకన్నా! నీవు వచ్చితివా :

వెంకన్న : ప్రభువులు నన్ను రమ్మని వర్తమాన మంపితిరిగదా ?

ప్రభువుమనసు మనసున లేదు. తాను వెంకన్నను చిలిపించితి ననుమాట జ్ఞప్తి లేదు.

విజయ : మేము నిన్నుఁ బిలువనంపితిమా ?

వెంకన్న : అవును ప్రభూ!

విజయ : సరియే. నీవు పెనుగొండనుండి వచ్చినవారి విషయమేమి చేసితివి? గ్రామమునకుఁ గట్టవలసినదంతయుఁ గట్టితివా?

వెంకన్న : ప్రభూ! ఇంతవఱ కేమియుఁ జేయలేదు.

విజయ : ఎందువలన?

వెంకన్న : ప్రభూ! ఆ ధనమునుగట్టవలయునా? వలచా? యని యోజించుచున్నాను.

విజయ : నీకు నానందేహమే యుదవినదా? వారి మాట లయఞ్చార్థము లందువా?

వెంకన్న : అట్లనుటకు వీలులేకుండా నున్నది.

విజయ : కారణము?

వెంకన్న : వారు చూపించిన పత్రములమీఁద రాజముద్ర యున్నది. దాని నెట్లుకాదందుము?

విజయ : ఏమో, మాకంతయు నింద్రజాలమువలె నున్నది. రాజ్యములో రంగాజమ్మ యనిన విరోధము గలిగినవా రెవరైన నున్నారా?

వెంకన్న : నాకేమి తెలియును ప్రభూ? మీరు దెలియకుండ నుండునా?

విజయ : అదిరాదు. ఆలోచించిచూడుము.

వెంకన్న : మహారాజులకే యామెయన్నఁ గ్రోధముగ నున్నది.

విజయ : ఆమెకు సాహాయ్య మొనర్చువా రింతెవరైన నున్నారా?

వెంకన్న : లేకేమి ప్రభూ! ఎల్లుసోమయాజు లున్నాఁడు.

విజయ : ఆయనయొక్కందేనా?

వెంకన్న : కాదు ప్రభూ! ఆమెకు లేనిసహాయ మేమున్నది? ఆమె కీపురమున నేమూల నేమిజరుగుచున్నదో విశదముగఁదెలియును. ఆమె పరిచారికలు, సేవకులు ఆమెకొఱకు ప్రాణములు త్యజించుటకైన వెనుదీయరు. ఆమెగూఢచారులు పురమున నలుమూలల నుందురు. ఈ పురమున నామె సంఘాతముగ రాచరికమును బెరియించుచున్నది. ఆమె కన్మఱగినరహస్యము లనునవిలేవు. సోమయాజులీమధ్య కొన్ని నెలలక్రిందట పెనుగొండ, చంద్రగిరి వెళ్లివచ్చినాఁడు.

ప్రభువు భూభంగము చేసినాడు. రాజ్యే యారహస్యమును బయటకి లాగియుండును. తనమీఁద పగఁబట్టినది. తన్ను ముఖ పెట్టుటయే ప్రధానముగ నెంచుకొనుచున్నది. ఆమెకెటులైనఁ బ్రతీకార మొనర్చితీరవలెను. రాణికోపమే రంగాజమ్మ నిట్లుచేసినది. ఆయనకు రాణిమీఁదఁ గ్రోధముబికివచ్చినది. ప్రభువు యెల్లు సోమయాజులను తానురమ్మంటినని చెప్పుమని వెంకన్నను బంపివేసెను. తిరిగి యాలోచింప మొదలుపెట్టినాడు. “సోమయాజులు పచ్చను. తానెందుకు పిలువనంపినట్లు? ఆయన వచ్చుటవలనఁ దనకుఁదెలియు విశేషము లేమున్నవి? ఈయనకూడ నసాధ్యుడే యగును. వచ్చునుగదా! రాణి కామెవ్యవహారములు సరిచూచుటయం దీయన ముఖ్యుఁడు. రంగాజమ్మగాఢ నీయనసాహాయ్యముననే రాణి తెలిసికొని యుండవలయును. కానిమ్మావిషయముఁ దెలిసికొందును” అనుకొనినాఁడు.

సోమయాజులు వచ్చినాఁడు. ప్రభువు తన్నుఁ బిలిపించుట యాయన కాశ్చర్యముగ, భయముగఁగూడ నున్నది. కాని రాజాజ్ఞ. రాకతప్పినదిరాదు.

సోమయాజులు భయపడుచునే సమస్కారముచేసి యనినాడు : “ప్రభువులు నన్ను బిరిపించినారు. నాపిలసఁ గావలసిన కార్యము లేమున్నవి?”

ప్రభువు సోమయాజులను దడేకవృష్టిగఁ జూచి యనినాడు: “చారణము ప్రత్యేకముగ నేమియు లేదు. మేము మీకు సన్మానము చేయఁదలఁచుచున్నాము.”

సోమయాజులు హృదయమున కలగుంచునడినాడు. ప్రభువు కేలనో తనమీఁద నాగ్రహము కలిగినది.

సోమ : ప్రభువులకు నామీఁద నేలనో యాగ్రహము కలిగినది. నాకుఁ దెలిసినంతకు నే నెట్టియపచారమును చేయలేదు. ప్రభువులు క్షమింపఁజలయును.

విజయ : మీరు పండితులు. రాజేగారిలో వచ్చినారు. మీకు మాసఫలో నెప్పుడును సన్మానము చేయఁచెను. రాజేగారికి మామీఁదఁ గోపముగనున్నది. మేము రింగాజమ్మకుఁ బదిగ్రామముల నిచ్చితిమి. ఆమెకు రింగాజమ్మ యన్నను మేమన్నను నిష్టముఁజేకుండ నున్నది. మే మామెనుండి ప్రేమను వాంఛించుచున్నాము. ఆమె యనుగ్రహమును దొందవలె ననుకొనుచున్నాము. అది యామె కిష్టపగువారికి సన్మానము చేయుటవలన, వారి కోపమును బోగొట్టుటవలన, వారిని గౌరవింపుటవలనను సంపాదింపఁదలచుచున్నాము.

సోమ : నాదేమున్నది ప్రభూ ! ఏదో వేదము చదువుకొనినాను.

విజయ : వేదముచదువుకొనిన, పండితుఁ దేల కాకూడదు? మేము మీకు సన్మానము తప్పకచేయుదుము. మీరు రాజేగారివెంట వచ్చిన బ్రాహ్మణులు. ఆమె కెట్టి సాహాయ్యమైనను, ఎన్ని యిబ్బందులు పడియైనను జేయఁ గలవారు.

సోమయాజులకు ప్రభువుమాటాడుటలో వ్యంగ్యము భాసించినది. ఆయన కలఁతఁజెంది యనినాడు : “ప్రభూ ! రాజేగారితోడ వచ్చినాను. ఆమె కేమి కావలసినను జేసిపెట్టుదును. నిజమే. తమరుచెప్పినను జేయుదును. మీరేమి యాజ్ఞాపించిన నది చేయవలసినవాఁడను.”

విజయ : మీమహారాణికి మామీదఁ గోపముగనున్నది కదా : మేము చెప్పినది చేయుచో నామె యేమనును ?

సోమ : ప్రభూ : మహారాణికిఁ దమమీదఁ గోపములేదు.

విజయ : పోనిండు. నేనిప్పుడు పెనుగొండ పొమ్మనినచో మీరు పోయివత్తురా ?

సోమయాజులు మనమున బెదరిపోయినాఁడు. మారాడలేదు.

విజయ : మాటాడలేదు : మీరు రాణిపంపగఁ బెనుగొండపోలేదా ?

సోమయాజులు మారాడలేదు.

విజయ : మాటాడలేమి : మీరు వెళ్ళలేదా యంటిమి.

సోమయాజుల రేమి చెప్పవలెనో బోధపడుటలేదు. మాటాడకుండఁ దలవంచికొని నిలబడినాఁడు. ప్రభువునకుఁ గోపము వచ్చినది.

విజయ : మేమడుగు ప్రశ్నకు జవాబుచెప్పు చునుచున్నాము.

ఆయనమాటాడుట సింహగర్జనవలె నున్నది. ప్రభు వప్పుడు తలఁచు కొనిన తన్నేమైనఁ జేయఁగలడు. గడగడ వణకిపోయినాఁడు. రాజు గద్దించినాఁడు.

సోమ : పెనుగొండ వెళ్ళివచ్చితిని.

విజయ : ఎందుకు వెళ్ళినారు ?

సోమ : రంగజమ్మ పుట్టుపూర్వోత్తములు తెలిసికొని రావలసినదిగ నన్ను మహారాణులు పంపినారు.

విజయ : రంగజమ్మ జన్మస్థానము పెనుగొండ యని యెట్లు తెలిసినది ?

సోమ : చంద్రరేఖ చెప్పినది.

విజయ : రంగజమ్మను గురించి యేమి తెలిసినది ?

సోమ : ప్రభూ : తమిళంపలెను. మీరే చెప్పు చునుచున్నాట గావునఁ జెప్పుచున్నాను. ఆమె రఘునాథనాయకులవారి బిడ్డయట :

ప్రభువు మారాడలేదు. సోమయాజులు కడుభీతుడై యనినాడు : “ప్రభూ :

నేను రాణిగారిమీఁది ప్రేమచేతను, గౌరవముచేతను నామె చెప్పినపనులు చేయుదును. సాయమొసర్తును. రాణిగారిమాటమీఁద నేను రంగాజమ్మ వృత్తాంతముఁ దెలిసిపెచ్చిన మాట నిజము. నే నీపనిచేయుటకు నా కామె యందుఁగల దయా వాత్సల్యములు కారణములు. కాని మీ రాయసము వెంకన్న యటులగాదు.

విజయ : రాయసము వెంకన్న యేమిటి ?

సోమ : రాయసము వెంకన్నను మహారాణిసిరిపించి రంగాజమ్మ వృత్తాంతము మీకుఁ దెలియఁజేయవలె ననినది. అట్లు చేయవలెన్నచో నీవు బ్రదుక వన్నది. నీ కుటుంబము నిలువదన్నది. ఆ ఛయముచే రాయసము వెంకన్న యామెకు సాయమొసర్చినాఁడు. ఈ విషయము మీరుఁ దెల్పుటకుఁ జాల శ్రమపడినాఁడు.

ప్రభువుకన్నుల నిప్పులుపరిసిసవి. “రాయసము వెంకన్న రాణికి సాహాయ్యకారియా ?” యనుకొనినాఁడు.

విజయ : ఈపురిమున రాణిగారికి గౌరవింపఁదగిన వ్యక్తులింకెవరైన నున్నారా ?

సోమ : ప్రభూ ! పెద్దిదాసుగారిని మొకమహాధిక్తులు గలరు. ఆయన యందు మన్నురుదాసునకు గౌరవముయెంచి. మహారాణిగారి కాయసమెడల నపరిమితమగు గౌరవభావ మున్నది.

విజయ : పెద్దిదాసుగారికిని, మీకును గలిసియే సన్మానము చేయుదుము. ఇంక మీరు పోవచ్చును.

సోమయాజు లాంవోఃతహృదయుఁడై వెడలిపోవఁచొడగెను. ప్రభువు మరలఁ దిరిచినాఁడు. సోమయాజులు ఛయపడుచుపచ్చి “ఏమి ప్రభూ !” యనినాడు.

విజయ : మీరు రాయసము గనుపించిన మేము రమ్మంటిమని చెప్పుడు.

సోమ : చిత్తముప్రభూ :

విజయ : మీరు పోవచ్చును.

సోమయాజులు వెడలినాడు. ప్రభువు తనలో నిట్లనుకొనినాడు :
“పెద్దిదాసనిన రాణికి మిగుల గౌరవము. పెద్దిదాసు కపమానము చేసినచో
రాణికి జేసినట్లే”.

చీకటిపడినది. దాసిపచ్చి మణిదీపముంచి వెడలినది. ప్రభువున కా
మణిదీపము తనహృదయమునుండి వెలికిఁదీసిన పలలఖండమువలె గని
పించినది. కనులు మూసికొనినాడు. రంగాజమ్మ సాజెత్కరించినది. కనులు
తెరచినాడు. ఎదుట రంగాజమ్మచిత్రము. ప్రభువు రంగాజమ్మను మనసా
పదలలేకుండనున్నాడు.

తరువాతఁ జాలనెలలు గడచినవి. విజయరాఘవనాయకుని పరిస్థితి
విచిత్రముగనుండెను. ఆయన కొన్నా శ్మేవరితోడను మాటాడడు. మరి
కొన్నాళ్ళు పూర్వమువలెనే వ్యవహరించును. మనసులోఁ దనపాపమునుగూర్చి
యాలోచించును. తాను తెలిసిచేసిన పాపమురాదు—అంతమాత్రముచేతఁ
బాపముకాకపోవునా? తెలియక ముట్టుకొన్నచో సన్నిరాలకుండునా? ఇది
మహారాలాగతవాంఛ చేత పచ్చినదోషము. అందుకనియే సత్కులప్రసూతఁ
బెండ్లియాడవలయును. తెరిసి సంబంధము చేసికొనవలయును. జాతిత్వము
దానియంతట సదియే దోషము. అందులో నపరిజ్ఞాతజన్మనైన స్త్రీలతోడి
సంబంధము, తా నే మహాపాపముగఁ బరిణమించునో! గురుదారసంగమ
దోషమైనను జన్మనకువలె రాజయజ్ఞేదివ్యాధులచేత ననుభవింపఁదగి
యుండును. సోదరీసంగమజనిత మహాపాపముయొక్క స్వరూపమెట్టిదో, దాని
పరిణామమెట్టిదో తెలియదు. దానికి ఛర్మశాస్త్రములు, రాజు వ్యధించెడి శిక్షమే
లేదట. అట్టిపాపముఁ జేసినవా రెవరికివారు స్వయంవినాశసమార్గమును వెదకి
కొనవలయును. నా స్వయంవినాశమును నే నెట్లు చేసికోగల్గుదును?

రాజునకప్పుడు పట్టమహిషిమీదఁ బట్టరాసంత కోపమువచ్చెను. ఆమె
నేమిచేయవలెను? మన్నారుదాసును జెటయందుంచినదే చాలును. పట్టపురాణి
రంగాజమ్మమీది కోపముచేతఁ దనకు మేలేచేసినది. కాకపోయిన నీ మహా
పాపము తానింకెన్నాళ్ళు చేయుచుండెడివాడో!

ఒకసారి పెద్దిదాసుమీదఁ గోపమువచ్చెను. తనసభలోఁ దన్నుఁబట్టు

కొని విష్ణ్వంశ తనయం దల్పిష్టమని చెప్పునా ? ఆయనను గాడిదమీదనెక్కించి యూరేగించవలెను. ఆయన పుహాభక్తుడు, సాధుపుంగవుడు. ఆయనకుఁ జేసిన యవమానము తనకుఁ దిరిగికొట్టును.

మరొకసారి యెల్లు సోమయాజులమీదఁ గోపమువచ్చును. ముల్లువలె వచ్చి దబ్బనమై తేరినాడని. అరణమువచ్చిన పండితునకు నలుబది యేండ్లయిన తరువాత నింత తెలివితేటలా ! ఎల్లు సోమయాజులకేమైన నవమానముఁజేసినచో రాణికింకను గోపమువచ్చును. కొడుకు చెఱిలోనున్నాడని చుమలిపోవుచున్న రాణి కింకను దాధఁగలిగించుట యెందుకు ? ఆ రాణి తన కింతదాధఁ గలిగించ లేదా ? ఎటుచూచినను తనప్రతిక్రియ బ్రాహ్మణులమీదికిఁ బోవుచున్నదే ! తానుచేసిన పాపమున కీ యూహగూడ ననుకూలముగనే యున్న దనుకొనెను.

ఒకసారి వెంకన్నమీదఁ గోపమువచ్చును. అతనిని బిలుచుకొనిరమ్మని సేవకుని బంపించినాడు. అతఁడువచ్చి వెంకన్నగారియిల్లు తాళమువేసి యున్న దని చెప్పెను. ఆయన గ్రామాంతరమునరేగి పదిదినములైనది. ఈ వెంకన్న తనయొద్ద నియోగియై తనయనుజ్ఞ లేకుండఁగనే యెచటికో వెడలిపోయి తన యిష్టమువచ్చినప్పుడు వచ్చుచుండును. ఇతఁడు తనశత్రువులయొక్క రహస్య చారుడేమో ! ఇతఁడు రహస్యచారుడేయైనచో నితనికిఁ గోటలోని గుట్ట మట్లన్నియుఁ దెలియును. తనపాపము తెలియును. ఇతఁ డెంతచేసినను జేయఁ గలడు. తంజాపురివినాశ మతనిచేతిలోనున్నది. మధురకుఁ గ్రొత్తగ రాజైన చొక్కనాథుడు తీవ్రకోపియఁట. ఉద్వేగప్రకృతియఁట. తంజాపురి రాజ్యము మీద నధికమైన కోపముగలవాడఁట. తంజావూరుతో వివాదము పెంచుకొను పెట్లా యని యాలోచించుచున్నాడఁట. రాయసము వెంకన్న వానిచాటు బంపైనచోఁ దంజావూరునకు వినాశకాలము సమీపించినదన్నమాట. గ్రహము లనుకూలముగ లేవు. దానికిఁ దగినట్లు పాపముపండియున్నది. యువరాజు చెఱిలోనున్నాడు. తా నిట్టిస్థితిలో నున్నాడు. వెంకన్న యమునివద్దనుండు చిత్రగుప్తునివలె సర్వమును వ్రాసియుంచినాడు.

విజయరాఘవనాయకునకు బుద్ధియందుఁ బాపభీతి యెంతయున్నదో, మనస్సునందు విచారణ యెంతసాగుచున్నదో, అంతకోపము వచ్చుచున్నది.

ఎవరిమీద ? ఎందుకు ? ఎప్పుడు ? అది యెవరిమీదనో యెప్పుడో రాజునకే తెలియదు. వెంకన్నమీదమాత్రము కాదు. అతడు తప్పించుకొనిపోయినాడు గనుక. నలుగురునుగలసి ధనుస్సు విడవగఁ గత్తియుఁ బలకయుఁ బూని మింటికెగిరిన యభిమన్యునివలె నున్నది రాజుకోపము. ఎవరిమీదికి దూకునో !

౨౦

రంగాజమ్మకుఁ గనకాభిషేకమై మేడాదిపైని గడచినది. ఇంతవరకు సరస్వతీమందిరమున మరలఁ గవులగోష్ఠి జరుగలేదు. మరల విజయరాఘవ నాయకుఁడు కవులగోష్ఠికిఁ బండ్రితులను, కవులను బిలిపించగ నంపలును సంతోషించిరి. లోకమునందు రాజుదుఃఖమునకు హేతువెవ్వరికిని చెలియదు. రాజునకు రంగాజమ్మమీద వైముఖ్యముకలిగిన దనుకొన్నారు కొందఱు. మరి కొందఱు రంగాజమ్మశీలమును శంకించిరి. యథార్థమైన కథ చెప్పవారికిని చెలియదు.

పెద్దిదాసునకు వార్తవెళ్ళినది. అది వట్టివార్తకాదు. రాజాధికారముతోఁ గూడినవార్త. పెద్దిదాసు తనలో నవ్వుకొనినాడు.

ఆ నాడు సభ జరుగుచున్నది. కడచినసాయంతనమున రాజు కోనేటి దీక్షితచంద్రుని బిలిపించి యేదో మాటాడినాడు. సభ ప్రారంభించుటతోడనే, కోనేటి దీక్షితచంద్రుఁడు పెద్దిదాసుతో నిట్లనెను : “అయ్యా ! పెద్దిదాసుగారూ ! మహారాజుగారికిఁ దమయందు మిక్కిలి దయగల్గినది. తమకు సన్మానము చేయుటకే యీ సభ యేర్పడినది. తమ పాండిత్యము, తమ సాహిత్యసిద్ధాంతము మహారాజుగారు విచారించి మిమ్ము గౌరవించఁదలచుకొన్నారు.”

పెద్దిదాసు : నేను పండితుఁడనుగాను. నా కొక సిద్ధాంతములేదు. భగవంతుడైన నారాయణునిమీద నాకుఁదోచినపుడు కొన్ని సంకీర్తనలు చేసికొందును. మహారాజులు నాకు సన్మానముఁ జేయఁదగినంత గుణము నాయందు లేదు.

కోనేటి : అయ్యా ! పూర్వలాక్షణికులు తొమ్మిది రసములని యేర్పరచిరి. వాని యన్నింటిలో శృంగార రసము శిరోభూషణమని యాలంకారికు లంద

అంగీకరించినదే. ఆ పరమోత్తమమైన శృంగార రసము నాశ్రయించియే శ్రీ విజయరాఘవనాయకులవారి యాస్థానమునఁ గావ్యములు వ్రాయఁబడుచున్నవి. భరత శాస్త్రము ప్రయోగింపఁ బడుచున్నది. తమ రా శృంగార రసమునకు వ్యతిరేకులు. భరతుఁడు, మమ్మటుడు, ఆనందపర్థనుఁడు, పండిత రాయలు మొదలైన యలంకార శాస్త్ర నిర్మాతలందఱు నంగీకరించిన యీ శృంగార రసమును మీరు కాదనుటకుఁ గారణమును జూపవలయును గదా ! దానికి వేరే మీకేదైన సిద్ధాంతముండవలెను. ఆ సిద్ధాంతమును సభలో నిరూపించ వలయునని మహారాజుగారి యాజ్ఞ.

పెద్దిదాసు : మీరందఱు మహాకవులు. మీ పేరులు శాశ్వతముగ నుండును. నాకు శృంగార రసమన్న నిష్టములేదు. ఏ రసమన్నను నిష్టము లేదు. నాకు విష్ణు భక్తియే ప్రధానము. ఏ రసవాదములు నేను కాదనలేదు. నా కిష్టములే దంటిని. అది శిష్యులమైన విషయమైనచో సిద్ధముగ నున్నాను.

కోనేటి : ఇది మహారాజుగారితో వ్యవహారము అంత తేలికగఁ బోదు. కావ్యగతమైన రసము బ్రహ్మసందసబ్రహ్మచారి. విష్ణు సంకీర్తనముచేత నెట్టి యానందము శ్రోతకొనగూడునో రసముగూడ నటువంటిదే. మీరు దాని నెందుకు కాదనుచున్నారో మారుఁ చెరియుట లేదు.

పెద్దిదాసు : నేను కాదనుటలేదు.

అప్పుడు విజయరాఘవనాయకుఁ డంపిపుచ్చుకొని యిట్లనెను : “పెద్ది దాసుగారూ ! ఇది నా యిష్టమనుట కెవ్వరికి నధికారములేదు. లోకమును ధర్మము శాసించును. ఆ ధర్మము రాజుద్వారా శాసింపఁబడును. పలుపురకుఁ బలువిషయములయం దిష్టము. ఆ యిష్ట మధర్మము గావచ్చును. అప్పుడు రాజు శాసించును. అట్లే సారస్వత విషయమున నాలంకారికులు ప్రమాణము. అచట నిష్టము లేదు. లోకమునందు స్మృతి ననుసరించినట్లే సారస్వతమున నాలంకారికమార్గ మనుసరించవలెను. అందఱు రాజులు స్మృతులను మాత్రమే పాలింతురు. మేమలంకార శాస్త్రమునుగూడ పాలింతుము. మీరు రససిద్ధాంత మును ఖండించి మీ వాదమును నిలబెట్టుకొన్నచో మేము మిమ్ము సన్మానింతుము. లేనిచో శిక్షింపవలసి వచ్చును.”

పెద్దిదాసు : మహారాజా ! మీ రససిద్ధాంతమే నాకుఁ దెలియదు. నేను వాని నెట్లు ఖండింతును ?

కోనేటి : తెలియనిచో మేము చెప్పెదము. మీరు ఖండించుడు.

పెద్దిదాసు : నాకు తర్కవ్యాకరణములు రావు. నేను వాదన చేయలేను. నాకుఁ జేతనై నది భగవత్సంకీర్తనము. ఆ సంకీర్తనముఁ గూడ శ్రీరాజగోపాల స్వామివారి సన్నిధినే చేయగల్గుదును. దినదినము నా కీర్తనము వినుచున్న శ్రీరాజగోపాలస్వామి నా కెప్పుడును సన్మానము చేయరేదు. నా సంకీర్తనము వినని శ్రీవిజయరాఘవనాయకులవారు నాకు సన్మానము చేసినచో నా మన్ననకు దేవుఁడే చేసినట్లు సంతసించును. ఎట్టి సన్మానమైనను స్వామి యనుగ్రహ ముండిననేగద జరుగును.

విజయరాఘవనాయకుఁడు తలవంచుకొనెను.

కోనేటి : పెద్దిదాసుగారూ ! మీ రబద్ధము లాడుచున్నారు. కాళకవిగారు మీరు మహాపండితు లని చెప్పుచుందురు. నేడు బందీకృతులై యున్న యువ రాజులు గొప్ప పండితులు. గొప్ప కవులు. వారు మీ శిష్యులు. మీరు మహారాజుగారి సభలో మీ పాండిత్యమును బ్రదర్శించుట కిష్టములేనట్లు మాట్లాడుచున్నారు. మహారాజుగారి యాజ్ఞ నిట్లు తిరస్కరించుట మీవంటి పెద్దలకుఁ దగదు.

పెద్దిదాసాలోచించెను. ఇది తన్ను రెచ్చగొట్టుటకే చేయఁబడుచున్నది. కోనేటి దీక్షితులు పైస్థాయిలో నందుకొనినాఁడు. ఆ వృద్ధభక్తునకుఁ గోపము పచ్చినది.

పెద్దిదాసు : అయ్యా ! మీ రససిద్ధాంత మేదియో చెప్పుడు. నాకది తెలిసిన తరువాత నాకుఁ దోచిన మాటలు నేను చెప్పఁగల్గుదును.

రాజు తలయెత్తినాఁడు. దీక్షితులు తొమ్ము విఠచినాఁడు.

కోనేటి : చిత్తము. సముచిత లింగ సన్నివేశ వారుపైన కావ్యముచేత సమర్పితములైనవియు, సహృదయప్రవిష్టములు, ఆ సహృదయతతోఁ గూడు కొన్న భావనా విశేష మహిమవలన దుష్యంత శకుంతలాది భావములు జారి

పోవగా శకుంతలాది యాలంబన కారణములు, వెన్నెల మొదలైన యుద్ధీపన కారణములు, కన్నీరు మొదలైన కార్యములు, వాని పెంటనేయుండు విచారాదులు నివి యన్నియుఁ గలసి యొక యలౌకిక వ్యాపారము జరుగును. ఈ యలౌకిక వ్యాపారము జరిగినప్పుడు శ్రోత యొక్క సహజమైన యజ్ఞానము తొలగిపోవును. అజ్ఞానము తొలగినంతనే వాని యాత్మ ధర్మము పూర్వము పోలే బరిహితముగాక స్వప్రకాశమును బొందును. ఆ యానందముతోఁ గలసి శ్రోతయందు పూర్వము వాస నారూపముగనున్న రతిభావము రసమగును. ఇది రససూత్రము. దీనిని మీరెట్లు కాదందురు ?

పెద్దిదాసు : అయ్యో ! ఒక్క సంగతిఁ జూడుడు. ఏ యలౌకిక వ్యాపారము జరిగి ప్రమాత ప్రమృష్టదగుచున్నాడో యప్పుడు నిజస్వరూపానందము భాసింపిచున్నది. తర్హూర్వమందున్న రతి చూడఁ బ్రమార్జితము కావలయును. అది చూడ నజ్ఞానాంశమే గనుక ఆ రతి రసమనుట యెట్లు ?

కోనేటి : ఆ రతి రసమగునో కాదో తరువాత విచారితము. ఈ విభావానుభావవ్యభిచారి భావభావసలయొక్క చర్వణచేతఁ గలిగినయొక యలౌకిక వ్యాపారముచేత నజ్ఞానావరణము తొలగిపోవుచున్నదిగద. అజ్ఞానావరణము తొలగిపోవుటయే ప్రధాన విషయము. దానినే మేము రస మనుచున్నాము. దానినే రతి యనుచున్నాము. రతి ప్రాసంభమునుండియు సనుస్యూతముగ వచ్చుచుండినదే.

పెద్దిదాసు : ఆ రసత్వస్థితిలో రతిచూడ నశించవలయును. రతియే రస మనరాదు. ఆ సమయమునం దొక్క యానందమే మిగులును. ఆ యానందము కల్గుటకు నివియన్నియు సహకారులు గావచ్చును. రతి ప్రబల కారణము గావచ్చును. సర్వకాలములు సశించినప్పుడుగాని కార్యము సముద్భూతముగాదు.

కోనేటి : రతి కారణముగాదు. కార్యముగాదు. అది నిత్యమైన వస్తువు.

పెద్దిదాసు : అది జీవలక్షణము. రతియనుటతోడనే జీవుని యొక్క మోహలక్షణము మిగిలియున్నది.

విషయ : మరి, పెద్దిదాసుగారూ ! మీ సంకీర్తనములు చర్వణముఁ జేసి నందువలన జీవలక్షణము మిగులనిస్థితి యుండునా ?

పెద్దిదాసు : మహాప్రభువులు చిత్తగించవలెను. భక్తుఁడు పరమేశ్వరుని భావించును. ఆయన లీలావైభవములఁ గొనియాడును. ఆ భక్తునిలోఁ బ్రపత్తి యున్నది. అతని హృదయమునం దార్ద్రత యున్నది. పరమేశ్వర లీలా విభూతులను జర్వణసేయుటవలన వానిలో నొక ప్రభావ ముదయించును. ఈ చర్వణము, ఈ సమార్ద్ర హృదయముఁ బరమేశ్వరవియోగము సహించలేని యొకతాపము. వీనియన్నింటి కలయికవలన నా భక్తునిలో నొకచిత్తవృత్తి కలుగును. ఆ చిత్తవృత్తి పరమేశ్వరభక్తియన్న నిత్యభావముతోఁ గూడుకొని స్వరూపానందముగఁ బ్రకాశించును. ఆ స్వరూపానందమునకు నీ చిత్తవృత్తికి భేదములేదు. భేదములేదనఁగఁ జిత్తవృత్తి నశించిపోయినదన్నమాట. స్వరూపానందమే మిగిలినదన్నమాట. ఈ చిత్తవృత్తి యాస్వరూపానందముగఁ బరిణమించిన దన్నమాట. ఇదియే సవికల్పకసమాధి. ఇన్నిరసములులేవు. ఉన్న దొక్కటియేరసము. దానికి పేరే పేరులేదు. అది పరమేశ్వర భావనచేతఁ గలిగెడు నిరవధికానందము. ఇన్నిస్థాయిభావములులేవు. భక్తియనున దొక్కటియే యున్నది. మహారాజా ! నేను వైష్ణవుఁడను. మీరు వైష్ణవులు. ఆలంకారికుల యొక్క రసవాద మద్వైతవాదమును స్థాపించును. వైష్ణవమతమును స్థాపించదు. శ్రీమన్నారాయణుఁ డొకఁడే యున్నాడని ప్రభువులకుఁ దమకుఁ దెలియును. ఆ స్వామి భక్తుఁడనైన నాకుఁ దెలియును. ఆ రసవాదము వాదమేతప్ప, ఆ చిద్విశిష్టమైన స్థాయ్యపహితరసానుభూతి బొందినవా రెవరో తెలియదు. పరమేశ్వరుని యనుగ్రహము పొందినవారి నందఱెఱుఁగుదురు. తమరు మున్ను వర్షర్తుప్రసఁ జేసిన పహాన్నదానమున నమ్మవారిముక్కఱ తమకందాలోని గంజి గంగాశములోఁ బడుట ప్రత్యక్షమైన విషయము. ఈ రసవాదము విష్ణుపారమ్యమును సాధించదు.

కోనేటి దీక్షితులు మాటాడలేదు. రాజు మాటాడలేదు. పెద్దిదాసు రాజునుబొగడి వైష్ణవమతమును బొగడి లౌక్యమునెరపినాడు. అతని మొగము వైదికముగ నున్నదిగాని లౌకికముగ లేదు. ఇతఁడు రాయసము వెంకన్నకు బంధువా ? అతని లౌకికము వట్టిలోకము నుండి పుట్టినది. ఈయన లౌకికము వేదధర్మమునుండి సముద్భవించినది.

కోనేటి దీక్షితులు తానేమియనవలెనో తెలిసికొనలేకపోయెను. ఆయనకుఁ గోపముగ నుండెను. ఇట్లనెను : “మహారాజుగారు మీకేమి సన్మానముచేయవలెనో యిదిపరకే నిర్ణయించినారు. ఆ సన్మానము మీరులేకుండ జరుగును. మీరును వినఁగలరు.”

రాజు సభనుండి వెడలిపోయెను. సభయంతయు విరమింపఁబడెను.

మరునాటి మధ్యాహ్నమున నొకగాడిద మొగమునకుఁ బంగనామములు పెట్టి దానిపై నొకపట్టుసేలువపరిచి కాలికి బంగారపుటందె తొడిగి చిరతలు మూపునవేసి తంజావూరుమున యూరేగించిరి. పెద్దిదాసుగారికి సన్మానమని రాజభటులు, మరికొందరును జెప్ప నారంభించిరి. ఆ యుత్సవమువెంటఁ గాళకివి వెళ్ళలేదు. ఆ యూరేగింపు పెద్దిదాసు తోటముందుఁ జాలసేపు నిలుచుండెను.

—

ఊరేగింపు జరుగుచున్నపుడు పెద్దిదాసు తానువెళ్లి యాగాడిద మీదఁ గూర్చుండు ననెను. కాళకివి మొదలైనవా రాపిరి. “స్వామీ ! మీమనస్సులో నున్న శాంతి పామరులకుఁ దెలియదు. వారికిఁ దెలియకపోయినను మీకు నష్టములేదు. కాని తమరన్నచో గౌరవముగల మావంటివారికి చాల బాధగా నుండును” అనిరి. పెద్దిదాసు సరేకానిం డనెను. ఆయన మొగమునందుఁ బరమేశ్వరుఁడు తాండవించుచుండెను.

నాడు ప్రౌద్ధుక్రుంకెను. పెద్దిదాసు రాజగోపాలపూజా విధానమును నిర్వృత్తించి రాత్రి రెండుజాములు దాటువరకు సంకీర్తనముచేసి నిదురవోయెను. నల్గవజామునఁ బెద్దిదాసున కొకకల వచ్చెను. ఆ కలలో నొకమహాభూతము, కరాళాకృతి, ఖడ్గదారిణి, వికారదంష్ట్ర రాజుమీఁదికిఁ బోవుచుండెను. పెద్దిదాసు ప్రక్కనుండెను.

పెద్దిదాసు : ఓసిభూతమా ! ముందు నన్ను దినివేయుము. తరువాత రాజుమీఁదికిఁ బోము.

భూతము : నీతో నాకు సంబంధములేదు.

పెద్దిదాసు : నీవెవరవు ?

భూతము : నేను సోదరీసంగమమహాపాపాకృతిని. నే నీరాజునేగాదు

రాజ్యమునంతను మ్రింగుచున్నాను. నా కిప్పు డెక్కువ శక్తి వచ్చినది. రాజు విష్ణుభక్తుని బరాభవించినాడు. దానితో నాశక్తి యిబ్బడి యైనది.

పెద్దిదాసు : ఆ విష్ణుభక్తుడను నేనే. ఆ దోషమును నే నుపసంహరించి కొనుచున్నాను.

భూతము : నా శక్తి నాకుఁజాలును.

పెద్దిదాసునకు మెలఁకువ వచ్చెను. కాశ్యపాదిగిరికొని యాచమనముచేసి కనులుతుడిచికొని దుస్స్వప్న ఫలనాశకములైన శ్లోకములు చదివి మరల నిదురించెను. ఇంక నాలుగైదుగడియలలో నుషోరేఖ లుదయించును. పెద్దిదాసున కప్పు డింకొకస్వప్నము వచ్చినది.

పెండ్లి రాయబారములు జరుగుచున్నవి. మధురరాజైన చొక్కనాథుఁడు విజయరాఘవనాయకునకు జ్ఞానాంబికయందుఁగలిగిన యచ్యుతాంబికను భార్యగా నిమ్మని కోరెను. విజయరాఘవనాయకుఁడు తిరస్కరించెను. మీతో మాకు సంబంధము పనికిరా దనెను. రాయబారులు కోపముతో వెడలిపోయిరి. తరువాత నేదో పొగగాఁగ్రమెను. కొంతసే పేమిజరిగినదో తెలియలేదు. స్వప్నము మరల విస్పష్టత నందెను. పెద్దయుద్ధము జరుగుచుండెను. మన్నారుదాసు చెఱునుండి వదలిపెట్టఁబడెను. చొక్కనాథనాయకునియొక్క సేనానాయకుడు వెంకటకృష్ణప్పనాయకుడు యువరాజైన మన్నారుదాసు శిరస్సు నరికెను. విజయరాఘవనాయకుడు పట్టాకర్తిపుచ్చుకొని వెంకటకృష్ణప్పనాయనిమీఁదికిఁ దోయెను. కృష్ణప్పనాయకుడు విజయరాఘవనాయకునితల నరికెను. ఆకాశమునఁ దిరుగుచున్న విజయ రాఘవనాయకుని శిరస్సు “రంగనాథ, రాజగోపాల,” యని స్మరణ చేయుచుండెను. పెద్దిదాసునకు వెంటనే మెలఁకువ వచ్చెను. ఆయన కసాగమైన దుఃఖము కలిగెను. తూర్పునం దుషోరేఖలు పొడమినవి. “ఓహో! ఏమి పాడుకల! తెల్లవారుజామున వచ్చినస్వప్నము శీఘ్రముగ ఫలవంతమగు నని చెప్పుదురు.” పెద్దిదాసు నిలువెల్ల నీరసించి కూర్చుండెను. ఆయన నోటి వెంట నీ రెండు మాటలు వెలువడినవి: “రంగనాథ! రాజగోపాల!”.

Check List

Book Number	AAD01C249		Date	18/10/2021
Front Cover	yes		Back Cover	yes
Blank Pages	CI			
Missing Pages	N/D			
Prepared By	Sandhya		Cutting By	Sandhya
Scanned By	K. Yameema		Pages	187